Terug op de sporen. Krijtlijnen voor een sociaal-economische relance

Ive Marx

Jeroen Horemans

Maart 2021

B E R I C H T E N

CENTRUM VOOR SOCIAAL BELEID HERMAN DELEECK
UNIVERSITEIT ANTWERPEN – Stadscampus

https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/csb/

D/2021/6104/01

Inhoud

Waarover gaat dit CSB Bericht? 2
An inconvenient thruth: België zakt weg in het sociaaleconomisch landenklassement 3
De diagnose: wat loopt er fout? 7
Armoede is toegenomen bij groepen die al zwak stonden. 7
Ook op andere indicatoren van sociale uitsluiting en deprivatie scoort België niet goed 10
Te weinig mensen aan het werk 13
Is er dan te weinig werk ? 15
Loont werk wel genoeg? 18
De impact van de sociale bescherming is afgenomen 21
Veel uitkeringen komen niet terecht bij de laagste inkomens 22
Heel wat werklozen en inactieven hebben geen (eigen) uitkering 27
Voor wie een uitkering heeft is die vaak ontoereikend 29
Ook België kent heel wat werkende armen 31
In conclusie: niets legitimeert onze inertie, we onderpresteren op zowat elk vlak. 33
Hoe kan het beter? 33
Waarom doen sommige landen het beter? 33
Een verdere focus op Nederland 40
Waarom Nederland? 40
Een gigantisch verschil in tewerkstelling, zeker naar scholing 41
Geeft Nederland meer uit aan actief arbeidsmarktbeleid? 42
Waarom zijn de uitkomsten in Nederland dan wel beter? Een flexibele arbeidsmarkt? 42
Nederland heeft niet alleen meer werkenden, maar ook minder armoede en deprivatie 45
Meer ‘atpische’, zelfs laagbetaalde arbeid en toch minder armoede, hoe kan dat? 46
Lessen uit Nederland? 51
KRIJTLIJNEN VOOR HERVORMINGEN 52
De crux: mobiliseren, laten inspireren, niet kopiëren 52
Bibliografie 59

Waarover gaat dit CSB Bericht?

Bijna 30 jaar geleden schreef Bea Cantillon: "De sociale zekerheid is duur en ingewikkeld geworden en stuit nu op kwantitatieve en kwalitatieve grenzen." "Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de resultaten van de sociale zekerheid enorm zijn. Toch blijft ondanks de sociale zekerheid ruim één vierde van de bevolking bestaansonzeker en 6% arm[1]. Deze cijfers leiden tot het besluit dat het resultaat van de sociale zekerheid nog steeds ontoereikend is. Bovendien lijkt de sociale zekerheid haar middelen zeer inefficiënt in te zetten: minder dan de helft van de beschikbare middelen wordt gebruikt om de armoedekloof te dichten." (Cantillon, 1992).

Het was een bericht met een pessimistische toon. Het zou moeilijk zijn verdere vooruitgang te boeken omwille van structurele grenzen en precaire evenwichten tussen de verschillende doelstellingen van de sociale zekerheid, zo betoogde Cantillon. Ze kreeg gelijk. Bijna 30 jaar later moeten we vaststellen dat we er inderdaad niet op vooruit zijn gegaan.

Maar het is erger dan dat. We hebben terrein verloren.

België had toen nog één van de meest performante sociale zekerheidssystemen in Europa (Deleeck, 1991; Deleeck & Van Den Bosch, 1992; Atkinson et al., 1995). Dat is een zelfbeeld dat we nog altijd graag koesteren. Toch is het al sinds enige tijd duidelijk dat we op sociaal-economisch gebied al lang niet meer de 'primus inter pares' van de rijke-egalitaire landen zijn (Cantillon et al., 2007; Van Dam & Bastaits, 2019). We hebben met name terrein verloren ten opzichte van de landen waar we ons graag mee vergelijken, zoals onze buurlanden, maar ook de Scandinavische landen.

In dit CSB Bericht[2] tekenen we een aantal krijtlijnen uit wil België (terug) aansluiting vinden bij de best presterende landen op vlak van welvaart, werk en armoede. We schetsen eerst de huidige situatie. Als we kijken naar armoede, maar ook tewerkstelling en productiviteit dan België valt verder achterop. Dan vragen we: hoe komt dat? Het kan echt wel beter, zo leren andere landen. Waar liggen de pijnpunten en welke lessen kunnen we daar leren?

Deze nota zien we bovenal als een aanzet tot debat[3]. Dat onze welvaartsstaat niet meer is wat ze ooit was, daarover zijn de feiten behoorlijk duidelijk. Wat er fout loopt, daar zullen de meningen divergeren. We zijn ons goed bewust dat we maar een beperkte diagnose voorleggen en dat deze op punten controversieel zal zijn. Dat gaat ook op wat de krijtlijnen betreft. Daarom, beschouw dit als een aanzet, een vertrekpunt voor discussie.

Deze nota kijkt naar de structurele situatie zoals die was net voor de Coronacrisis toesloeg, eenvoudigweg omdat we nog geen beeld hebben wat juist de impact daarvan is op ons sociaaleconomisch bestel. Dat gaat nog wel enige tijd duren, zeker wat de impact op welvaart en armoede betreft. We mogen ook niet vergeten dat onze economie in 2020 in essentie werd "bevroren". Het is nog onduidelijk wat er zal gebeuren eens deze maatregelen worden afgebouwd. Het valt te verwachten dat de structurele problemen niet zijn verdwenen, integendeel. Er zijn bijvoorbeeld goede redenen om aan te nemen dat de mismatch op de arbeidsmarkt nog groter zal

[1] In die tijd hanteerde het Centrum voor Sociaal Beleid nog andere armoedelijnen (zoals ook de OECD nu nog doet). Een subjectieve armoedelijn die bepaalde wie "bestaansonzeker" was en een lagere, statistisch bepaalde lijn die lag op 50% van het gemiddeld equivalent gezinsinkomen voor alleenstaanden. (Van den Bosch, 2001).

[2] We danken Wouter Neelen voor uitstekende ondersteuning bij het vergaren van de data.

[3] We willen dit dan ook een "levend" document maken door periodieke herzieningen in reactie op commentaren en suggesties. Email: ive.marx@uantwerpen.be; jeroen.horemans@uantwerpen.be

worden omwille van de structurele krimp die sommige bedrijvigheden (zullen) kennen. Er zijn ook goede redenen om aan te nemen dat een deel van de vele mensen die in lange tijd op non-actief werden gezet, bijvoorbeeld in de tijdelijke werkloosheid, de weg naar werk niet zullen terugvinden. De instroom in de langdurige arbeidsongeschiktheid, die al sterk stijgende was, zal mogelijk nog een extra boost krijgen. Corona zal de urgentie van hervorming vermoedelijk nog verder vergroten.

An inconvenient thruth: België zakt weg in het sociaaleconomisch landenklassement

Hoe scoorde België het voorbije decennium in het sociaal-economische landenklassement? In dit eerste deel tonen we drie kern-indicatoren van onze Westerse sociaal-economisch organisatie: (1) het monetair armoederisico, (2) het reëel BBP/hoofd en (3) de tewerkstellingsgraad. We positioneren België hierbij ten eerste binnen een zo groot mogelijke selectie van Europese landen. Vervolgens kijken meer in detail naar de positie van België ten opzichte van een aantal van de best presterende landen waarmee we ons graag vergelijken.

Zowel figuur 1 als figuur 2 geven aan dat België wat betreft sociaal-economische uitkomsten er relatief op achteruit gaat ten opzichte van andere Europese landen. Figuur 1 laat zien waar België zich positioneert ten opzichte van 30 Europese landen inzake welvaart en armoede. De figuur toont ook hoe landen zijn geëvolueerd het voorbije decennium (tussen 2008 en 2018). De positie van België kan moeilijk anders dan middelmatig worden genoemd. Dat komt omdat we op beide dimensies (verder) zijn afgezakt naar het gemiddelde. In figuur 2 vervangen we het welvaartspeil door de tewerkstelling. In deze figuur belandt België in 2018 zelfs in het minst succesvolle deel van de landenvergelijking, met name een beneden gemiddelde tewerkstelling in combinatie met een (net) bovengemiddeld armoederisico

Wanneer we landen selecteren van figuur 1 die in 2008 zowel een bovengemiddeld reëel BBP/hoofd als een benedengemiddeld armoederisico hadden, dan houden we een lijst over van 13 bovengemiddeld rijke landen met beneden gemiddeld monetair armoederisico: België, Luxemburg, Noorwegen, Zwitserland, Denemarken, Ierland, Sweden, Nederland, Finland, IJsland, Oostenrijk, Duitsland en Frankrijk. Opvallend is dat wanneer we deze lijst opmaken voor 2018 België, Zweden en Luxemburg niet meer tot de kopgroep behoren omwille van een bovengemiddeld armoederisico.

De armoedecijfers in figuren 1 en 2 zijn op basis van de meest gehanteerde maat voor vergelijkingen over de tijd en tussen landen: de relatieve armoedemaat. Die wordt gedefinieerd op basis van het mediaan beschikbaar gezinsinkomen, gecorrigeerd voor gezinsgrootte. Wie een inkomen heeft lager dan 60% van de mediaan van dit zogenaamd equivalent gezinsinkomen wordt arm genoemd. Is dit nu de 'beste' manier om armoede te meten? Nee, maar het is praktisch gesproken de beste maat die we nu hebben als we over de tijd heen en met andere landen willen vergelijken. Het is ook zo dat de inkomensgrenzen die de relatieve armoededefinitie voor België oplevert zeer dicht ligt bij de grenzen die we via andere, minder "arbitraire" methoden bekomen. Bijvoorbeeld, bij referentiebudgetten gaan zowel gewone mensen als experts na hoeveel het kost om elke maand een korf van levensnoodzakelijke goederen en diensten te kopen. Het onderzoek is eigenlijk vrij eenduidig: de armoedelijnen die we vaak gebruiken mogen dan wel "relatief" zijn, het gaat over bedragen die maar ternauwernood een menswaardig bestaan toelaten (Goedemé et al., 2017; Cantillon et al, 2020; Penne, 2020). Voor een alleenstaande lag de relatieve armoedegrens in 2019 op iets meer dan 1200 euro netto per maand. Dat bedrag moet volstaan voor huur, elektriciteit en gas, eten, verzekeringen,

kleding en alle andere mogelijke uitgaven. In praktijk blijkt het moeilijk op een menswaardige wijze rond te komen van een dergelijk bedrag.

Figuur 1. Benchmarking van België ten opzichte van het gemiddelde van 30 Europese landen op vlak van reëel BBP/hoofd & monetair armoederisico, 2008 en 2018[(a)]

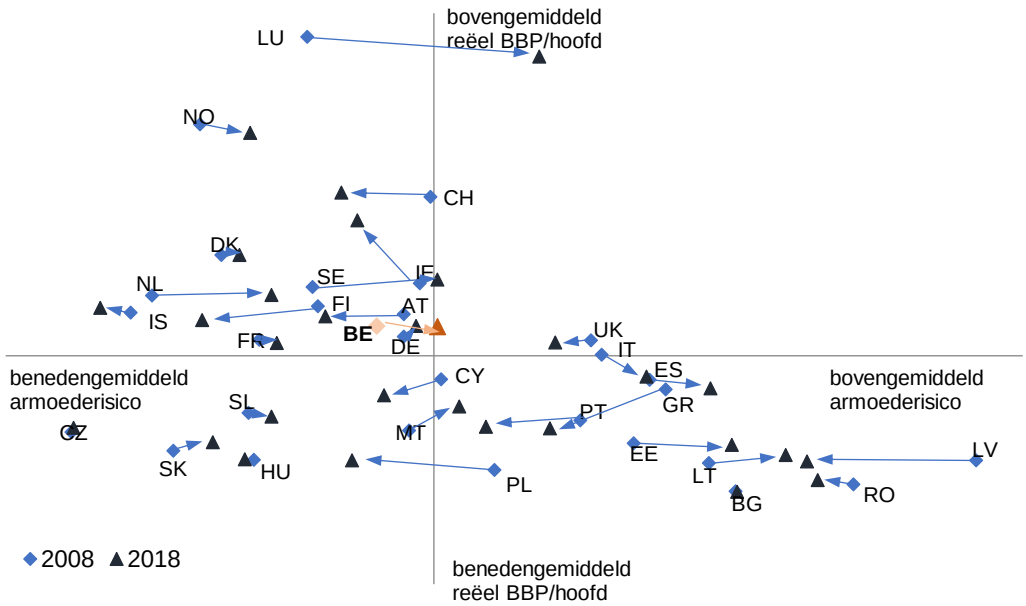

Bron: armoederisico: Eurostat [ilc_li02]: op basis van EU-SILC 2008 & 2018 (inkomensjaren 2007 en 2017)

Bron: reëel BBP/hoofd: Eurostat [SDG_08_10]: voor de jaren 2007 & 2017

[(a)] Voor IJsland zijn de armoedecijfers gebaseerd op EU-SILC 2017 (inkomensjaar 2016).

In figuur 2 zetten we het armoederisico ten opzichte van de werkzaamheidsgraad. Terwijl België gemiddeld scoort op monetaire armoede, is het een zwak presterend land op vlak van tewerkstelling. We kijken hier naar de werkzaamheidsgraad van 20-64-jarigen. In 2018 is België zelfs nog verder van het gemiddelde afgegleden ten opzichte van 2008 (van plaats 23 naar plaats 27). België realiseerde de doelstelling waartoe het zich had verbonden binnen de Europa 2020 strategie duidelijk niet[4].

We doen het aanzienlijk slechter dan veel landen waar we onszelf niet zo graag mee vergelijken. Wanneer we de meest recente cijfers bekijken voor 2019, scoort België op hetzelfde niveau als Roemenië en is de werkzaamheidsgraad alleen beter dan in Griekenland, Italië, Kroatië en Spanje. Met name voor mensen die lager geschoold zijn doen we het slecht inzake tewerkstelling, alsook ouderen, personen met een arbeidshandicap en mensen met een migratie-achtergrond. Dit is een thema waar we nog op terug komen (infra: figuur 11).

[4] De 75% is voor de EU in totaal, elk land heeft op basis hiervan een eigen doelstelling. Voor België is de target 73,2% werkzaamheidsgraad.

Figuur 2. Benchmarking van België ten opzichte van het gemiddelde van 30 Europese landen op vlak van tewerkstellingsgraad 20-64 jarigen en monetair armoederisico totale bevolking, 2008 en 2018[(a)]

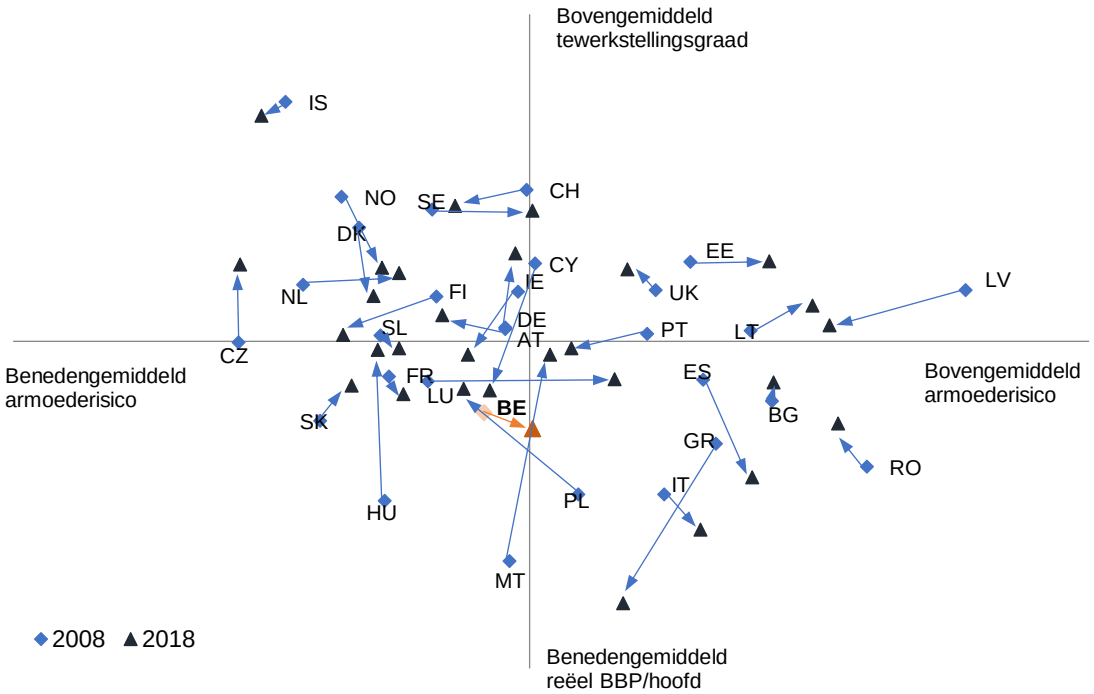

Bron: armoederisico: Eurostat [ilc_li02]: op basis van EU-SILC 2008 & 2018 (inkomensjaren 2007 en 2017)

Bron: tewerkstellingsgraad: Eurostat [(lfsa_ergan]: voor de jaren 2007 & 2017

[(a)] Voor IJsland zijn de armoedecijfers gebaseerd op EU-SILC 2017 (inkomensjaar 2016).

De bovenstaande figuren geven een brede benchmark van de drie basisuitkomsten van de Europese welvaartsstaten. Er bestaat echter veel variatie binnen deze Oost, Zuid, West & Noord Europese landen. De richtlanden die onze doelstellingenkader bepalen en waarmee we onszelf doorgaans vergelijken zijn onze buurlanden Nederland, Duitsland en Frankrijk, alsook de Scandinavische landen Sweden, Denemarken en Finland. Tot slot vormt ook Oostenrijk een interessante vergelijkingsbasis. In figuur 3 bekijken we daarom de evolutie van de verschillende uitkomsten in meer detail en benchmarken België met het gemiddelde van de richtlanden.

Ten opzichte van de richtlanden scoort België systematisch slechter op vlak van monetaire armoede, werkzaamheidsgraad en BBP/hoofd. Het voorbije decennium was de werkzaamheidsgraad tussen de 10% en 12% lager in België in vergelijking met het gemiddelde van de 7 richtlanden. Een zelfde patroon zien we voor het BBP/capita. Bovendien ligt in België het monetair armoederisico steeds meer dan 5% hoger dan het gemiddeld van de richtlanden. Hoewel armoedecijfers vaak een vertraging kennen, zien we op basis van de recentste cijfers dat we steeds verder van de richtlanden afglijden. Wanneer we alleen naar de laatste jaren kijken van de werkzaamheidsgraad, zien we een zeer lichte inhaalbeweging (-12,1% in 2016 tot -10,8% in 2019). Op vlak van welvaart zien we echter de omgekeerde beweging en nam het verschil opnieuw licht toe (-9,6% in 2015 tot -11,4% in 2019).

Figuur 3. Benchmarking van België ten opzichte van het gemiddelde van 7 richtlanden [(a)] op vlak van monetair armoederisico totale bevolking, reëel BBP/hoofd & werkzaamheidsgraad 20-64 jarigen, 2007-2019.

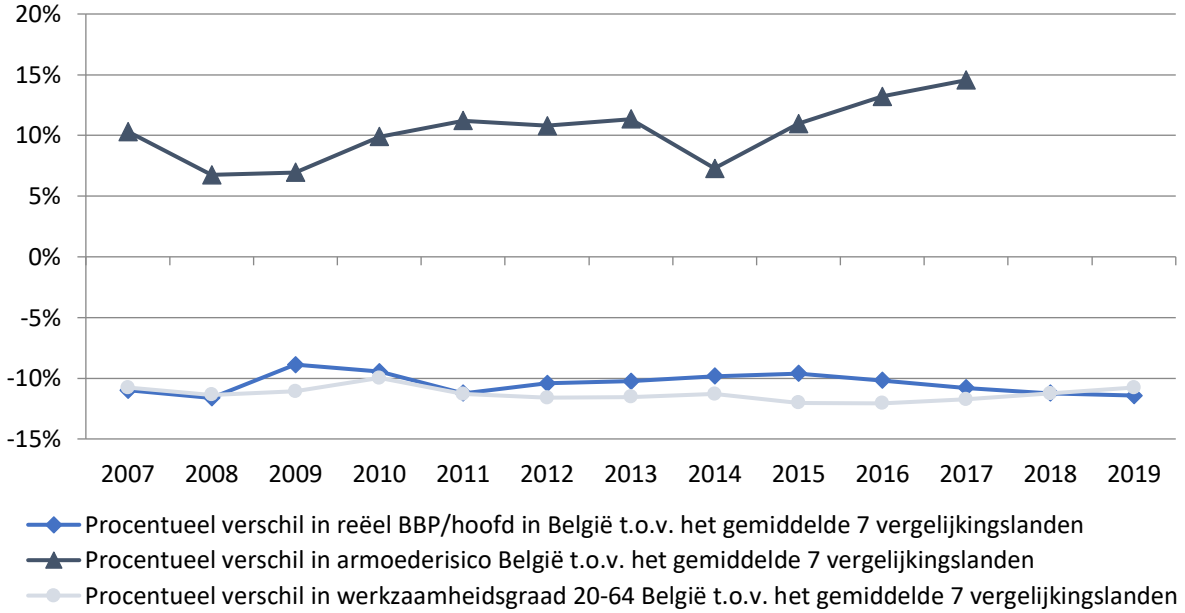

Bron armoederisico: Eurostat [ilc_li02]: op basis van EU-SILC 2008 tot en met EU-SILC 2018 (~ inkomensjaren 2007 en 2017)
Bron reëel BBP/hoofd: Eurostat [SDG_08_10]: 2007-2019
[(a)] Sweden, Finland, Denemarken, Nederland, Duitsland, Frankrijk en Oostenrijk.

Dit alles komt tegen een achtergrond waarbij België achterop is gevallen op andere cruciale sociaal-economische uitkomsten. Productiviteitsgroei is uiteraard essentieel als we hogere lonen, hogere uitkeringen en betere sociale voorzieningen willen. Een OESO rapport uit 2019 schetst een ontnuchterend beeld. Van 1980 tot 1998 was onze productiviteitsgroei vergelijkbaar met de rijke OESO landen en onze buurlanden, zo een 2.1% per cent per jaar. Sindsdien is het 0.8% tegenover 1,4% in de andere rijke OESO landen en 1,0% in onze buurlanden. De OESO (2019) berekent dat we over de laatste 20 jaar zo een 20-25% zijn achter gevallen. Het laatste decennium was de groei slechts 0,3 % per jaar. Dat is veel lager dan bijvoorbeeld de studiecommissie voor de vergrijzing denkt dat nodig is om de vergrijzingskosten binnen redelijkheid te kunnen dragen.

Het beeld wordt nog navranter als we dit alles bekijken tegen de achtergrond van wat we als land uitgeven. We hebben al bij de hoogste overheidsuitgaven in Europa, quasi chronische begrotingstekorten en onze overheidsschuld ligt ver boven de Europese normen die we hebben onderschreven. Daarbij komen hoge geprojecteerde vergrijzingskosten. Corona heeft een structureel slechte situatie nog een magnitude verergerd. Laten we in wat detail kijken wat er fout loopt, vooral dan op vlak van werk en welvaart.

De diagnose: wat loopt er fout?

Armoede is toegenomen bij groepen die al zwak stonden.

Globaal is de armoede relatief stabiel gebleven de laatste 15 jaar. Om heel exact te zijn: het percentage Belgen dat minstens voor een jaar een inkomen onder de armoededrempel heeft, varieert al vele jaren tussen de 14 en de 16% (zie figuur 4). De laatste jaren leek er echter een licht opwaartse trend te zijn, maar we kunnen de cijfers maar opvolgen tot en met 2018. Het is niet mogelijk om het Belgische armoedecijfer van 2019 met voorgaande jaren te vergelijken. Door de verandering van survey data naar overwegend administratieve data ligt het armoedecijfer voor 2019 (inkomensjaar 2018) een stuk lager dan het vorige jaar[5]. Daarom beperken ons bij het bespreken de evolutie van het armoederisico steeds de situatie tot en met 2018 (inkomensjaar 2017). Aangezien de verandering in de enquête permanent is, zullen we echter wel steeds het meest recente jaar gebruiken wanneer we België internationaal vergelijken.

Figuur 4. Evolutie monetair armoederisico België, totaal en naar sociaal-demografische groepen, 2003-2018.

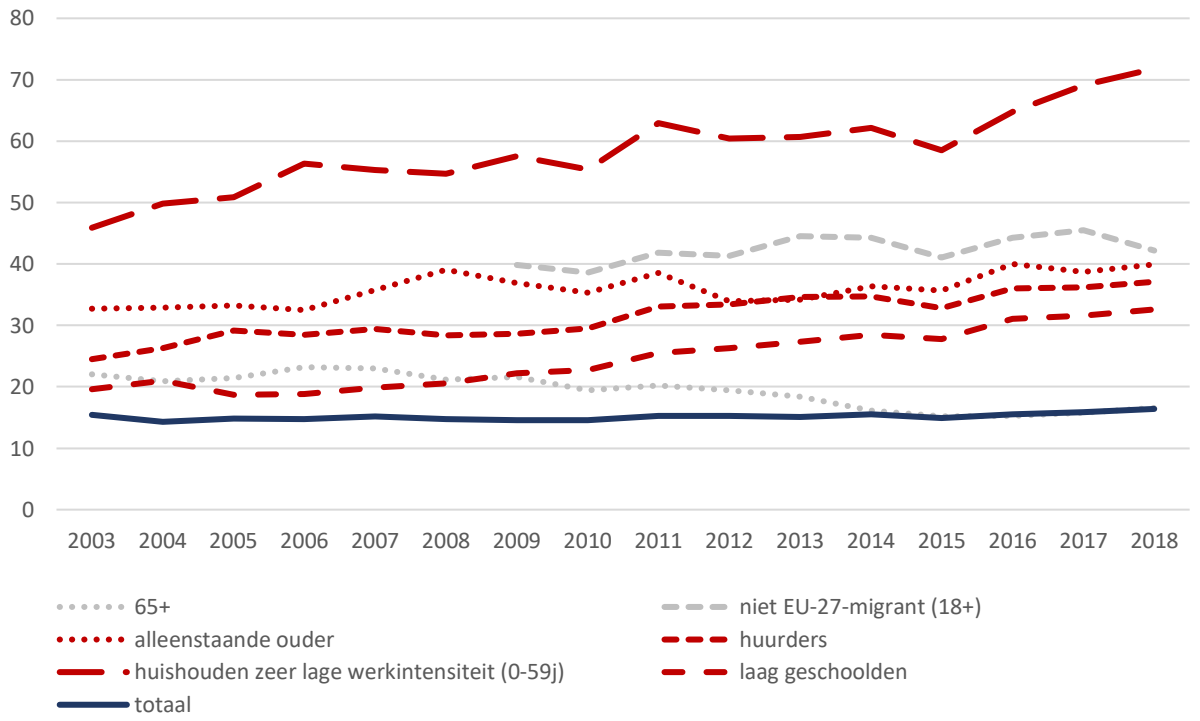

Bron: Eurostat: EU-SILC.

[5] Om te voldoen aan Europese vereisten werd de SILC-enquête in 2019 grondig hervormd. Die hervorming laat toe om de resultaten nauwkeuriger te berekenen. Ook de vragenlijst kon ingekort worden, zodat de last voor de deelnemende huishoudens substantieel vermindert. Door die wijzigingen zijn de resultaten vanaf 2019 niet vergelijkbaar met die van eerdere jaren, zie ook:
https://statbel.fgov.be/sites/default/files/files/documents/Huishoudens/10.7%20Inkomen%20en%20levensomstandigheden/10.7.2%20Privation%20mat%C3%A9rielle/Technische%20nota%20-%20hervorming_NL.pdf

De globale stabiliteit van de armoede verhult belangrijke onderliggende verschuivingen. Armoede bij gepensioneerden is bijvoorbeeld duidelijk afgenomen. Dat heeft deels te maken met betere pensioenen maar vooral ook met het feit dat vrouwen meer zijn gaan werken. Daardoor is het aantal gepensioneerde huishoudens met een dubbel pensioen toegenomen. Bij de actieve bevolking is er veeleer een stijgende trend, vooral dan bij bepaalde groepen van de bevolking.

Eén van de groepen waar het armoederisico dramatisch is toegenomen, is bij mensen die leven in huishoudens met een zeer lage werkintensiteit. Dat zijn huishoudens met mensen op actieve leeftijd waar niemand werkt of waar er nauwelijks wordt gewerkt. Zo zijn er opvallend veel in België (zie verderop). Andere groepen waar het reeds hoge armoederisico verder toenam, zijn lagergeschoolden, huurders en alleenstaande ouders (figuur 4). Ook internationaal vergeleken scoort België niet goed, zeker voor kortgeschoolden, huurders, niet EU-migranten en alleenstaande ouders[6] (figuur 5).

[6] Zweden doet het slecht voor alleenstaande ouders omwille van een verregaande individualisering van sociale zekerheidsrechten en fiscaliteit. Dit wijst op een belangrijke afweging waar beleid voorstaat. Aan de ene kant zijn er namelijk sterke argumenten voor individualisering vanuit emancipatorisch standpunt en ook vanuit oogpunt van prikkels op vlak van arbeid en gezinsvorming. Anderzijds leidt individualisering de facto tot inadequate bescherming van alleenstaanden en alleenstaande ouders. Zie hierover Alm et al. 2020.

Figuur 5. Vergelijking monetair armoederisico België en referentielanden: totaal en naar sociaal-demografische groepen, 2019.

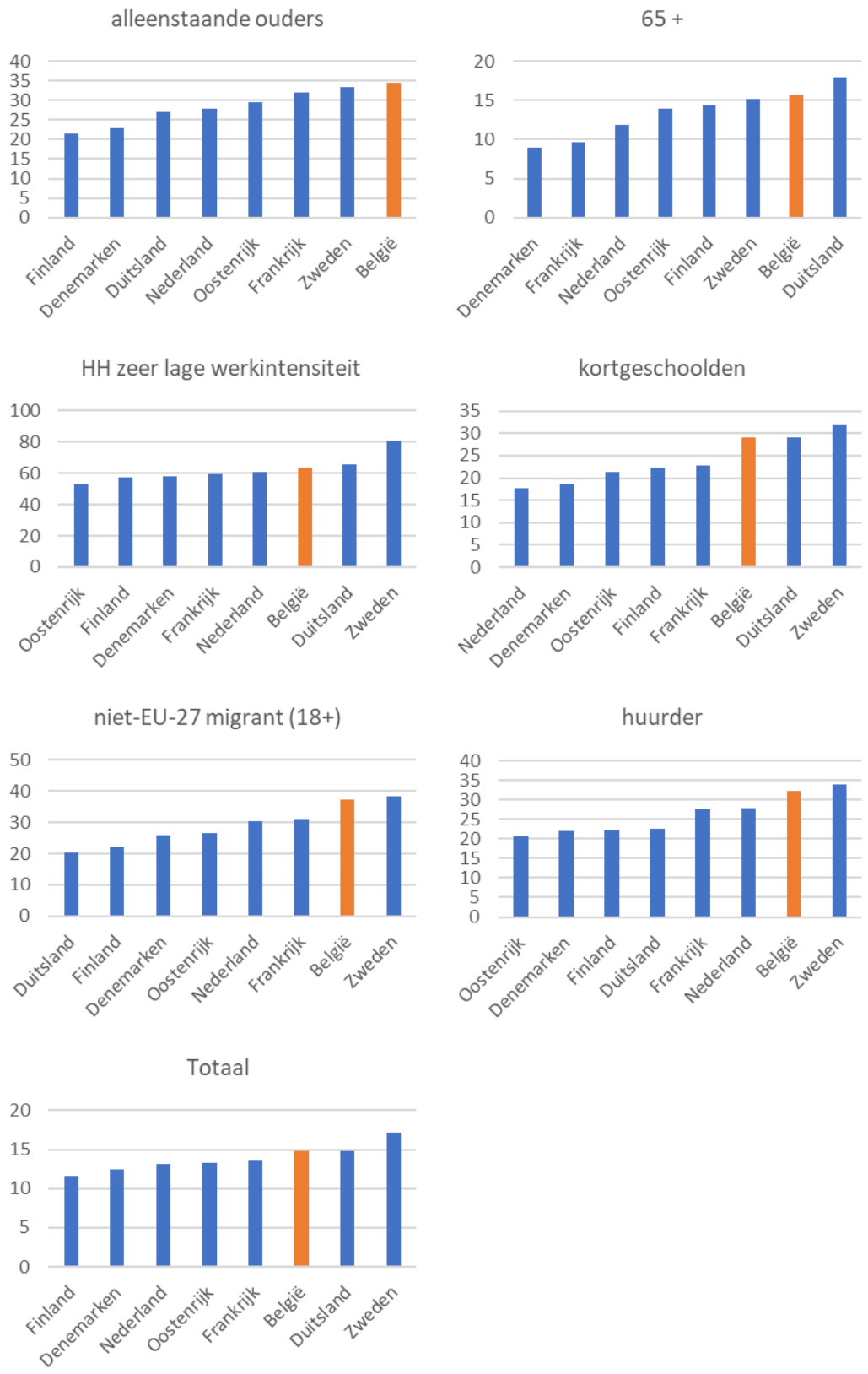

Bron: Eurostat: EU-SILC
Noot: Frankrijk op basis van 2018 bij alleenstaande ouders, huurders, kortgeschoolden en niet-EU-27 migranten (18+)

Ook op andere indicatoren van sociale uitsluiting en deprivatie scoort België niet goed

De relatieve methode om armoede te berekenen is gebaseerd op jaren van wetenschappelijk onderzoek, maar blijft redelijk arbitrair. Voor België levert het wel inkomensgrenzen die dicht liggen dicht bij de inkomensgrenzen die we bekomen als we minder arbitraire becijferingen doen van wat nodig is voor een minimaal menswaardig bestaan (Penne, 2020; Cantillon et al, 2020). Niettemin is het nuttig ook een blik te werpen op andere indicatoren van armoede en materiële deprivatie.

Als iemand een jaar lang een inkomen heeft beneden de armoedegrens dan heeft zo iemand een verhoogd risico gedepriveerd te raken en geen menswaardig bestaan meer te kunnen leiden. Daarom kijken we ook naar de risico op 'persistente armoede'. Figuur 6 toont het aandeel van de bevolking dat minstens twee van de vorige drie jaren een armoederisico liep.

Voor België zien we een lichte stijging van het persistente armoederisico. Ook hier is het, zoals bij de gewone armoedecijfers, belangrijk om een onderscheid te maken tussen 65-plussers en mensen op actieve leeftijd (18-64). Tussen 2007 en 2018 steeg het persistent armoederisico voor mensen op actieve leeftijd namelijk van 5,6 tot 9,4%, terwijl bij ouderen dit daalde van 17,0% naar 8,9%. In vergelijking met de referentie landen zien we dat België wederom niet goed scoort. Hoewel het armoederisico in Zweden systematisch hoger ligt dan in België (figuur 5), zien we echter dat het persistente armoederisico beduiden lager is (figuur 6).

Figuur 6. Persistent armoederisico: evolutie voor België: 2007-2018 (links) én in vergelijking met referentielanden: 2019 (rechts).

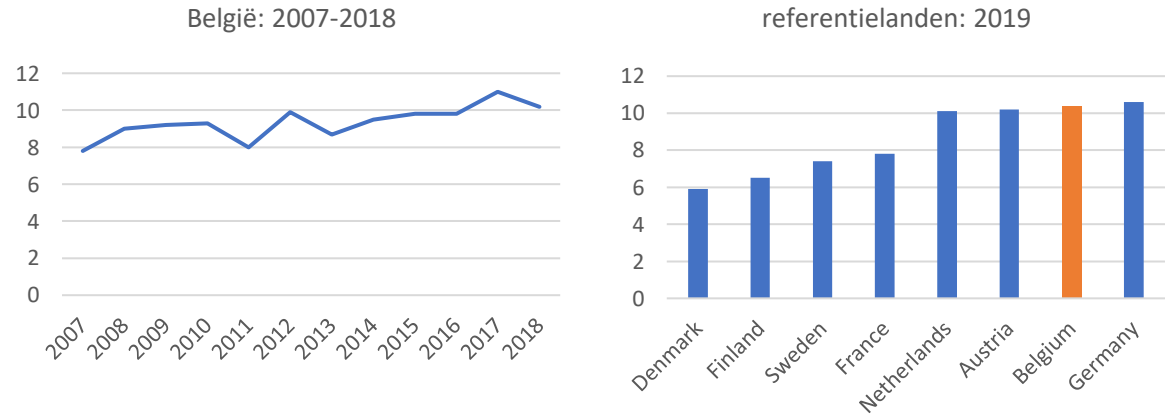

Bron: Eurostat: EU-SILC

Noot: Frankrijk en Oostenrijk op basis van cijfers voor 2018

Naast indicatoren van inkomensarmoede is het nuttig naar indicatoren te kijken die deprivatie meer direct meten. Een laag inkomen is bijvoorbeeld doorgaans minder problematisch als men een afbetaalde woning heeft dan als men huurt. Zo zijn er nog voorbeelden te geven. Zelfstandigen kunnen in bepaalde gevallen een zekere levenstandaard realiseren via hun bedrijf (Horemans & Marx, 2017). Figuur 8 schetst een weinig rooskleurig beeld wanneer we België op basis van diverse indicatoren vergelijken met andere landen.

België heeft bijvoorbeeld een relatief hoog aandeel van de bevolking dat ernstige materiële deprivatie ervaart binnen de groep van rijke landen (figuur 8). Deze indicator meet of mensen zich bepaalde essentiële zaken kunnen veroorloven of kunnen doen[7]. Iemand wordt beschouwd als ernstig materieel gedepriveerd wanneer hij of zij zich minstens vier van de negen zaken niet kan veroorloven. Binnen België vertoont ernstige materiële deprivatie voor de verschillende sociaal-demografische groepen een minder sterke stijging dan wat we zagen bij het monetair armoederisico, behalve dan misschien voor mensen in een huishouden met een zeer lage werkintensiteit (figuur 7). België heeft een opvallend hoog aandeel (quasi) jobloze huishoudens (figuur 8).

Figuur 7. Evolutie ernstige materiële deprivatie België, totaal en naar sociaal-demografische groepen, 2003-2018.

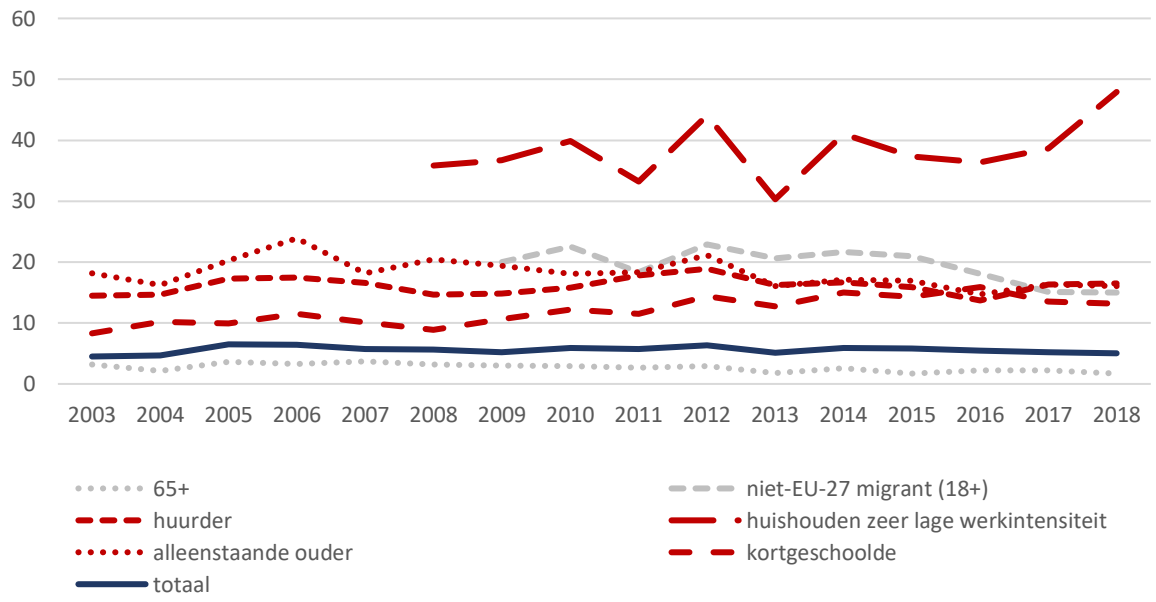

Bron: Eurostat: EU-SILC

[7] 1) Rekeningen op tijd betalen (huur, water, elektriciteit, etc.); 2) een week vakantie per jaar buitenshuis; 3) minstens om de twee dagen vlees, kip, vis of een vegetarisch alternatief eten; 4) een onverwachte uitgave doen; 5) een telefoon bezitten; 6) een kleurentelevisie bezitten; 7) een wasmachine bezitten; 8) een persoonlijke wagen bezitten; 9) het huis voldoende kunnen verwarmen.

Figuur 8. Vergelijking indicatoren armoede en sociale uitsluiting: België en referentielanden, 2019.

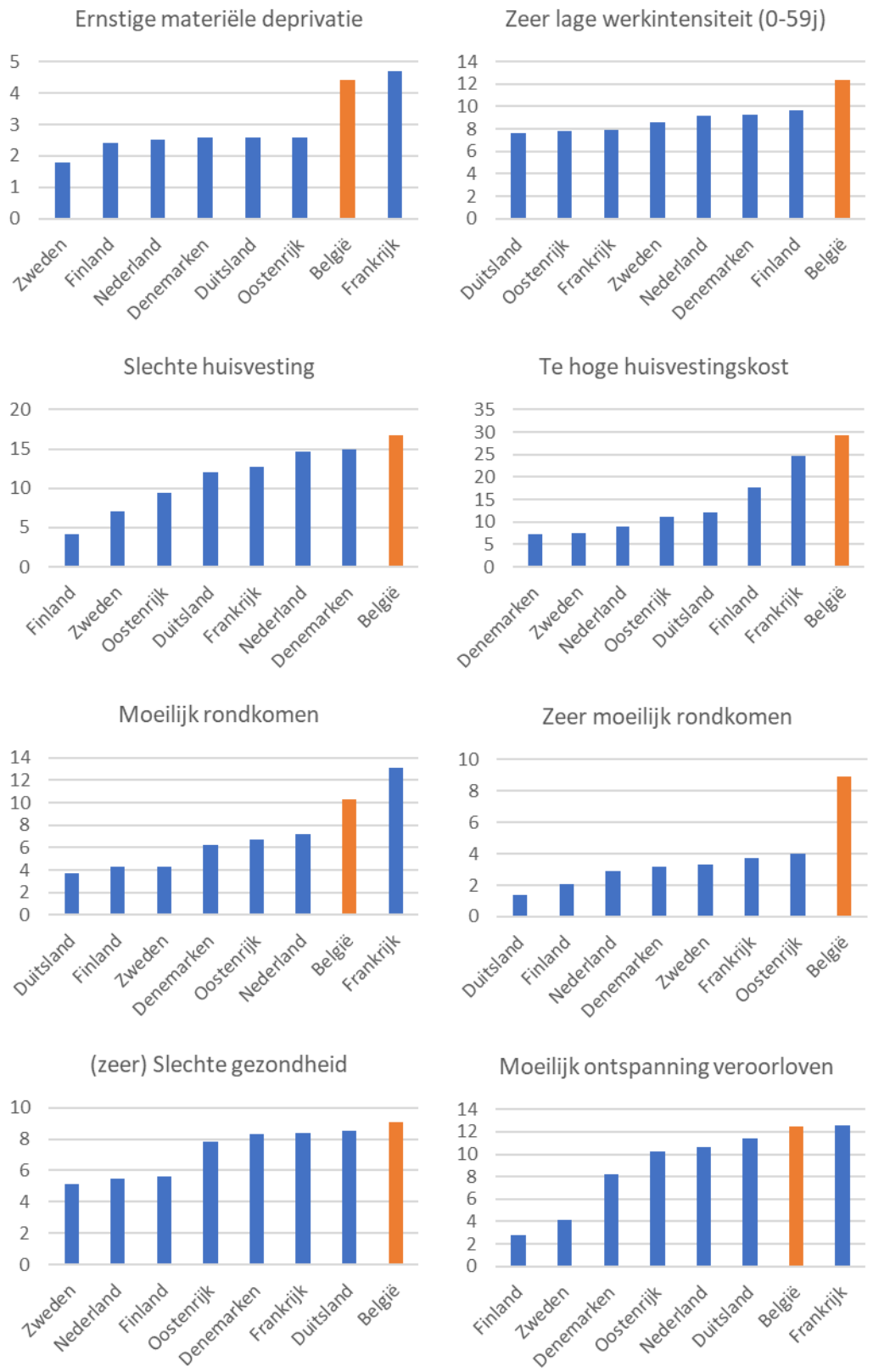

Bron: Eurostat: EU-SILC.

Figuur 9 toont voor een aantal sub-items van de index van materiële deprivatie hoe België zich positioneert. Opvallend problematisch is het aandeel Belgen dat zich niet één week vakantie buitenshuis per jaar kan veroorloven of het aandeel mensen die hun huis niet voldoende kunnen verwarmen.

Figuur 9. Vergelijking van vier sub-indicatoren armoede materiële deprivatie: België en referentielanden, 2019.

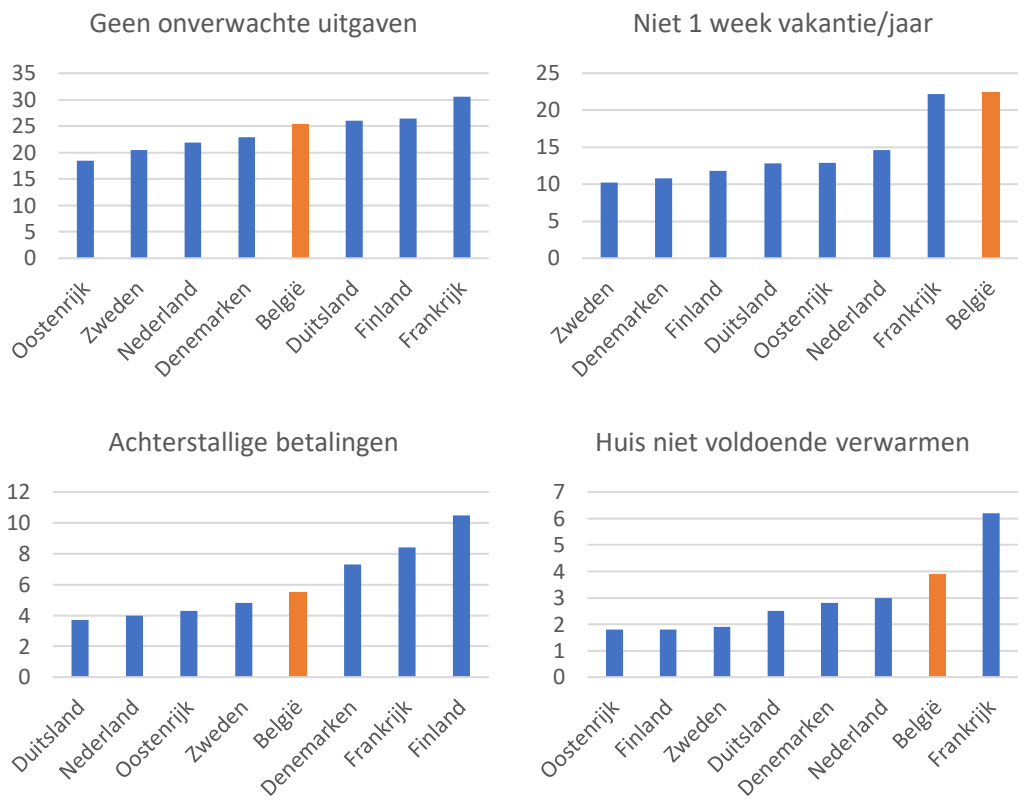

Bron: Eurostat: EU-SILC.

Te weinig mensen aan het werk

Als het over werk gaat dan blijft België een werkelijk uitzonderlijk slecht presterend land, zeker als we ons vergelijken met de referentielanden van dit CSB-bericht. Er zijn de laatste jaren werkenden bijgekomen maar de achterstand blijft groot. Uit figuur 10 leren we dat België nog steeds een heel lage werkzaamheidsgraad kent. De kloof met landen zoals Nederland, Duitsland of Zweden blijft in de orde van 10 procentpunten of meer. Wanneer we kijken naar de groepen waar het meeste winst kan worden geboekt, dan zijn dat met name ouderen (55+), kortgeschoolden, mensen met een migratieachtergrond of personen met een arbeidshandicap (figuur 11). Bovendien blijkt, zoals we reeds hierboven zagen, dat België een relatief groot aandeel “jobarme” gezinnen kent, gezinnen waar geen van de volwassenen op actieve leeftijd werkt . België heeft bovendien bij het hoogste aandeel kinderen die in een dergelijk gezin opgroeien (ongeveer één op tien). Deze jobarme huishoudens én hun kinderen zijn bijzonder kwetsbaar (Vandenbroucke & Vinck, 2015; Hermans et al., 2021).

Figuur 10. Evolutie werkzaamheidsgraad 1995-2019 België én referentielanden.

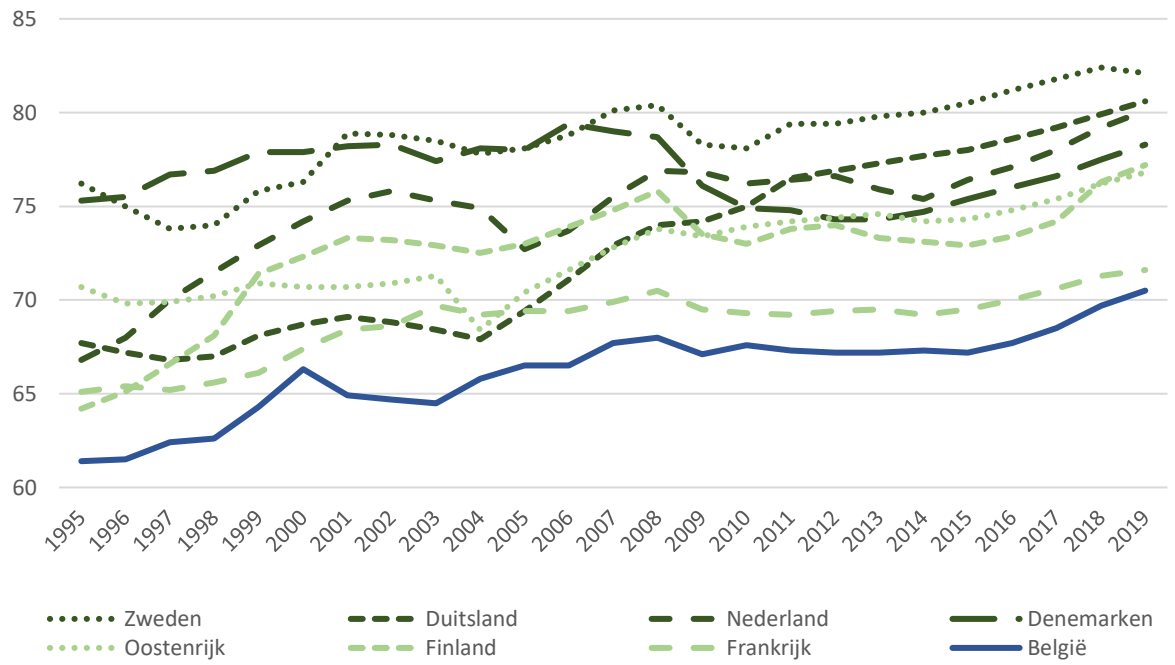

Bron: Eurostat: EU-LFS

Er zijn belangrijke regionale verschillen. Vlaanderen doet het aanzienlijk beter, maar er zijn dezelfde structurele deficits bij laaggeschoolden, migranten en oudere werknemers, met name in vergelijking met de beter presterende landen of regio's in Europa. In Wallonië en Brussel is de situatie dramatisch slecht. De situatie in Brussel is weliswaar voor een stuk vertekend omdat er veel mensen komen werken uit de andere gewesten.

Figuur 11. Vergelijking werkzaamheidsgraden België en referentielanden, naar sociaal-demografische groepen (20-64 jarigen), 2019.

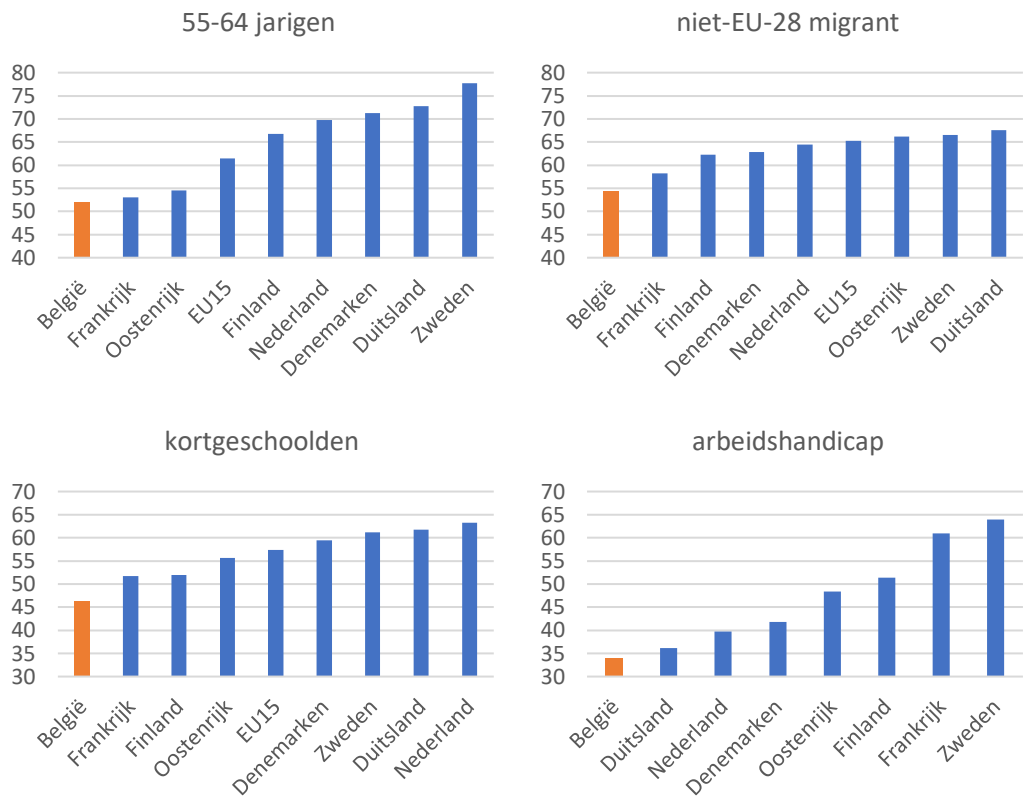

Bron: Eurostat: EU-LFS

Noot: Cijfers voor personen met een arbeidshandicap zijn voor het jaar 2011

Is er dan te weinig werk ?

Er wordt soms gezegd dat er te weinig werk is. We zouden veel jobs verliezen aan landen waar de lonen lager liggen. Ook robots, computers, artificiële intelligentie zouden ons werk vernietigen, vooral werk voor minder geschoolde mensen. Het vele onderzoek daarover laat zien dat het niet zo eenvoudig ligt. Technologische vooruitgang doet onmiskenbaar jobs verdwijnen. Voorspellingen laten zien dat dit zal blijven gebeuren, mogelijk aan versneld tempo. Zowat een derde van de huidige jobs in België zou geautomatiseerd kunnen worden (OECD, 2019).

Jobs verdwijnen. Zonder enige twijfel. Maar, dat wil niet zeggen dat ook werk verdwijnt. Integendeel.

Vooreerst is er de eenvoudige observatie dat op het moment dat Corona toesloeg meer mensen in Europa aan het werk waren dan ooit. De tewerkstelling stond historisch hoog. Landen als Duitsland, Nederland of Denemarken zijn niet minder onderhevig aan internationalisering en ze zijn zeker niet technologisch minder geavanceerd. Integendeel. Duitsland bijvoorbeeld is veruit het meest robotintensieve land in Europa[8]. Toch zijn er veel meer mensen aan het werk (figuur 10 en 11).

[8] Voor de meest robotintensieve landen zoals Duitsland of Japan is er veeleer evidentie dat robotisering goed is voor tewerkstelling omdat het de concurrentiekracht en de productiviteit van bepaalde sectoren versterkt (Dauth et al, 2017; Morikawa, 2017).

Er is potentieel dus meer dan werk genoeg, ook voor niet hoger geschoolde mensen. Daarvoor zijn er verschillende redenen. Heel wat jobs waar niet zo een hoog opleidingspeil voor nodig zijn blijken moeilijk te automatiseren. Arbeidseconomen zien een trend naar jobpolarisatie waarbij er zowel laaggeschoolde als hooggeschoolde jobs bijkomen. Het zijn vooral de middengekwalificeerde routinejobs die verdwijnen door technologische verandering (Autor, 2015; Goos et al, 2009; 2014).

De belangrijkste reden voor het feit dat er steeds werk blijft, is dat er steeds nieuwe behoeften ontstaan. Hoger geschoolden, die vaak wel varen bij internationale handel en technologische vooruitgang, geven een steeds groter deel van hun inkomen uit aan diensten die moeilijk automatiseerbaar zijn: horeca, recreatie, reizen, beleving, sport etc. Mensen verwachten ook een persoonlijke dienstverlening en willen interactie met andere mensen in een diensteneconomie. Veroudering brengt meer vraag naar zorg. Belangrijk wel: veel van de jobs in de sfeer van persoonlijke dienstverlening (in de profit of non-profitsector) zijn jobs die aanzienlijke flexibiliteit vergen op vlak van arbeidstijden. Het zijn ook sectoren die vaak onderhevig zijn aan sterke conjuncturele of seizoensfluctuaties. De digitale economie en e-commerce draaien ook niet op het ritme van 9 tot 5, van maandag tot vrijdag. Het arbeidsbestel moet daarom aangepast worden aan deze post-industriële realiteit wil men die jobs ontsluiten.

Kaderstuk 1: Hebben we meer lagerbetaalde banen nodig?

België heeft een uitzonderlijk gecomprimeerde loonstructuur. Volgens cijfers van de OESO zijn er in België minder (relatief) laagbetaalde werknemers dan in de meeste andere Europese landen. De OESO definieert dat als jobs waar je bij voltijdse tewerkstelling minder dan 67% van de mediaan verdient. Bij ons spreken we dan om voltijds werkende mensen die grofweg minder dan 2.050 euro bruto per maand verdienen (afgaande op laatste Statbel gegevens inzake mediaan brutoloon), maar wel meer dan het minimumloon van zo een 1.600 euro.

In België is volgens de OESO zowat 4% van de werknemers laagbetaald. In Nederland is dat bijna 15% en in Duitsland zowat 18%. Dat is een enorm verschil. Temeer omdat we hier niet eens een wettelijk minimumloon hebben. Bij ons bepalen de sociale partners de loonvloer in een nationale cao. Maar, de cao's die er echt toe doen, zijn de sectorale cao's. De laagste lonen daarin vastgelegd liggen vaak nog een stuk boven het 'nationale' minimumloon, gemiddeld zo een 19%. Slechts 3% van de werknemers verdient tussen 100 en 105% van het minimumloon (Vandekerckhove et al, 2020; Garnero et al., 2014). De "beet" van het minimumloon is volgens OESO gegevens in veel andere landen een stuk groter (zie ook OESO, 2020). Het resultaat is dat in België een segment van de arbeidsmarkt ontbreekt dat we in andere landen wel vinden.

We hebben ook uitzonderlijk weinig lagergeschoolden aan de slag en voor niet EU migranten hebben we zowat het grootste tewerkstellingsdeficiet in Europa. Dat wettigt de vraag of meer lagerbetaalde banen mensen met weinig kwalificaties of migranten met (nog) niet erkende kwalificaties makkelijker een voet aan de grond zou kunnen geven in de arbeidsmarkt. De kwestie is vooral belangrijk in de context van de trend naar jobpolarisatie die we eerder bespraken. Door economische en technologische ontwikkelingen komen er vooral banen bij die ofwel weinig dan wel veel opleiding vergen. Die hooggeschoolde banen hebben we; onze tewerkstellingsgraad bij hogergeschoolde mensen is vergelijkbaar met elders. De lagergeschoolde banen hebben we veel minder, zeker in vergelijking met andere landen.

Nederland heeft een aanzienlijk hogere tewerkstellingsgraad bij lagergeschoolde mensen. Er zijn aanzienlijk meer lagerbetaalde banen en dat aandeel is ook sterk toegenomen. Dat komt omdat in Nederland de laagste cao-lonen veel dichter bij het wettelijke minimumloon zijn komen te liggen (De Beer et al., 2017; Salverda, 2010). Dat gebeurde opzettelijk precies om de baankansen van lager gekwalificeerde mensen te verbeteren. In Nederland was het PvdA minister Ad Melkert die midden jaren 1990 ermee dreigde cao's niet langer algemeen bindend te verklaren als de laagste CAO lonen niet dichter bij het minimumloon kwamen te liggen. Wat ook is gebeurd. Nederland doet het op vlak van tewerkstelling van lagergeschoolden in elk geval veel beter dan België, zoals we hebben gezien.

Maar is dat wel om die reden? Degenen die opwerpen dat er niet zo een eenduidig verband is tussen de hoogte van de (feitelijke) minimumlonen en de tewerkstelling van kansengroepen hebben zeker gelijk (voor overzichten cfr. Dube, 2019; Salverda en Checchi, 2014; OECD, 2015; Manning, 2016; voor België zie Vandekerckhove et al., 2014; 2018). De introductie van een substantieel minimumloon in Duitsland in 2015, bijvoorbeeld had een veel kleinere impact op tewerkstelling dan gevreesd (Bruttel, 2019). Het aandeel lagerbetaalden volgens OESO definitie blijft er wel veel hoger dan hier. Tegelijk is de loonvloer er sterk verhoogd, wat ook nodig was.

Er zijn veel redenen waarom die relatie tussen feitelijke minimumlonen en tewerkstelling niet eenduidig is. Monopsonie-effecten kunnen spelen, zoals Card en Krueger (2000) en Manning (2016) aanvoeren. Ook nemen regeringen vaak compenserende maatregelen als ze ingrijpen in de lonen waardoor de puzzel aanzienlijk complexer wordt.

De studies leren dat context van groot belang is als je de relatie tussen looncompressie en tewerkstelling wil begrijpen. Dat is ook de logica zelve. Als je een onderwijssysteem hebt dat erin slaagt veel treffelijk gekwalificeerde mensen af te leveren, dan kun je hogere minimumlonen handhaven (Jovicic, 2016 en literatuur daarin, met name het toonaangevende JPE artikel van Blau en Kahn, 1996). Dat is volgens sommigen de reden waarom een land als Denemarken een sterk gelijke loonstructuur en hoge loonkosten combineert met hoge tewerkstelling (zij het in een heel flexibele arbeidsmarkt op vlak van aanwerving en ontslag.) Maar, wij hebben veel laaggeschoolden (zowel formeel als in termen van gemeten vaardigheden, als met PIAAC), veel jongeren die het onderwijs zonder kwalificaties verlaten. We hebben veel migranten met weinig kwalificaties of kwalificaties die hier niet worden erkend, terwijl kwalificaties voor veel tellen in onze geïnstitutionaliseerde arbeidsmarkt. Ook tweede en derde generatie migranten hebben het moeilijker dan waar ook de nodige kwalificaties te verwerven, cfr. PISA en OESO studies.

Het is niet ondenkbaar, maar dus allerminst gegarandeerd, dat het sociaal genegotieerd en gereguleerd ontsluiten van een lagerbetaald segment van de arbeidsmarkt, gecombineerd met meer flexibiliteit op vlak van arbeidstijden en arbeidsorganisatie, de toegangskansen en bijgevolg ook mobiliteitskansen van deze groepen zou kunnen verbeteren.

Hoe dan ook is het zo dat als we een lagerbetaald segment van de arbeidsmarkt zouden ontsluiten dat er compenserende maatregelen nodig zijn om ervoor te zorgen dat mensen die ervan moeten leven er ook van kunnen rondkomen. Het merendeel van de mensen die relatief laagbetaalde jobs hebben zijn tweede of derde verdieners in het huishouden. Een lagerbetaalde job hebben betekent niet noodzakelijk dat men "werkend arm" is (zie ook infra figuur 29). Dat is zelfs in het merendeel van de gevallen niet zo. Voor diegenen die niet kunnen rondkomen is het essentieel dat er adequate aanvullende inkomenssteun wordt gegeven, zoals we elders in dit CSB bericht uitwerken. Sleutel is naar een betere combinatie van arbeidsinkomen en transferinkomen te evolueren.

Voor ons is de cruciale vraag: waarom doet België het zoveel slechter dan vergelijkbare landen? Het bijzondere aan ons land is bovendien dat we naast een lage tewerkstelling paradoxaal genoeg een bijzonder krappe arbeidsmarkt hebben. Net voor de Coronacrisis hadden we de hoogste vacaturegraad op Tsjechië na[9]. Dat wil eenvoudigweg zeggen dat er bijna nergens meer openstaande vacatures zijn in verhouding tot het aantal werklozen. Er zijn al veel jobs die moeilijk of zelfs niet ingevuld geraken, ondanks een immense arbeidsreserve.

Omwille van die krapte hebben we overigens behoorlijk veel arbeidsmigratie. Er zijn uiteraard veel mensen die hier komen werken vanuit elders in de Europese Unie, bijvoorbeeld in het zwaar gesubsidieerde stelsel van de dienstencheques[10]. Tienduizenden mensen van buiten de Europese Unie kregen bovendien vorig jaar een arbeidskaart, vooral voor hoger geschoolde functies. Tel daarbij dat er in 2019 meer dan 230.000 buitenlandse gedetacheerden aan de slag in België waren, goed voor zo een 800.000 opdrachten (Lens et al, 2020). Werkgevers vinden gedetacheerde werknemers vaak aantrekkelijker omdat ze doorgaans (maar niet altijd) goedkoper maar zijn maar vooral ook omdat ze meer bereid zijn te werken buiten de reguliere werkuren, bijvoorbeeld s'avonds of in de weekends (Lens et al., 2020)

De Belgische arbeidsmarkt is werkelijk uitzonderlijk disfunctioneel in de Europese context. Er is vrijwel geen enkel OESO land te vinden waar zo weinig mensen aan de slag zijn, maar waar er toch zoveel knelpuntberoepen zijn en waar er verhoudingsgewijs zoveel tewerkstelling is uit het buitenland. Dat roept de vraag op: loont werk voldoende?

Loont werk wel genoeg?

Gegeven de vele openstaande en moeilijk in te vullen vacatures, is een logische volgende vraag of mensen wel werk willen aanvaarden, zeker als het wat minder betaald, minder aantrekkelijk, minder nabijgelegen werk is? Is werk wel voldoende aantrekkelijk in België? Zijn uitkeringen niet te hoog en te langdurig? Werkprikkels en de zogenaamde "afhankelijkheidsvallen" spelen in elk geval een prominente rol in het maatschappelijke debat. Maar, wat weten we eigenlijk over deze werkprikkels?

Er is in België verbazingwekkend genoeg weinig systematische informatie over financiële werkprikkels. Er bestaan uiteraard studies maar deze blijven veeleer sporadisch (bv. Hufkens & Van Mechelen, 2014 en Hufkens et al., 2016 voor de langdurige arbeidsongeschiktheid). Daardoor veroudert informatie snel en ontbreekt systematiek. De meest systematisch geactualiseerde informatie is te vinden bij de OESO (cfr. Tax and Benefits Database en publicaties op deze basis). Zie bijvoorbeeld een recent rapport van de OESO over laaggeschoolde arbeid in België (OECD, 2020) en het rapport van de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2021) over het zelfde thema. Die berekeningen (simulaties) laten zien dat de zogenaamde participatievoeten inderdaad vrij hoog zijn in België.

Maar in tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd zijn de participatievoeten eigenlijk niet zo uitzonderlijk veel slechter dan in de landen waarmee we ons graag vergelijken en die vaak veel betere arbeidsmarktuitkomsten hebben. Ook de netto vervangingsratio's zijn niet uitzonderlijk afwijkend, bijvoorbeeld in vergelijking met Nederland of Denemarken waar er veel lagere langdurige

[9] Zie: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00172/default/bar?lang=en

[10] Cfr. FOD Werk Sociaal-Economische Monitoring.

werkloosheid is en veel hogere tewerkstelling bij lagergeschoolden, die in theorie het meest onderhevig zijn aan afhankelijkheidsvallen.

Figuur 12 toont de fractie van het bijkomend bruto-loon dat wordt wegbelast en/of wegvalt door verlies van uitkeringen indien een werkloze start met werken aan 67% van het gemiddelde loon. Figuur 13 laat zien de gemiddelde netto-vervangingsratio naar werkloosheidsduur zien. Ook daar behoort België tot de meer genereuze landen maar we zijn bezwaarlijk heel afwijkend te noemen ten aanzien van landen die veel beter scoren op vlak tewerkstellingsuitkomsten, bijvoorbeeld langdurige werkloosheid.

Figuur 12. Vergelijking "participation tax-rates" naar werkloosheidsduur voor alleenstaanden en alleenstaande ouders: België en referentielanden, 2019.

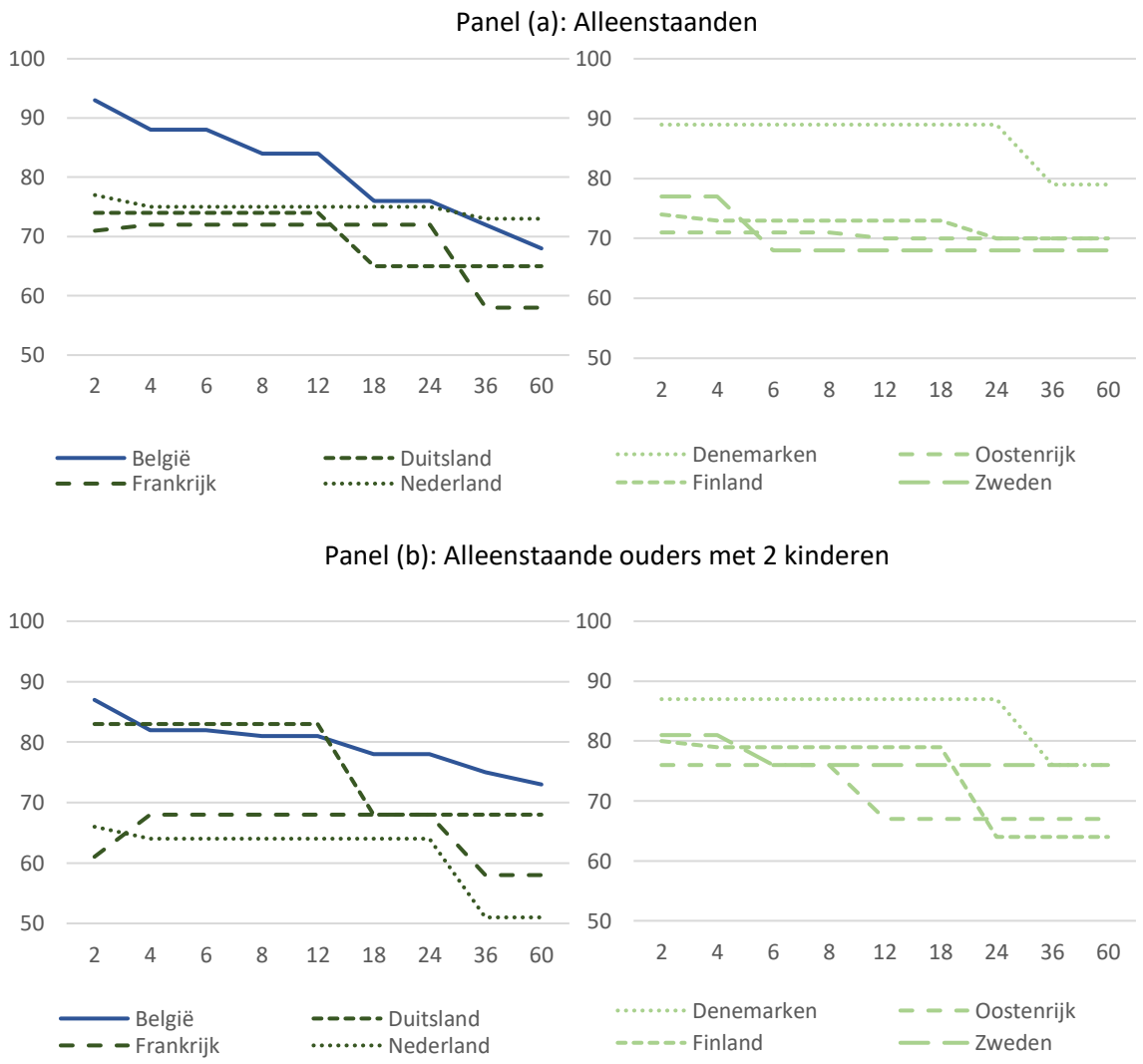

Bron: OECD

Noot: loon is 67% van het gemiddeld loon, gegeven het beleid in 2018 en waarbij de kinderen verondersteld worden 4 en 6 jaar oud te zijn.

Figuur 13. Vergelijking gemiddelde netto-vervangingsratio naar werkloosheidsduur: België en referentielanden, 2019.

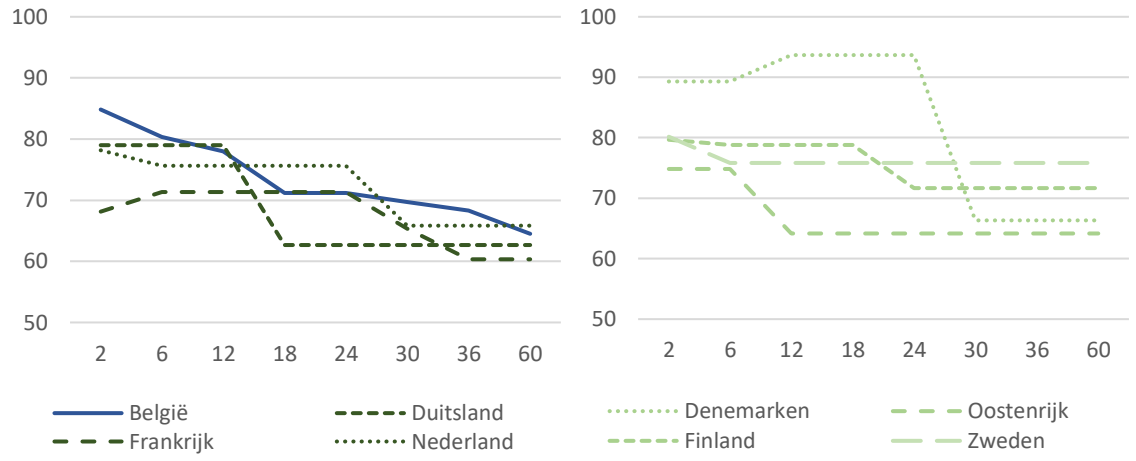

Bron: OECD
Noot: loon is 67% van het gemiddeld loon

Het is dus best mogelijk dat de echte drempels op een ander vlak liggen. Een nota van de FOD WASO (2018) in het kader van de nooit gerealiseerde Arbeidsdeal van de regering Michel laat zien dat onder de gestileerde berekeningen van de OESO een veel complexere realiteit ligt. De nota brengt de immense complexiteit van de werkloosheidsverzekering aan het licht. Er wordt bijvoorbeeld in realiteit gewerkt met 3 verschillende loonplafonds; er zijn, afhankelijk van het beroepsverleden van de werkloze, tot 10 stappen in de degressiviteit. Letterlijk: "*Dit maakt het niet enkel moeilijk uitvoerbaar voor de RVA en de uitbetalingsinstellingen, maar heeft ook als effect dat het bij de werkloze overkomt als onvoorspelbaar en onverstaanbaar, zodat de opeenvolgende dalingen dan ook een zeer beperkte invloed hebben op de intensiteit van de inspanningen van de werkloze om terug aan het werk te gaan, wat nochtans één van de objectieven is van een degressief stelsel van werkloosheidsuitkeringen*."

Daar komt ook nog bij dat bestaande berekeningen van financiële prikkels om te werken doorgaans niet alle elementen meenemen. Die berekeningen kijken enkel naar verschil in directe cashinkomsten. Daarnaast hebben mensen met een uitkering vaak ook nog andere voordelen, zoals sociale tarieven voor nutsvoorzieningen, kortingen op openbaar vervoer of voor culturele activiteiten (Penne, 2020). Het niet omdat ze een overstap naar werk maken dat mensen noodzakelijkerwijs (meteen) zulke voordelen verliezen. Maar, mensen kunnen dat wel denken of vrezen. De realiteit is ook dat veel voordelen categoriaal zijn. Het is te zeggen: mensen verliezen ze éénmaal ze niet langer werkloos of leefloontrekker zijn.

Het is dus één vraag hoe monetaire arbeidsprikkels voor leefloontrekkers, werklozen, arbeidsongeschikten enzovoort er op papier uitzien, zelfs als men alles in rekening brengt. Het is een andere vraag hoe goed mensen weten hoe dit allemaal werkt en in welke mate ze rationeel daarmee omgaan. Bovendien blijft de vraag welke andere, niet monetaire drempels blijven bestaan. Andere aspecten van werkloosheidsbeleid doen er ook toe. Bijvoorbeeld, wat wordt als een passende job gezien? Hoe ver mag een job zijn? Hoe snel volgen er sancties en hoe zwaar zijn die? Volgens internationale vergelijkingen heeft België een weinig strikt regime in dit opzicht (zie tabel 3 infra) maar de vraag is hoe goed dergelijke vergelijkingen de uitvoeringspraktijk capteren, alsook de regionale variatie in dit opzicht (Langenbucher, 2015).

We kunnen moeilijk aan de vaststelling onderuit dat België niet zozeer op vlak van uitkeringshoogte dan wel op vlak van uitkeringsduur en voorwaardelijkheid internationaal een uitzonderlijke positie inneemt. Het is ook een feit dat we een atypisch hoge langdurige werkloosheid hebben. Maar, onderzoek laat tegelijkertijd ook zien dat hier aanzienlijk complexere mechanismen spelen dan vaak in het publieke en politieke debat wordt aangenomen. Dit is niet de plaats om het omvangrijke onderzoek daarover te bespreken maar het mag duidelijk zijn dat lagere uitkeringen, duurtijdbeperkingen of sterkere degressiviteit niet noodzakelijk het alles zaligmakende antwoord zijn willen we een situatie keren die zich over vele decennia heeft ontwikkeld (Biegert, 2017; Kolsrud et al., 2018; Moffit, 2014; Van Belle et al., 2018, i.a.)

Mensen in langdurige werkloosheid (of in veel andere uitkeringssituaties) leven vaak in zeer moeilijke omstandigheden. Het armoederisico bij (langdurige) werklozen in België lag begin jaren 2000 rond de 25%. Ondertussen is dat al rond de 50%. Onderzoek laat zien dat dit veel stress veroorzaakt en dat problemen accumuleren. Armoede betekent constante geldzorgen, schulden, slechte huisvesting. Dat heeft repercussies voor gezondheid, mentale weerbaarheid en sociale relaties. Er is steeds meer onderzoek waaruit blijkt dat dit mensen belemmert om uit hun zeer problematische situatie te komen. Psychologen beschrijven een proces van 'tunneling', waardoor de cognitieve kracht die nodig is om problemen op te lossen wordt belemmerd. Het kan het vermogen van mensen om vooruit te plannen verminderen. Hun focus wordt onmiddellijk: eten op tafel zetten, huur en andere rekeningen betalen (Mullainathan & Sharif, 2013). De littekeneffecten van een lange periode van niet-werken kunnen ook de overgang naar werk belemmeren, ongeacht de hoogte van de financiële prikkels (Egdell & Beck, 2020; Hussain et al., 2020).

Er is een groot verschil tussen vermijden dat mensen langdurig werkloos worden en mensen die langdurig werkloos zijn terug aansluiting laten vinden bij werk. Duurtijdbeperkingen voor nieuwe instromers kunnen daar mogelijk een signaalfunctie hebben en helpen vermijden dat mensen langdurig werkloos worden. Hoewel meteen moet toegevoegd dat in de landen waarmee we ons vergelijken mensen nooit zonder uitkering vallen. Ze komen meestal in de bijstand of een bijzondere bijstandsregeling terecht. Kortom, voor de mensen die nu langdurig werkloos zijn is activering duidelijk complexer dan financiële arbeidsprikkels verbeteren, zeker gezien de al hoge en vaak schrijnende armoede bij deze groep.

De impact van de sociale bescherming is afgenomen

De impact van de sociale bescherming op armoede is sterk afgenomen. Figuur 14 toont de vermindering van de armoede door transfers ten opzichte van de hypothetische situatie dat deze niet zouden bestaan. Dit is een ruwe proxy van de impact van de sociale zekerheid omdat er geen rekening wordt gehouden met gedragsveranderingen. Mensen zouden zich evident anders gedragen mochten er geen sociale uitkeringen bestaan. Toch geeft het een indicatie van de impact van de sociale zekerheid. Die is duidelijk afgenomen, vooral dan bij de generatie op arbeidsactieve leeftijd (figuur 14). Gepensioneerden zijn er op vooruit gegaan. Dat komt vooral omdat meer gezinnen een dubbel pensioen hebben ten gevolge van de toegenomen tewerkstelling bij vrouwen. De pensioenen zijn ook hoger en meer ouderen krijgen een gewaarborgd minimuminkomen. Voor de bevolking op arbeidsactieve leeftijd hangt de verminderde effectiviteit van de sociale bescherming samen met het kwetsbaarder profiel van gezinnen waar niemand werkt, de zogenaamde quasi-jobloze of werkarme huishoudens (zie ook Hermans et al., 2021).

Figuur 14. Effectiviteit van de sociale bescherming, procentuele daling van het armoederisico door sociale transfers, België 2004-2018.

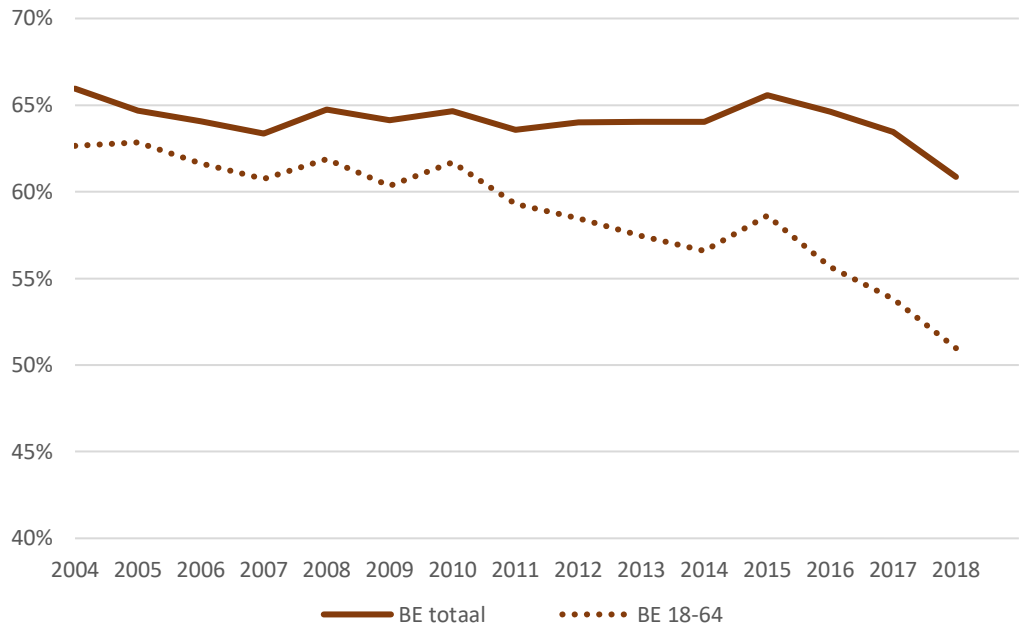

Bron: EUROSTAT: EU-SILC

Veel uitkeringen komen niet terecht bij de laagste inkomens

Heel wat van de sociale uitkeringen komen niet terecht bij mensen die ze het meest nodig hebben. Dat is deels omdat de sociale zekerheid meerdere functies heeft. Minimum inkomensbescherming is één van de doelstellingen van sociale zekerheid. (Herman Deleeck zei steeds dat het de eerste en de belangrijkste was). Verzekering van loonverlies is een andere. Bovendien krijgen mensen soms ondersteuning terwijl ze aan het werk zijn, zoals bij tijdelijke werkloosheid of loopbaanonderbreking.

Meer dan de helft van de uitkeringen komen niet terecht komt bij de 'armste' 20% (figuur 15). We kijken hier naar de kwintielverdeling van de inkomens voor transfers, gecorrigeerd voor gezinssamenstelling; dus op basis van equivalente marktinkomens. Het gaat hier zoals steeds om inkomens over een heel jaar. Voor de totale bevolking gaat er logischerwijs een groter aandeel van de massa aan uitkeringen naar de onderste inkomenskwintielen. Gepensioneerden hebben bijvoorbeeld geen inkomen uit arbeid meer en situeren zich volgens deze berekening dus per definitie aan de onderkant van de inkomensverdeling.

Figuur 15. Verdeling van sociale transfers volgens kwintiel van het equivalent pre-transfer gezinsinkomen, België: totaal en 18-64 jarigen.

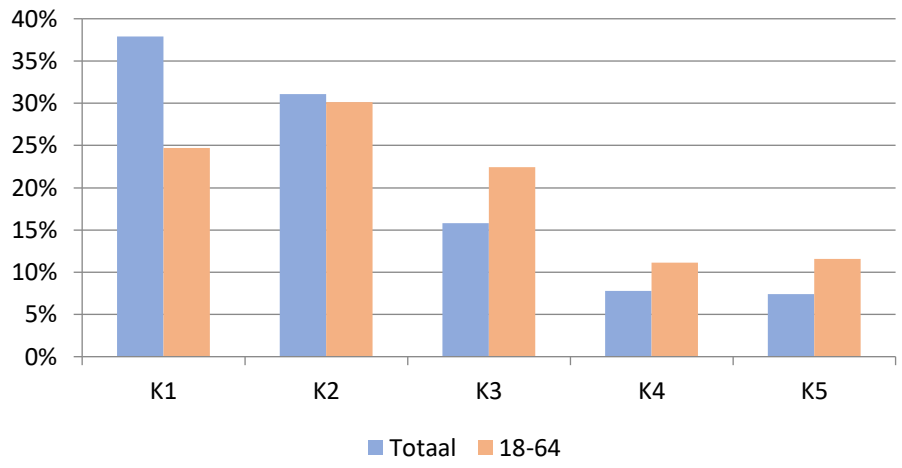

Bron: EU-SILC 2018, eigen berekeningen.

Voor 18-64 jarigen zien we dat in België slechts één vierde van de massa van de uitkeringen terecht komt in het laagste inkomenskwintiel. Bij deze groep blijkt het grootste aandeel (30,1%) van de transfers terecht te komen in het tweede inkomenskwintiel. Bovendien gaat in België telkens één tiende van de massa van de transfers van de 18-64 jarigen naar de hoogste twee inkomenskwintielen. Dit is niet uitzonderlijk. Ook in andere landen komt een aanzienlijk deel van de uitkeringen niet bij de laagste inkomens terecht (Figuur 16). Het aandeel van de uitkeringen dat naar de 'armste' 20% gaat, is wel beperkter dan in een aantal andere referentielanden. Dat lijkt te suggereren dat meer selectiviteit mogelijk is. Nu, het feit dat de sociale zekerheid meerdere objectieven (minimum inkomensbescherming, maar ook inkomensverzekering) en dus ook meerdere logica's (behoefte maar ook opgebouwde rechten) verenigt zet hier ook inherente beperkingen op, zoals we in kaderstuk 2 verder illustreren.

Figuur 16. Aandeel van sociale transfers dat naar het laagste inkomenskwintiel van het equivalent pre-transfer gezinsinkomen gaat.

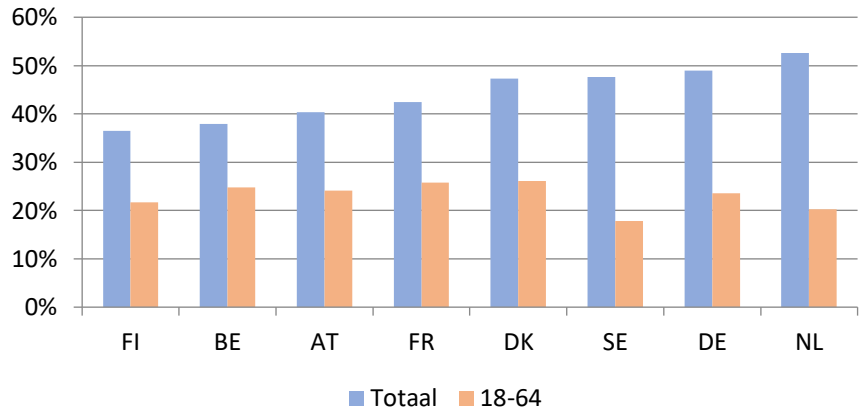

Kaderstuk 2: Uitkeringen verbeteren binnen een spanningsveld van logica's. De case van de werkloosheidsuitkeringen

In dit kaderstuk presenteren we kort de casus van werkloosheidsuitkeringen om de afwegingen te duiden die samengaan met het verminderen van de armoede door verhogingen van de uitkeringen, lineair dan wel selectief.

De sociale zekerheid heeft meerdere functies en berust ook op meerdere logica's. Enerzijds is er de sociale verzekeringsfunctie en bijhorende equivalentielogica. Uitkeringen zijn daarbij een functie van betaalde bijdragen (die op hun beurt een functie zijn van loonhoogte) en van bijdrageduur. Binnen die logica impliceert een verhoging van de laagste uitkeringen ook een verhoging van de uitkeringen van mensen die meer en langer hebben bijgedragen.

Anderzijds is er dus de doelstelling van minimum inkomensbescherming. Binnen dat kader wordt al afgeweken van de bijdragelogica, onder andere door minimumuitkeringen. Ook wordt afgeweken van het equivalentieprincipe door de gezinsmodulering. Die maakt dat mensen met gezinslast hogere uitkeringen krijgen dan mensen die alleenstaande zijn of die samenwonen met iemand met een inkomen. In de werkloosheid zijn er om die reden ook verschillen in degressiviteit naar gezinssituatie.

Dan zijn er ook nog de logica's die extern zijn aan de sociale zekerheid maar die ook een rol spelen. Er is bijvoorbeeld een streven naar individualisering van rechten vanuit emancipatorisch oogpunt (Cantillon, 1993). Maar dit streven staat haaks op de logica van uitgavenefficiënte minimum inkomensbescherming, die eigenlijk wel gezinsmodulering van uitkeringen veronderstelt. Die twee logica's zijn moeilijk compatibel. We gaven al het voorbeeld van Zweden waar er een sterke stijging is geweest van armoede onder alleenstaande ouders omdat men de individualiseringslogica prioriteit heeft gegeven over deze van minimuminkomensbescherming (Alm et al., 2000).

We kunnen deze moeilijke afwegingen empirisch illustreren door naar de werkloosheidsuitkeringen te kijken. Ten eerste is het vanuit methodologisch oogpunt belangrijk om aan te geven dat met werklozen meestal enkel de groep van mensen bedoelt wordt die zowel volledig werkloos als uitkeringsgerechtigd zijn. De groep van mensen die recht hebben op een uitkering ten laste van de RVA is echter veel diverser. Dit typeert ook de veranderende welvaartstaat, die evolueerde van een loutere inkomensbescherming naar een meer activerende inkomensondersteuning, waarbij, o.a. deeltijds werken wordt ondersteund (Cantillon, 2016: 278). Zo zijn er een deel mensen die, bijvoorbeeld via activeringsmaatregelen, gestimuleerd worden om te starten met een deeltijdse job, en dit inkomen combineren met een uitkering. Daarnaast is er een groep van werknemers die de mogelijkheid heeft om hun arbeidstijd te verminderen met de steun van een RVA uitkering, zoals ouderschapsverlof, loopbaanonderbrekingen of tijdskrediet (Horemans, 2016a).

In de EU-SILC dataset, waarop armoedecijfers zijn gebaseerd, worden de diverse types van RVA-uitkeringen samengevat onder de algemene noemer van 'werkloosheidsuitkeringen'. Daarom maken we hier binnen deze groep een onderscheid, zowel op basis van de gerapporteerde inkomensbronnen als op basis van de arbeidsmarktsituatie van de respondenten tijdens de inkomensreferentieperiode. Zo onderscheiden we vier groepen (1) mensen met een uitkering tijdens de inkomensreferentieperiode van één jaar, (2) mensen voor wie de uitkering de enige individuele inkomensbron was tijdens de inkomensreferentieperiode van één jaar, (3) mensen die een werkloosheidsuitkering combineren met een ander type inkomen (een andere uitkering of een arbeidsinkomen) tijdens het inkomensreferentiejaar en (4) mensen wiens enige individuele

inkomensbron een werkloosheidsuitkering was én die zelf aangeven dat elk van de 12 maanden van de inkomensreferentieperiode werkloos te zijn geweest.

In Tabel B2.1 zien we dat het armoederisico sterk verschilt afhankelijk van de definitie van een 'werkloze' op basis van EU-SILC. Normaal wordt iemand beschouwd als werkloos in armoedestatistieken indien hij/zij aangeeft dat dit de belangrijkste activiteitstatus was tijdens twaalf maanden van de inkomensreferentieperiode. De kans is dus groot dat dit gaat om langdurig werkzoekenden. Daarom bekijken we in tabel xx ook alternatieve benaderingen. Als referentie geven we het risico voor de totale bevolking (15,9%) in 2017 en alle mensen op arbeidsactieve leeftijd (15,0%). Mensen met een werkloosheidsuitkering hebben een armoederisico dat dubbel zo hoog is (30,2%) dan het gemiddelde voor mensen op arbeidsactieve leeftijd. Wanneer we kijken naar de inkomensbronnen, zien we een groot verschil tussen mensen die louter rondkomen met een werkloosheidsuitkering en mensen die tijdens de inkomensreferentieperiode ook beroep kunnen doen op een andere inkomensbron. Wanneer we bovendien ook de zelf gerapporteerde status in rekening brengen, is het armoederisico het hoogst.

Tabel B2.1 Armoederisico van werklozen, naar definitie 'werklozen'

	Armoederisico (in %)
Totale bevolking	15,9
Arbeidsactieve leeftijd (18-64)	15,0
WL-uitkering	30,2
WL-uitkering + ander inkomen	18,5
Alleen WL-uitkering	43,2
Alleen WL-uitkering + 12maand WL gerapporteerd	51,3

Bron: EU-SILC 2017, eigen berekeningen

Het armoederisico van de verschillende groepen vertelt slechts een deel van het verhaal. Grafiek xx toont waar de mensen met een werkloosheidsuitkering zich in de inkomensverdeling bevinden. We beperken ons hierbij tot de bevolking op arbeidsactieve leeftijd (18 tot 64 jaar). 11,1% van de Belgische bevolking op arbeidsactieve leeftijd ontving in 2017 een werkloosheidsuitkering, volgens de EU-SILC survey. In ongeveer de helft van de gevallen was deze uitkering voor die persoon de enige individuele inkomensbron (5,2%). De overige helft had naast de werkloosheidsuitkering ook nog een andere persoonlijke inkomensbron (bv. als loontrekkende, zelfstandige, een ZIV-uitkering of een pensioen: 5,9%). Deze tweede groep is een zeer heterogene groep: dit zijn zowel mensen die doorheen het jaar korte periodes werkloos zijn geweest om nadien weer aan het werk te gaan, maar ook mensen die hun arbeidstijd hebben aangepast of mensen die zich bevinden in een specifiek activeringstraject.

In figuur B2.1 zien we duidelijk dat mensen met een werkloosheidsuitkering niet enkel terug te vinden zijn in de onderste inkomensdecielen. Hoe strikter we de groep werklozen definiëren hoe groter het aandeel in de onderste inkomensdecielen, zeker wanneer we kijken naar de groep voltijds werklozen die aangeven al minstens 12 maanden werkloos te zijn. Eén van de redenen is dat bijvoorbeeld systemen van tijdskrediet vaak deeltijds wordt opgenomen en terecht komt bij de hogere inkomensgroepen.

Figuur B2.1 De verdeling van personen met een RVA-uitkering naar inkomensdecielen, bevolking 18-64 jaar: België, 2017

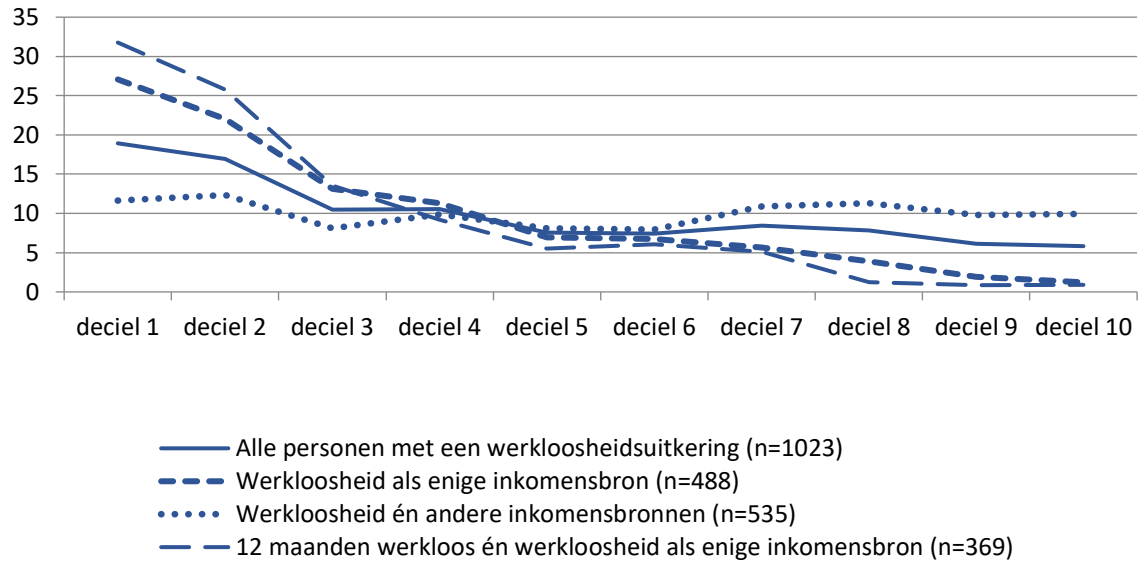

Bron: EU-SILC 2017, eigen berekeningen

Vanuit het oogpunt van armoede en behoefte aan minimum inkomensbescherming zijn de werklozen dus een bijzonder diverse groep. Daarenboven is er de gezinsdimensie. Op basis van de bestaande wetgeving kunnen we drie groepen onderscheiden: (1) alleenstaanden; (2) samenwonenden met gezinslast; (3) samenwonenden.

Uit Figuur B2.2 blijkt dat voornamelijk mensen met een RVA uitkering als 'samenwonende met gezinslast' zich onderaan de inkomensverdeling bevinden. Bij 'samenwonenden' (zonder gezinslast) ziet dit beeld er heel anders uit: zij zijn verspreid over de hele inkomensverdeling en komen relatief gezien weinig voor in de onderste inkomensdecielen. Zeker indien we rekening houden met het feit dat 'samenwonenden' een heterogene groep zijn die meerdere inkomensbronnen kan combineren (panel b).

Dit alles illustreert dus dat een betere minimum inkomensbescherming aanzienlijk moeilijker ligt dan "de uitkeringen optrekken naar de armoedelijn". Binnen de verzekeringslogica zou het optrekken van de vloer ook verhogingen van de andere uitkeringen vergen, wat uiteraard een budgettaire operatie van een magnitude groter zou zijn, nog totaal abstractie makend van de impact op werkprikkels en bijgevolg instroom en afhankelijkheidsduur. Een meer selectieve verhoging van de minima zou een al zeer kleine spanning tussen minimum en maximumuitkeringen en dus de verzekeringslogica teniet doen. Een sterkere gezinsmodulering, bijvoorbeeld door sterkere verhogingen voor werklozen met gezinslast en zonder werkende partner, zou dan weer haaks staan op zowel de verzekeringslogica als op het streven naar individualisering van rechten vanuit emancipatorisch oogpunt.

Deels kunnen deze beperkingen worden omzeild door additionele bescherming te voorzien voor de meest behoeftigen via andere stelsels met andere logica's (zie ook Cantillon en Van Mechelen, 2013; Cantillon et al., 2014). In de kinderbijslag bijvoorbeeld kan het behoefteprincipe sterker doorwegen. Via de sociale toeslagen zou men bijkomende inkomensondersteuning kunnen bieden aan zowel

werkenden als werklozen met te lage inkomens. Het Vlaamse stelsel van de huurpremies berust sterk op het behoefteprincipe en is dus een potentieel kanaal van bijkomende inkomensbescherming.

Figuur B2.2 De positie in de inkomensverdeling van mensen met een RVA-uitkeringen, naar gezinstype

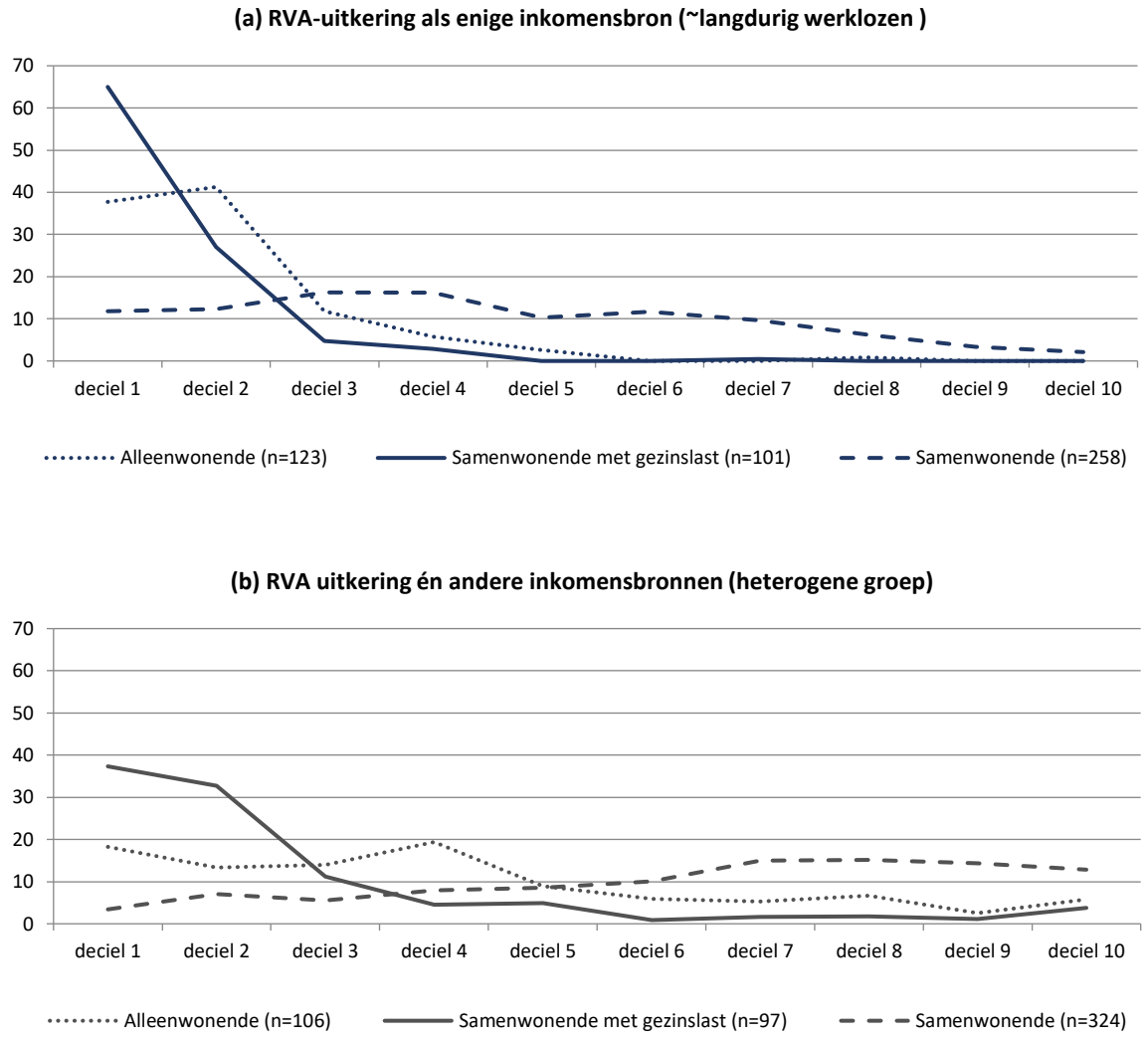

Bron: EU-SILC 2017, eigen berekeningen

Heel wat werklozen en inactieven hebben geen (eigen) uitkering

In het debat over ons hoog aantal inactieven spelen werkincentieven (de zogenaamde "afhankelijkheidsvallen") een grote rol. Waar vaak aan voorbij wordt gegaan is dat veel van die inactieven niet eens een uitkering hebben. Wanneer we kijken naar het aandeel mensen zonder een eigen arbeidsinkomen met EU-SILC data (figuur 17), zien we dat een grote groep inactieven geen eigen individueel vervangingsinkomen (werkloosheidsuitkering, ziekte- of invaliditeitsuitkering, pensioenuitkering) of een leefloon geniet. Zowat één op de drie inactieven doet geen beroep op een uitkering. Voor deze groep zullen dus waarschijnlijk andere drempels bestaan dan louter individuele financiële prikkels om aan de slag te gaan. Een deel hiervan kan gaan over non-take up van sociale rechten en/of het feit dat de toegang tot bepaalde uitkeringen bemoeilijkt werd de voorbije jaren. We

zien bijvoorbeeld dat het aandeel mensen die die 'werkloos' zijn maar geen uitkering genieten sterk is toegenomen de voorbije jaren. Dit zien we zowel in cijfers van de Labour Force Survey (LFS) als in EU-SILC data (Hermans et al., 2021). Figuur 18 geeft op basis van de LFS-data bijvoorbeeld aan dat het aandeel werklozen die geen werkloosheidsuitkering ontvangen, maar die wel aangeven dat ze zich registreerden bij RVA of bij VDAB/FOREM/ACTIRIS toenam van 10% in 1998 tot bijna 30% in 2018.

Figuur 17. Evolutie aandeel 'niet-werkenden' zonder een individueel vervangingsinkomen of een leefloon (in %), België: 18-64 jaar (excl. studenten).

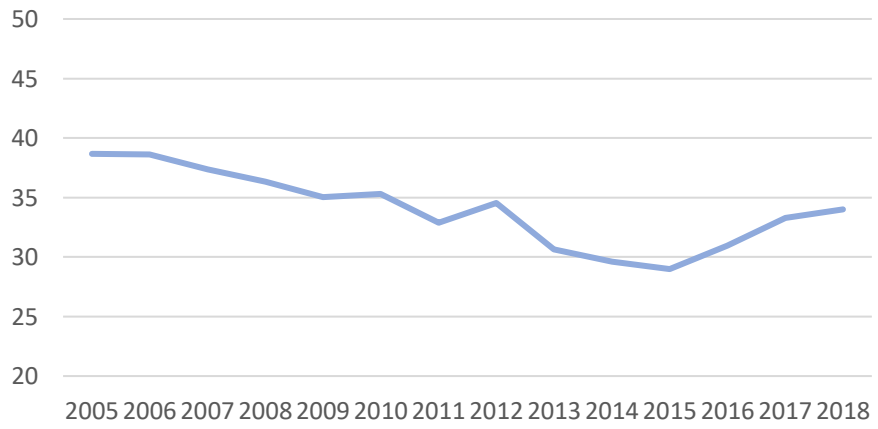

Bron: EU-SILC, eigen verwerking met dank aan Wouter Neelen
Noot: 'niet-werkenden' geven aan dat ze geen arbeidsinkomen hebben ontvangen in de inkomensreferentieperiode

Figuur 18. Evolutie aandeel geregistreerde werklozen zonder werkloosheidsuitkering (in %), België, 20-59 jaar.

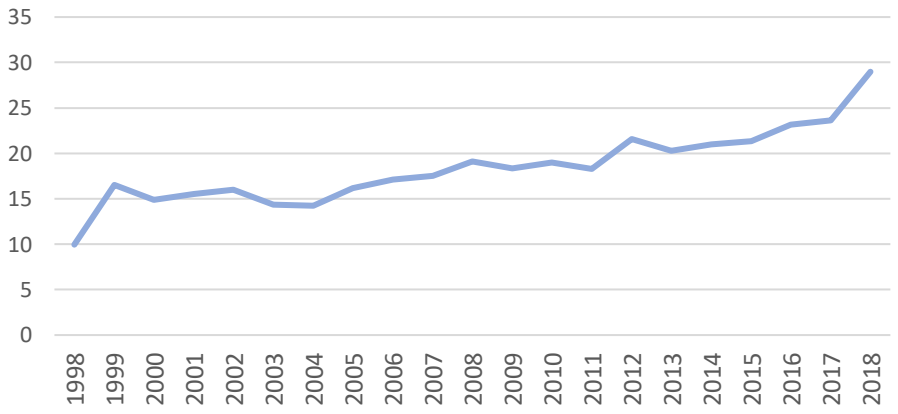

Bron: Labour Force Survey, met dank aan Dries Lens & Karen Hermans.

Noot: 'geregistreerde werklozen' zijn werklozen die aan de ILO definitie voldoen en zelf rapporteren dat ze geregistreerd zijn bij RVA of bij VDAB/FOREM/ACTIRIS. We vergelijken hier het aandeel geregistreerde werklozen zonder werkloosheidsuitkering met het aandeel geregistreerde werklozen mét een werkloosheidsuitkering.

De voorbije jaren zien we dus duidelijk een trend naar minder werkloosheidsuitkeringen. De vraag waar deze mensen heen zijn in de statistieken kunnen we slechts fragmentarisch beantwoorden. Een deel is allicht uitgestroomd naar werk, maar een ander deel is mogelijk veranderd van statuut en/of kwam niet meer in aanmerking voor een werkloosheidsuitkering. Terwijl het aantal werkloosheids-uitkeringen afnam is het aantal mensen met een uitkering voor langdurige arbeidsongeschiktheid is wel sterk toegenomen. Het is niet geheel duidelijk of er hier een verband is. Studies van het RIZIV schrijven de toename van het aantal langdurig zieken vooral toe aan factoren zoals veroudering en vervrouwelijking van de beroepsbevolking. Diezelfde studies laten echter ook een substantiële instroom vanuit de werkloosheid zien. Werklozen blijven bovendien langer ziek dan werknemers of zelfstandigen[11].

Figuur 19. Evolutie leefloongerechtigden werklozen, België: 1999-2019.

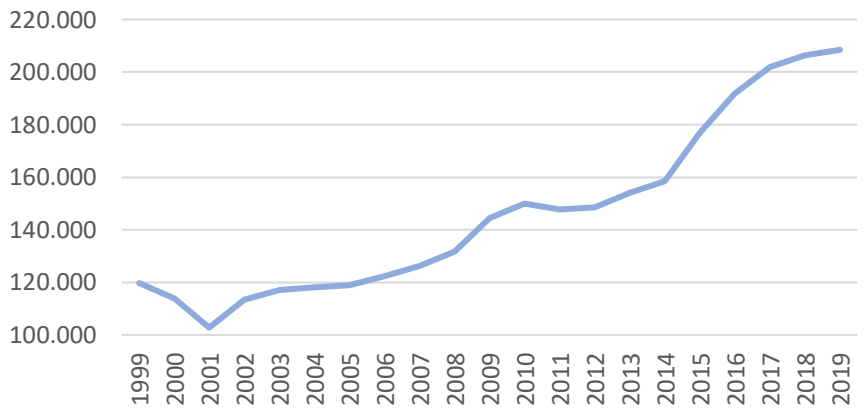

Bron: POD-MI: barometer voor maatschappelijke integratie.

Ook het aantal leefloontrekkers is merkelijk gestegen (figuur 19). Daarvoor zijn er verschillende redenen. De bijstandsuitkeringen stegen dus er vielen meer mensen onder. Daarnaast was er een actieve uitbreiding van de doelpopulatie (zoals studenten, migranten). Maar ook de verstrenging van de sociale zekerheid speelde een rol (De Wilde et al., 2016; 2019) De bijstand, oorspronkelijk bedoeld als een residuele laatste vangnetvoorziening, is een steeds belangrijkere pijler van sociale bescherming geworden. Een bijzonder inadequate bovendien gezien de lage uitkeringen in de bijstand, zoals we nu verder aantonen.

Voor wie een uitkering heeft is die vaak ontoereikend

Voor mensen die van een uitkering moeten rondkomen volstaat die vaak niet om te kunnen rondkomen. Figuur 20 laat de minimumuitkeringen in de bijstand, de werkloosheid en de invaliditeit zien voor een aantal gezinstypes, alsook het netto-inkomen van iemand die voor het minimumloon werkt. Correcter gezegd: ze tonen het niveau van minimuminkomensbescherming van mensen op een minimumuitkering in een bepaalde gezinssituatie, met inbegrip van het effect van sociale bijdragen,

[11] Het RIZIV gaat niet in op institutionele en beleidsfactoren - de allocatie van verantwoordelijkheden, alsook van kosten en baten - die de sterke instroom kunnen verklaren. De uitstroom uit het stelsel van de langdurige arbeidsongeschiktheid door werkhervatting is laag.

belastingen en andere uitkeringen waar ze mogelijk recht op hebben, zoals kinderbijslagen. Die niveaus zijn telkens weergegeven ten opzichte van de armoedelijn voor 2008 en 2018. Er wordt dus rekening gehouden met de reële groei van de levensstandaard. Het moge duidelijk zijn dat de minimuminkomensbescherming vaak ver van adequaat is. De minima in de bijstand of werkloosheid liggen ver onder de armoedegrens.

Figuur 21 focust ter verdere illustratie op de adequaatheid van de werkloosheidsuitkeringen per gezinstype én in verschillende fases van de werkloosheid. Voor alleenstaanden lijken de werkloosheidsuitkeringen nog (net) te volstaan, terwijl voor koppels of gezinnen de degressiviteit in de werkloosheidsuitkeringen impliceert dat mensen steeds verder onder de armoedegrens belanden. Dit illustreert de sociale limieten van een activeringsbeleid door reducties in uitkeringen of een versterkte degressiviteit.

Figuur 20. Evolutie van de adequaatheid van minimuminkomens als % van de Europese armoedegrens, 2008 en 2018.

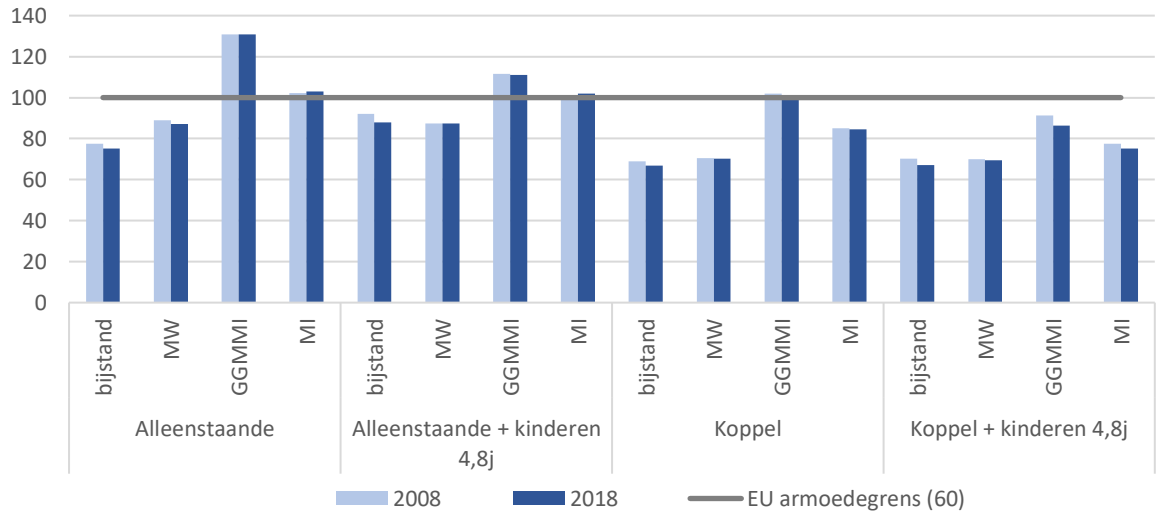

Noot: MW = minimum werkloosheidsuitkering), GGMMI = minimumloon, MI = minimum invaliditeitsuitkering
Bron: berekeningen op basis van EUROMOD – HHOT, met dank aan Sarah Marchal

Figuur 21. Adequaatheid van werkloosheidsuitkering (gemiddeld loon) in verschillende fases van werkloosheid als percentage van de Europese armoedegrens, 2018.

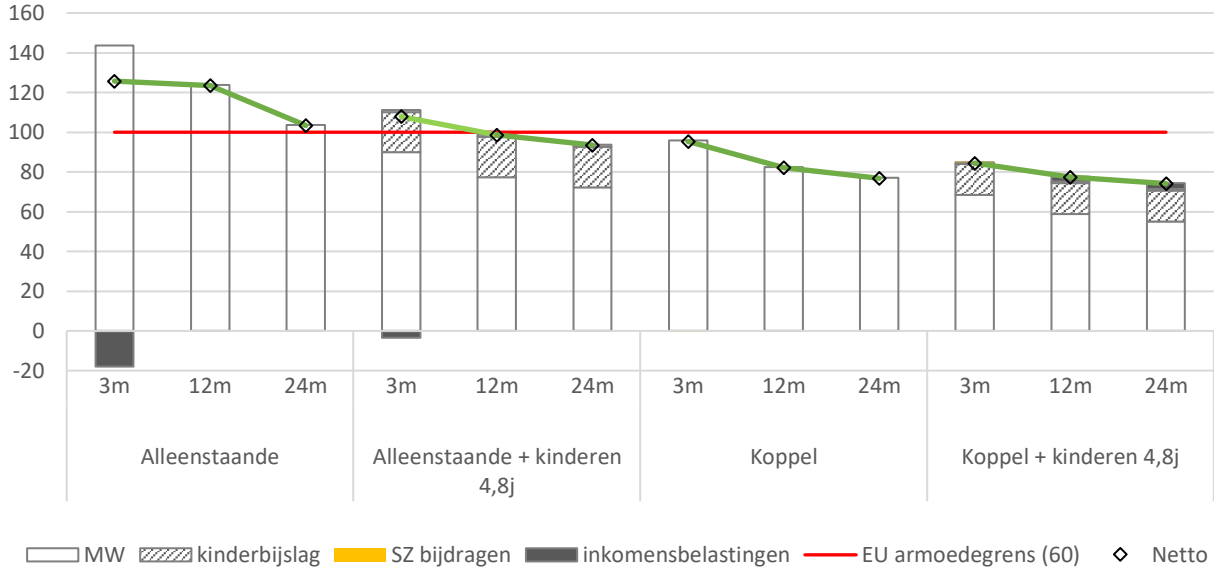

Noot: MW = minimum werkloosheidsuitkering.
Bron: berekeningen op basis van EUROMOD – HHOT, met dank aan Sarah Marchal.

Ook België kent heel wat werkende armen

Tot nu is de aandacht vooral gegaan naar mensen die niet aan de slag zijn of nauwelijks werken. Daarnaast zijn er de mensen die overwegend van arbeidsinkomen leven en desondanks niet of nauwelijks rondkomen. Dat zijn de zogenaamde “werkende armen”.

Het aandeel werkende armen in België is lager dan in de meeste andere Europese landen. In de EU is ongeveer 10% van de werkenden arm volgens de relatieve norm, in België is dat dichter bij 5%. Ons laag aandeel werkende armen heeft veel te maken met de sterke insider-outsider kenmerken van de Belgische arbeidsmarkt. Relatief weinig mensen zijn aan de slag, maar degenen die aan de slag zijn, hebben vaker een relatief stabiele job en relatief goede arbeidsvoorwaarden. Dat wil niet zeggen dat er geen mensen zijn in relatief precaire jobs, maar het zijn er minder dan in veel andere landen.

Tabel 1 geeft het armoederisico weer naar activiteitstatus. Omdat de armoede-indicator gebaseerd zijn op gezinsinkomens van een volledig jaar, wordt iemand zijn/haar belangrijkste activiteitstatus bepaald door de belangrijkste activiteitstatus van deze persoon gedurende een meerderheid van de maanden van het inkomensjaar. Hoewel het risico op armoede bij werkenden in België beperkt blijft tot 5,1%, zien we toch dat structureel meer dan 200.000 werkenden ofwel meer dan één vijfde van alle 18-64 jarigen in armoede aan het werk is.

Het is dus een heel belangrijk een goed onderscheid te maken tussen risico en aandeel. Het armoederisico bij langdurig werklozen is veel hoger, maar er zijn gelukkig veel minder langdurig werklozen dan er werkende mensen zijn. Bij die laatste groep ligt het risico op armoede veel lager, maar er zijn wel veel meer werkenden. Iemand die overwegend werkt mag dan wel een laag armoederisico hebben, omdat er zoveel werkenden zijn maken ze toch een kwart uit van de bevolking die leeft in armoede. Bijna twee derde van de werkende armen (67,6%) heeft bovendien kinderen. Het

is dus ook een belangrijke determinant van kinderarmoede. Voldoende reden dus om voor deze groep de nodige aandacht te hebben.

Veel mensen denken dat werkend arm zijn gelijk staat met het hebben van een laag loon. Dat klopt helemaal niet. Een grote meerderheid van de 'werkende armen' (84%) heeft geen laag betaalde job - begrepen zoals de OESO dat definieert als een job met een loon dat minder dan 2/3^{e} van het mediane loon bedraagt. Bovendien heeft slechts 12% van de werkenden met een laag loon een armoederisico (Horemans et al., 2020)

Van groter belang dan het individuele loon is het aantal verdieners in een gezin. Mensen die in een gezin wonen met meerdere verdieners lopen nauwelijks een risico op armoede, hoe laag hun loon ook is (zie ook infra: figuur 29). Dat is een heel belangrijk gegeven omdat veel van ons beleid gericht is op mensen met een laag loon. Denk aan de fiscale en sociale werkbonus. Ook het minimumloon wordt gezien als een instrument om de werkende armen te helpen. De impact is in realiteit heel beperkt omdat de meeste mensen met een laag loon in de eerste plaats niet in armoede leven (cfr. Marx et al, 2012; Vandelannoote & Verbist, 2016).

De kern van de werkende armen zijn mensen die enige kostwinner zijn, vooral dan kostwinners met kinderen. Vaak gaat het dan om alleenstaande ouders die moeilijk voltijds werk en een gezin kunnen combineren. Voor kostwinners in een gezin met meerdere afhankelijken volstaat zelfs een inkomen significant boven het minimumloon niet om rond te komen. Ze hebben dus extra inkomenssteun om te kunnen rondkomen.

Tabel 1. Armoederisico naar activiteitstatus, bevolking 18-64, België.

	Armoederisico (%)	Aandeel in de bevolking in armoede
werkend	5,1	22,9 %
werkloos	49,4	17,7%
(brug)gepensioneerd	6,9	2,3%
andere inactief	35,9	57,1%
Totaal	15,1	(100%)

Bron: EU-SILC 2018, eigen verwerking

In conclusie: niets legitimeert onze inertie, we onderpresteren op zowat elk vlak.

België onderpresteert op zowat alle vlak ten opzichte van onze belangrijkste referentielanden. We behoren tot de zwakst presterende landen op vlak van tewerkstelling in de landen noord van de Alpen. Zelfs pré-Corona, toen de vraag naar arbeid ongemeen sterk was en de Belgische arbeidsmarkt tot de krapste van Europa behoorde bleven we ver van het Europa 2020 objectief dat we hadden onderschreven. Herinner: het Europese objectief was 75% van de bevolking op actieve leeftijd aan het werk, België had voor zichzelf het objectief van 73,2% gesteld. Daar blijven we ver onder, terwijl een aantal andere landen al aan over de 80% zitten. Op vlak van tewerkstelling bij lagergeschoolden, niet EU migranten, 55 plussers en mensen met een arbeidshandicap behoren we tot de slechtst presterende landen in Europa. Ondanks het feit dat we bij de hoogste per capita uitgaven voor actief arbeidsmarktbeleid hebben (zie ook infra tabel 3).

Op vlak van armoede zijn de uitkomsten niet veel beter. De tijd dat België tot de landen met de laagste monetaire armoede behoorde is lang voorbij. Op tal van dimensies van deprivatie en uitsluiting scoort België bedroevend, zeker in vergelijking met de meest ontwikkelde welvaartsstaten waarmee we onszelf graag vergelijken. We zijn op vlak van sociale bescherming een middelmatig presterend land geworden in de Europese context. In verhouding tot onze sociale uitgaven zijn we een zwak presterend land.

Dit alles komt tegen een achtergrond van een zwakke economische groei, dalende productiviteits-winsten, structurele overheidstekorten en overheidsuitgaven die al tot de hoogste in Europa behoren. We kijken tegen een aanzienlijke vergrijzingskost aan, zelfs onder de meest optimistische assumpties.

Er is geen enkele grond die onze inertie legitimeert. Mocht ons sociaal-economisch bestel op één dimensie excelleren dan zou dat nog mogelijk zo zijn. Maar we gaan op geen enkel vlak comparatief vooruit. Wel integendeel. Vraag is of en hoe dit beter kan. Daarvoor kijken we in de volgende sectie naar de landen die het beter doen op de dimensies die in dit CSB Bericht een hoofdrol spelen.

Hoe kan het beter?

Waarom doen sommige landen het beter?

In het maatschappelijk en politiek discours wordt het vaak eenvoudig gemaakt. Volgens de enen is meer welvaart en minder armoede in de eerste plaats een kwestie van meer mensen aan het werk. Nu is het inderdaad zo dat landen die het op vlak van armoede beter doen vaak (veel) hogere tewerkstelling hebben (zie supra: figuur 2). Toch is op zichzelf duidelijk niet voldoende. Er zijn namelijk ook landen die een vrij hoge tewerkstelling hebben en toch een vrij hoge armoede. Bovendien is het sterk gedocumenteerd dat een stijging in tewerkstelling niet automatisch wordt vertaald in een reductie van de armoede (Cantillon & Vandenbroucke, 2014; Van Lancker, 2019; Marx et al., 2013).

Volgens de anderen is armoede verminderen dan weer een kwestie van hogere sociale uitgaven. Maar ook dat verband ligt duidelijk niet zo eenvoudig. Er zijn landen die vrij veel uitgeven en toch middelmatig uitkomsten hebben. Wij zijn een voorbeeld. Het is duidelijk complexer. Er is bestaat heel wat wetenschappelijk onderzoek over de vraag waarom sommige landen het beter doen als het gaat om werk en armoede, in relatie tot wat ze uitgeven (voor overzichten zie: Marx et al., 2014; Atkinson, 2015; Brady, 2019; Gornick & Smeeding, 2019). Dat laat zich niet eenvoudigweg samenvatten.

We kunnen uitkomsten in landen maar begrijpen als we naar beleid en instituties in die landen in hun samenhang kijken en in hun historische context. Onderzoek leert in elk geval dat veel zaken er toe doen. Op veel mechanismen hebben we eigenlijk zelfs nog geen goed zicht. Eén grote beperking van bestaand onderzoek is dat het zich vooral richt op een beperkte set van factoren die in directe zin samenhangen met armoede en inkomensverdeling. Denk daarbij aan uitkeringen, belastingen of sociale voorzieningen zoals kinderopvang. Arbeidsmarktinstituties zoals de hoogte van het minimumloon of actief arbeidsmarktbeleid worden ook soms meegenomen in de analyse. Daar stopt het doorgaans.

We weten echter dat de macro-economie er ook toe doet (Atkinson, 2015). Tewerkstelling, lonen en bijgevolg (potentiële) uitkeringen zijn immers in belangrijke mate een functie van economische groei (die een ongelijke en complexe impact heeft op al die factoren). Als we willen begrijpen waarom landen sneller groeien, dan doen economisch en industrieel beleid er ook toe, maar evengoed innovatiebeleid of monetair beleid. Dat valt doorgaans buiten de scope van waar sociaal beleidsanalisten mee bezig zijn. Toch zijn dergelijke zaken wel degelijk van tel.

De historische context is bovendien relevant. Economische en sociale geschiedenis laten diepe sporen na weten we uit onderzoek. Dat zien we zelfs in de meest dynamische landen zoals de Verenigde Staten. Ook daar laat industrieel verval nog vele jaren diepe sporen na in bepaalde regio's (denk aan de Rust Belt), en dit ondanks een veel grotere flexibiliteit en mobiliteit in de arbeidsmarkt (Manning, 2003;2011). België is ook een excellent voorbeeld dat economische geschiedenis ertoe doet. Ondanks een nog overwegend nationale organisatie van arbeidsmarkt en sociale zekerheid kennen we geheel andere uitkomsten op regionaal en zelfs sub-regionaal niveau. Die zijn moeilijk los te zien van de historische bagage waarmee sommige regio's kampen. Het suggereert ook dat er misschien wel inherente beperkingen zijn aan het verbeteren van tewerkstellingsuitkomsten in die regio's door ingrepen in arbeidsmarktbeleid en sociale zekerheid.

Tabel 2. Globaal overzicht welvaarts-, armoede- en arbeidsmarktindicatoren, België en de 7 richtlanden: 2019.

	BE	DE	FR	NL	DK	FI	AT	SE
Economische situatie								
BBP per capita (in USD)	54.545	56.305	49.145	59.513	59.646	51.414	59.120	55.855
Gem. jaarlijkse productiviteitsgroei 1980-1996	2,4	2,2	2,5	1,3	2,4	3,1		1,4
Gem. jaarlijkse productiviteitsgroei 1996-2007	1,4	1,5	1,6	1,7	1,2	2,6	1,9	2,6
Gem. jaarlijkse productiviteitsgroei 2007-2019[a]	0,5	0,7	0,6	0,3	1,1	0,5	0,8	0,6
Indicatoren armoede of sociale uitsluiting								
Monetair armoederisico (AROP)	14,8	14,8	13,6	13,2	12,5	11,6	13,3	17,1
Ernstige materiële deprivatie	4,4	2,6	4,7	2,5	2,6	2,4	2,6	1,8
Zeer lage werkintensiteit	12,4	7,6	7,9	9,2	9,3	9,7	7,8	8,6
Risico op armoede of sociale uitsluiting (AROPE)	19,5	17,4	17,9	16,5	16,3	15,6	16,9	18,8
Arbeidsmarktindicatoren globaal								
Tewerkstellingsgraad	70,5	80,6	71,6	80,1	78,3	77,2	76,8	82,1
Werkloosheidsgraad	5,2	3,1	8,2	3	4,7	6,1	4,3	6,0
Lange termijn werkloosheid	45,1	39,6	41,5	34,9	18,7	20,4	26	17
Arbeidsmarktindicatoren niet-standaard werk								
Tijdelijke tewerkstelling	9,8	10,2	15,1	16,4	9	14,3	6,4	13,7
Deeltijdse tewerkstelling	24,2	27,2	17,3	46,8	20,9	13,9	27,5	20,9
Nachtwerk	3,6	5,0	3,0	8,4	4,3	7,9	5,8	5,0
Werken op zondag	12,6	12,9	15,4	19,6	12,7	17	14,9	12,7
Werken in het weekend	22,8	25,1	30,7	28,4	15,8	24,6	28,1	15,6
Werken in shifts	7,1	15,8	6,6	13	7,9	22,7	19,9	19,2
Interim arbeid	2,3	2,4	3,0	3,9	0,6	1,8	2,3	1,2
Aandeel lagerbetaalde werknemers[b]	5,5	17,8		14,5	8,7	7,3	14,9	
Arbeidsmarktindicatoren: institutioneel								
Vakbondsdensiteit[c]	50,3	16,5	8,8	16,4	66,5	60,3	26,3	65,6
Dekkingsgraad collectief overleg[d]	96	56	98,5	77,6	82	89,3	98	90
Werkgeversorganisatie densiteit[e]	82	58	75	86	68	76	100	83
Onderhandelingsniveau, aandelen [f]:aandelen:								
Overeenkomst op bedrijfsniveau	6,1	23,9	25,7	28,2	17,9	3,5	2,5	2,2
Overeenkomst op zowel hoger als bedrijfsniveau	38,3	28,4	47,4	28,9	47,2	13,9	10,4	40,6
Overeenkomst op hoger niveau	55,6	47,8	26,9	43,0	35,0	82,6	87,1	57,2

Noot: a België 2018; b: 2018; België 2017; Nederland 2014; c 2018, Zweden 2017; d Oostenrijk, België Nederland: 2017 Denemarken, Duitsland, Zweden: 2016, Finland: 2015, Frankrijk: 2014; e Oostenrijk, Finland, Nederland, Zweden: 2014, België, Frankrijk: 2012, Duitsland: 2011, Denemarken: 2010; f 2013

Bronnen: 'Economische Situatie': OECD; 'Indicatoren armoede of sociale uitsluiting': Eurostat: EU-SILC; 'Arbeidsmarktindicatoren globaal': Eurostat: EU-LFS; 'Arbeidsmarktindicatoren niet-standaard werk': Eurostat: EU-LFS en OECD Employment database - Earnings and wages; 'Arbeidsmarktindicatoren: institutioneel': OECD Labour statistics, OECD employment outlook 2017.

Tabel 3. Overzichtstabel beleidsindicatoren België en de 7 richtlanden: 2019.

	BE	DE	FR	NL	DK	FI	AT	SE
Sociale uitgaven								
Netto totale sociale uitgaven als percentage van het BBP[a]	26,7	24,8	31,7	26,3	25,4	25,3	24,3	24,5
Netto totale cash uitkeringen als percentage van het BBP[b]	18,3	13,5	19,3	11,4	13,7	18,0	18,4	11,2
Publieke uitgaven actief arbeidsmarktbeleid als percentage van het BBP[c]	2,27	1,40	2,85	2,15	3,05	2,57	2,19	1,78
Targeting van de cash transfers naar huishoudens met een laag inkomen[d]	24,5	29,3	20,6	36,8	34,4	41,8	16,2	31,7
Netto vervangingsgraad (67% van het gemiddelde loon):								
Alleenstaande, 6 maanden werkloos	83	60	65	68	84	65	60	59
Alleenstaande, 36 maanden werkloos	60	47	48	66	71	61	59	59
Alleenstaande ouder met 2 kinderen, 6 maanden werkloos	83	81	73	69	89	81	75	77
Alleenstaande ouder met 2 kinderen, 36 maanden werkloos	75	66	68	58	78	68	66	77
Kinderen in formele kinderopvang[e]:								
Jonger dan 3 jaar, 1-29 uren in opvang	19,5	8,1	19,6	58,6	7,9	10,6	14,7	16,0
Jonger dan 3 jaar, 30 of meer uren in opvang	36,0	23,2	30,4	6,2	58,1	27,6	8,0	37,1
Van 3 jaar tot minimum schoolplichtige leeftijd, 1-29 uren in opvang	16,8	26,5	34,8	72,0	9,3	20,4	63,2	23,9
Van 3 jaar tot minimum schoolplichtige leeftijd, 30 of meer uren in opvang	82,6	62,9	59,9	23,1	82,0	67,8	24,0	72,6
Strengheid toelatingsvoorwaarden tot werkloosheidsuitkering (0-5)								
Participatie in actief arbeidsmarkt programma	2	5	3	5	5	3	4	5
Beroepsmatige mobiliteit	3	4	2	2	5	3	3	4
Geografische mobiliteit	3	3	1	2,5	3,5	3	2	3
Andere valide voorwaarden	1	3	3	5	3	1	3	3
Minimumloon								
Hoogte van het minimumloon (euro)	1.593,8	1.557,0	1.521,2	1.615,8				
Minimumloon als % van gemiddeld (bruto) maandloon	43,1	41,0	46,5	43,7				
Minimumloon als % van mediaan (bruto) maandloon	46,5	48,8	58,3	53,1				

Bronnen: 'Sociale uitgaven': OECD Social Expenditure Database en OECD Economic Surveys: Belgium 2020; 'Netto vervangingsgraad': OECD; 'Kinderen in formele kinderopvang': Eurostat: EU-SILC; 'Strengheid toelatingsvoorwaarden tot werkloosheidsuitkering (0-5)': OECD; 'Minimum loon': Eurostat: Earnings Database.

Noot 1: [a] cijfers voor 2015, Nederland: 2014; [b] cijfers voor 2015; [c] cijfers voor 2017, [d] Cijfers voor 2014, Nederland en Finland: 2015; [e] Frankrijk: 2017

Noot 2: De cijfers over Sociale uitgaven zijn hier gebaseerd op OECD SOCX gegevens. Deze verschillen sterk van die van ESPRES van EUROSTAT [12]

[12] Sociale uitgaven internationaal vergelijken is niet makkelijk. Om die reden zijn er ook belangrijke verschillen tussen bronnen, bijvoorbeeld als men OESO en Eurostat vergelijkt. Dat heeft deels te maken met bruto versus nettoverschillen. Voor een land als Nederland bijvoorbeeld maakt dat een groot verschil. Daarnaast is er de vraag welke uitgaven worden meegenomen. Heel wat sociale uitkeringen en equivalent betalingen verlopen niet via de overheid of vallen niet onder controle van de overheid.

In de analyses die we maken van tewerkstelling- of armoede uitkomsten kijken onderzoekers dus doorgaans slechts naar een heel beperkte set van factoren. De historische dimensie wordt dus zelden meegenomen. Weinig armoedeonderzoekers hebben bovendien veel (of enige) kennis van macro-economisch of monetair beleid. Omgekeerd hebben macro-economen weinig (of enige) aandacht voor armoede en verdeling. Het aantal studies dat bijvoorbeeld kijkt naar de verdelingseffecten van het 'quantitative easing' beleid van de ECB, toch één van de belangrijkste ontwikkelingen van de laatste jaren, blijft beperkt[13].

Laat het duidelijk zijn, er bestaat geen magische kogel om het beter te doen. Het is zeker niet gewoon een kwestie van meer mensen aan het werk krijgen dan wel meer sociale uitgaven te verhogen. In tabel 2 en tabel 3 brengen we een aantal kenmerken samen waarvan we weten dat ze een rol spelen in tewerkstellings- en armoedeuitkomsten, of toch in het debat daarover een prominente rol spelen. We vergelijken België met de buurlanden en met een aantal van de best presterende landen, waarbij we ons beperken tot landen met een gelijkaardig welvaarstsniveau. Als men deze landen vergelijkt zijn misschien een aantal gemene delers te destilleren, maar er zijn geen uniforme patronen. Er is evident geen unieke "succesformule".

Wat we wel zien, is dat betere uitkomsten op vlak van werk en armoede absoluut niet incompatibel zijn met zaken waar velen in België huiverachtig tegenover staan, zoals meer diversiteit en flexibiliteit in de arbeidsmarkt. De best presterende landen hebben globaal meer arbeidsdiversiteit, te weten: meer mensen in niet-standaardbanen, begrepen als klassieke voltijdse, stabiele 9 tot 5 jobs. Ze hebben niet noodzakelijk lagere minimumlonen, maar vaak wel wat meer mensen in relatief lagerbetaalde jobs (jobs tussen het minimumloon en 67% van het mediaan loon).

Tegelijkertijd staan vakbonden en collectief overleg sterk in de landen waar we naar kijken. De flexibiliteit is er met andere woorden sociaal genegotieerd en gereguleerd. Het zijn ook landen waar die flexibiliteit gecombineerd gaat met hoge uitgaven voor zaken als gezondheid (inclusief preventie), onderwijs en opleiding, kinderopvang en actief arbeidsmarktbeleid.

We zien bovendien dat de minimum inkomensbescherming in een aantal van de beter presterende landen een stuk hoger ligt dan in België, vooral voor de mensen op actieve leeftijd die niet werken, maar evengoed voor de werkenden in een aantal gezinssituaties, zoals werkende alleenstaande ouders met een laag loon (figuren 22-25).

Tot slot blijkt dat betere uitkomsten op vlak van armoede of tewerkstelling niet eenvoudigweg een kwestie zijn van meer overheidsuitgaven. De beter presterende landen hebben niet noodzakelijk hogere sociale uitgaven, maar ze vloeien doorgaans wel meer toe naar de laagste inkomenscategorieën.

Dergelijk vergelijkingen leren maar zoveel. Het geeft een eerste ruw beeld van waar de voornaamste verschillen en gelijkenissen liggen. Maar men begrijpt best de verschillende instituties in hun samenhang en in hun historische context. Binnen het bestek van dit CSB-bericht kunnen we dat moeilijk doen voor alle landen waar iets uit te leren valt. In een volgend deel kijken we in wat meer detail naar Nederland omdat het een bijzonder leerrijke vergelijking oplevert met ons land.

[13] De effecten blijken ambigu, cfr. Lenza & Slacalek, J (2018); Hoberger et al. (2019) en referenties.

Figuur 22. Minimum inkomensbescherming voor een alleenstaande, 2018.

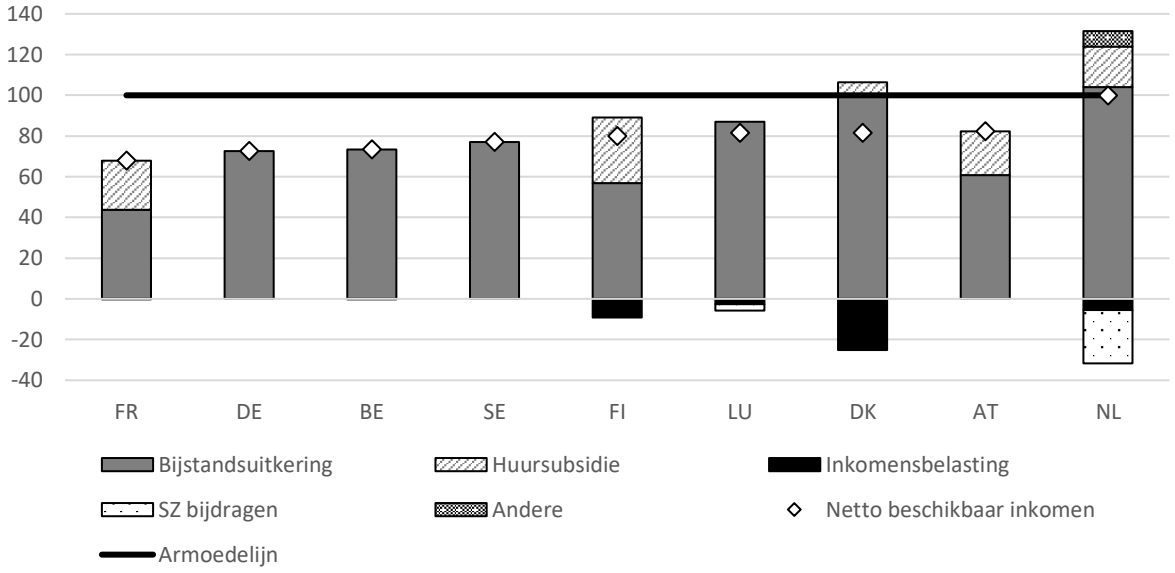

Bron: HHoT, Euromod, met dank aan Sarah Marchal, cfr. Marchal & Sioland, 2019.

Figuur 23. Minimum inkomensbescherming voor een alleenstaande ouder met twee kinderen, 2018.

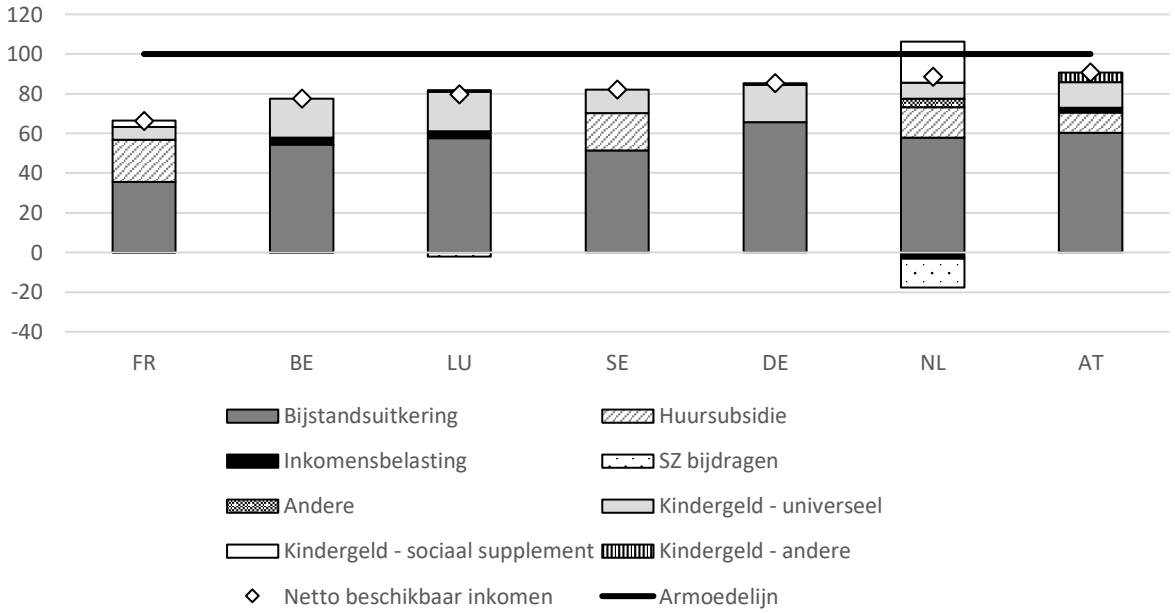

Bron: HHoT, Euromod, met dank aan Sarah Marchal, cfr. Marchal & Sioland, 2019.

Figuur 24. Minimum inkomensniveau aan minimumloon, alleenstaande 2018.

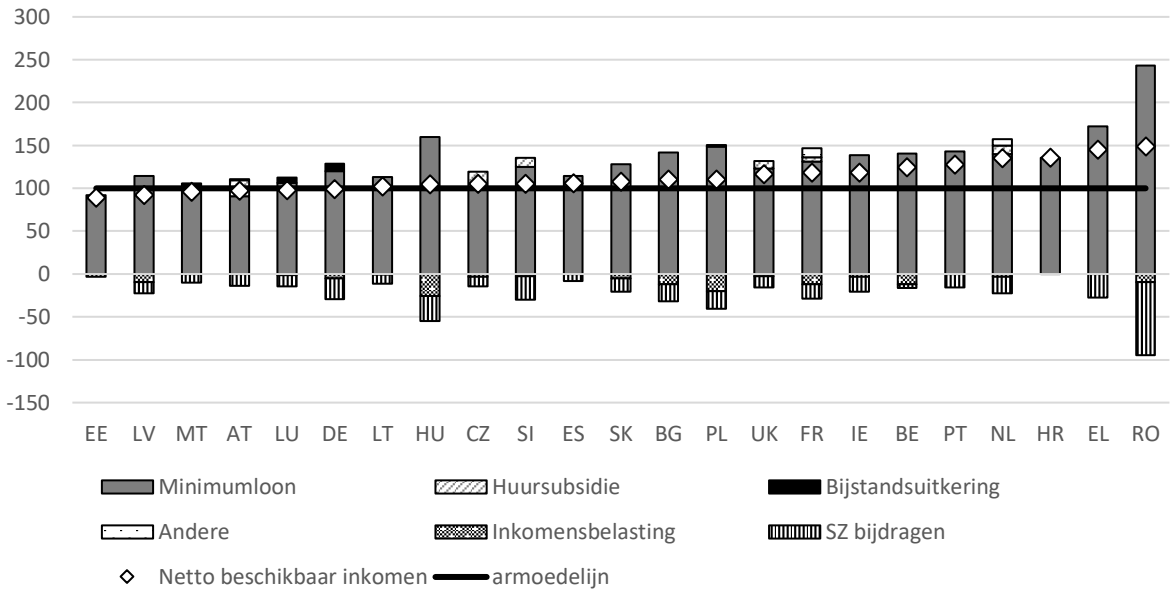

Bron: HHoT, Euromod, met dank aan Sarah Marchal, cfr. Marchal & Sioland, 2019.

Figuur 25. Minimum inkomensniveau aan minimumloon, alleenstaande ouder met twee kinderen, 2018.

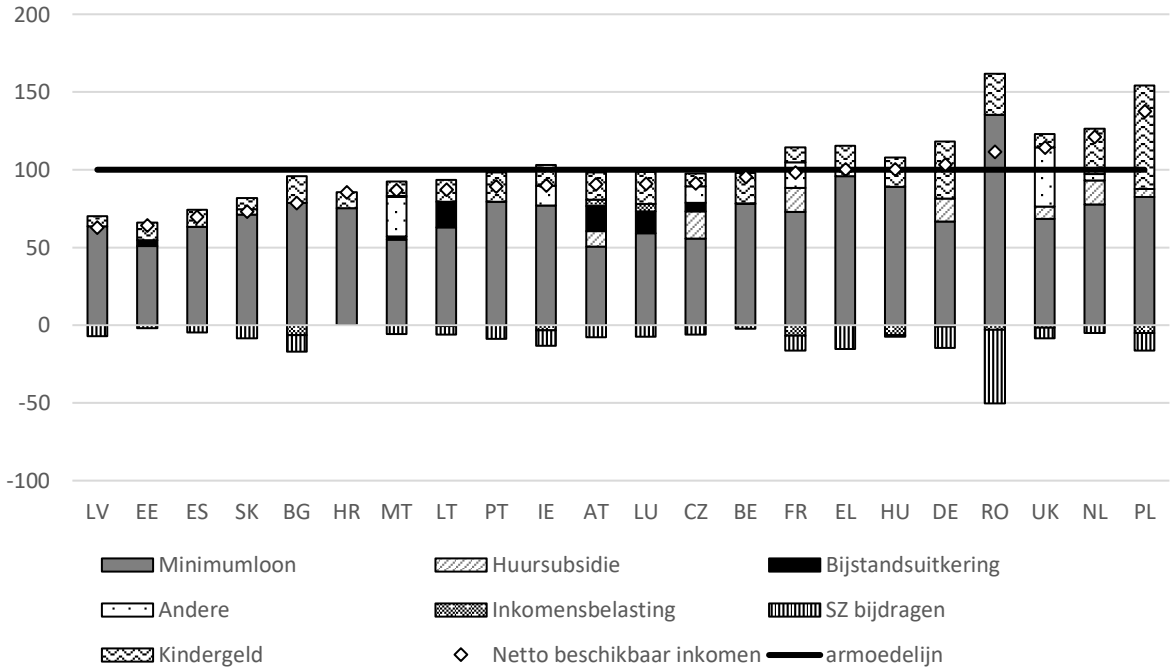

Bron: HHoT, Euromod, met dank aan Sarah Marchal, cfr. Marchal & Sioland, 2019.

Een verdere focus op Nederland

Waarom Nederland?

Er zijn meerdere redenen om in wat meer detail naar buurland Nederland te kijken. Het land is vergelijkbaar qua grootte en economisch ontwikkelingspeil. Zelfs in termen van de structuur van de economie zijn er belangrijke gelijkenissen, met een grote rol voor bijvoorbeeld de logistieke sector (denk havens en afgeleide bedrijvigheden). Beide landen hebben belangrijke immigratie gekend over de voorbije decennia, eerst via het kanaal van de arbeidsmigratie, vervolgens gezinshereniging en humanitaire kanalen.

Wat de vergelijking bijzonder interessant maakt is het feit dat Nederland en België zich in een vrij vergelijkbare situatie bevonden 40 jaar geleden (De Lathouwer & Marx, 2002). Te weten: hoge werkloosheid, meer mensen die wilden werken dan er jobs waren. Bij ons begon er toen een massale instroom in werkloosheid, brugpensioen en vervroegde pensionering. Nederland werd ziek, in de woorden van voormalig premier Ruud Lubbers. Het arbeidsoverschot werd opgevangen in de arbeidsongeschiktheid, de WAO.

Er waren ook verschillen 40 jaar geleden. Wij hadden een meer verouderde industrie die we deels artificieel in leven hielden (Buyst & Smeyers, 2016; Cassier et al., 1996). De vrouwelijke arbeidsparticipatie lag nog een stuk lager in Nederland. Bij ons was de emancipatiebeweging al in de jaren 1970 op gang gekomen. Dat leverde België ten tijde van de oliecrisis een “perfecte storm” op: de babyboomgeneratie die zich op de arbeidsmarkt aanbood, vrouwen die van achter het aanrecht wilden en tegelijkertijd massaal jobverlies en weinig jobcreatie. Niettemin, begin jaren 1980 hadden beide landen een werkloosheid van bijna 12%, hoger dan in de Europese Unie. We hadden zowat dezelfde tewerkstellingsgraad. België had een hoger BBP per hoofd dan Nederland. Dat ziet er 40 jaar later uiteraard helemaal uit.

Vanaf begin jaren 1980 zijn beide landen serieus beginnen divergeren. In Nederland was er in 1982 het inmiddels legendarische akkoord van Wassenaar. Dat werd gesloten door toen nog FNV[14] voorzitter Wim Kok en werkgeversvoorzitter van Chris Van Veen, aan diens keukentafel in de gelijknamige kustgemeente. De deal was loonmatiging in ruil voor arbeidstijdverkorting. Dit luidde het begin in van decennia van loonmatiging en -vooral- van hechte samenwerking tussen de sociale partners, het fameuze Poldermodel. België devalueerde even daarvoor de Belgische Frank waardoor de sociale partners niet tot een Wassenaarachtige afspraak werden gedwongen.

Het (zelfverklaard) succes van het Poldermodel is uitgebreid gedocumenteerd (Visser & Hemerijk, 1997; Hemerijck et al., 2000; Kuipers, 2006; Hemerijck & Marx, 2010; Vandenbroucke, 2018). Het succes van Wassenaar bracht meer vertrouwen tussen de sociale partners en meer appetijt voor verdere hervormingen. Kok werd premier en het eerste Paarse kabinet ging voor drie prioriteiten: “werk, werk en werk”. De resultaten waren er naar. Meer dan een miljoen werkenden meer op geen 10 jaar tijd. Terwijl oorspronkelijk nog de kritiek gold dat de tewerkstellingsgroei weinig inclusief was en dat de armoedecijfers achterbleven in de jaren 1990, zien we dat vanaf midden jaren 2000 Nederland niet enkel een hogere arbeidsparticipatie kende, maar ook op vlak van globale welvaart én de verdeling van die welvaart beter begon te scoren (Van Rie, 2008).

Vandaag kan het verschil tussen beide landen moeilijk groter zijn. Nederland heeft ondertussen een hogere levensstandaard (BBP per hoofd), meer mensen aan het werk, minder armoede, minder

[14] Federatie Nederlandse Vakbeweging, de grootste vakbond van Nederland.

materiële deprivatie, een lager overheidsbeslag, lagere belastingen, een veel lagere overheidsschuld, courante begrotingsoverschotten en enorme pensioenreserves. (De aardgasbaten ten belope van ongeveer 3% van de totale overheidsinkomsten verklaren dat verschil maar slechts ten dele). Alle reden dus om te kijken wat we van Nederland kunnen leren, zeker als het over werk en armoede gaat.

Een gigantisch verschil in tewerkstelling, zeker naar scholing

Nederland had in 2019 een tewerkstellingsgraad van 80%, wij één van iets meer dan 70%. Waren er verhoudingsgewijs evenveel Belgen aan de slag als in Nederland dan hadden we zowat 700.000 werkenden meer. Sommigen werpen op dat in termen van voltijdse equivalenten het verschil helemaal niet zo groot is. Dat klopt. Dat is nu net de essentie. Arbeid in Nederland is evenwichtiger verdeeld. Werk is in Nederland meer verdeeld en dit over alle mensen die kunnen werken, over de levensloop van mensen en over gezinnen. Er is wel een belangrijke genderkloof, zowel op vlak van werktijd als op vlak van arbeidsinkomens. Die was in de jaren 1970 groter in Nederland dan bij ons en die is er nog steeds. Feit blijft dat er meer mensen aan de slag zijn, zowel mannen als vrouwen.

Het verschil tussen België en Nederland zit niet zozeer bij midden- en hogergeschoolden. Het grote verschil zit vooral bij de mensen zonder secundair diploma, de lager geschoolden. Dat is in beide landen zowat een vijfde van de bevolking op actieve leeftijd. Daar is de kloof echt gigantisch groot zoals figuren 26 en 27 aantonen. Bij kortgeschoolde mannen en vrouwen bedroeg in 2019 de kloof respectievelijk 20 en 15 procentpunt met Nederland (figuren 26 en 27). Bovendien doet Nederland het beduidend beter wat betreft het opnemen van mensen met een niet EU28 nationaliteit in hun arbeidsmarkt. Er zijn ook veel meer 55-plussers aan de slag (zie ook supra figuur 11).

Figuur 26. Evolutie werkzaamheidsgraad kortgeschoolde mannen (20-64), België en Nederland: 1995-2019.

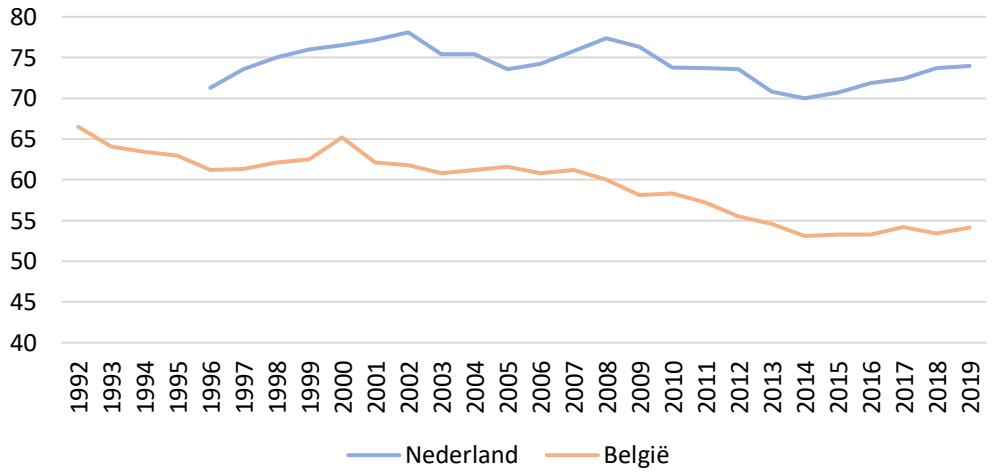

Bron: EU-LFS (Eurostat: lfsa_ergaedn)

Figuur 27. Evolutie werkzaamheidsgraad kortgeschoolde vrouwen (20-64), België en Nederland: 1995-2019.

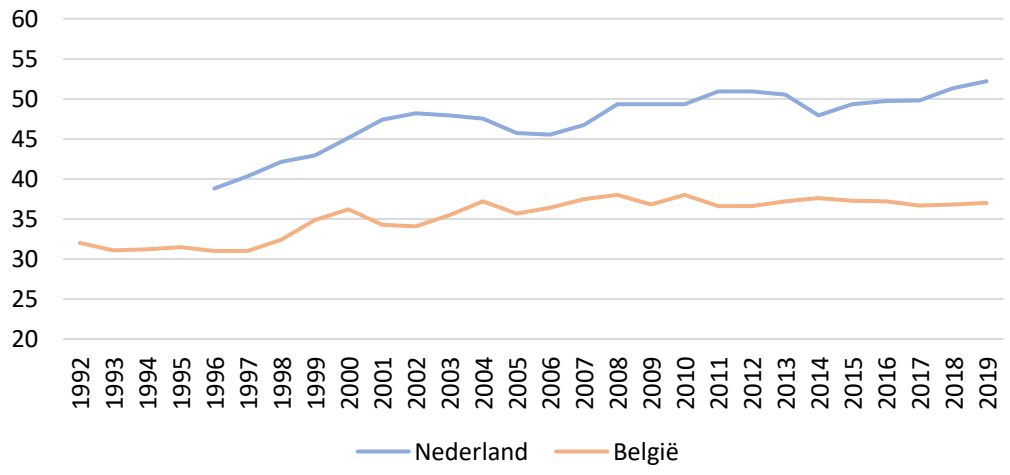

Geeft Nederland meer uit aan actief arbeidsmarktbeleid?

Het verschil in tewerkstelling tussen Nederland en België ligt bezwaarlijk aan het feit dat Nederland meer zou uitgeven aan actief arbeidsmarktbeleid of aan meer publieke dan wel gesubsidieerde tewerkstelling. Nederland geeft vrij veel uit aan actief arbeidsmarktbeleid maar dat doet België ook. Volgens de Eurostat classificatie zijn de uitgaven vergelijkbaar, volgens de OESO classificatie bij ons iets hoger. Onze uitgaven zijn volgens Eurostat cijfers wel sterker georiënteerd op de vraagzijde van de arbeidsmarkt, op de werkgevers dus. Lastenverlagingen maken een belangrijke brok uit. De uitgaven in Nederland gaan in sterkere mate naar de aanbodzijde, naar de mensen dus die werk zoeken, hun werk verliezen of die ander (en beter) werk zoeken.

Het grote verschil in arbeidsmarktuitkomsten is bezwaarlijk te verklaren door verschillen in uitgaven voor actief arbeidsmarktbeleid. De uitgaven voor bijvoorbeeld de dienstencheques worden trouwens niet eens meegeteld in de uitgaven voor actief arbeidsmarktbeleid zoals de OESO of Eurostat die berekenen. De feitelijke kloof in gesubsidieerde tewerkstelling is dus nog groter. Het is duidelijk dat de dienstencheques, behalve in de eerste jaren na de introductie, geen echte trendbreuk hebben teweeg gebracht in de (geregistreerde) tewerkstelling van laaggeschoolde vrouwen (Marx & Vandelannoote, 2015; Raz-Yourevich & Marx, 2018). Die blijft in Nederland veel hoger ondanks het ontbreken van die gesubsidieerde sector van meer dan 150.000 mensen, het merendeel vrouwen.

Waarom zijn de uitkomsten in Nederland dan wel beter? Een flexibele arbeidsmarkt?

Waar zit het grote verschil dan wel? Er zijn vele mogelijke redenen te bedenken. Nederland heeft bijvoorbeeld decennialang een strak loonmatigingsbeleid gevoerd. Nederland heeft ook veel meer de knip gehouden op de overheidsuitgaven waardoor de belastingen en sociale lasten lager zijn. Een opvallend verschil en een plausibele mede oorzaak voor de veel hogere tewerkstelling ligt in het feit dat er in Nederland veel meer zogenaamde “atypische” arbeid is (tabel 4).

Tabel 4. Overzicht arbeidsmarktstatistieken, België en referentielanden, 2019.

	België	Nederland
Tewerkstellingsgraad	70,5	80,1
Werkloosheidsgraad	5,2	3,0
Langdurig werkloos	45,1	34,9
Tijdelijke tewerkstelling	9,8	16,4
Deeltijdse tewerkstelling	24,2	46,8
Nachtwerk	3,6	8,4
Werken op zondag	12,6	19,6
Werken in het weekend	22,8	28,4
Werken in shifts	7,1	13,0
Interim arbeid	2,3	3,9
Aandeel werknemers in lagerbetaalde job	3,4	14,5

Bron: Eurostat: EU-LFS database ; Aandeel in lagerbetaald werk, OESO (cijfer voor 2014)

Nederland is om te beginnen wereldkampioen deeltijdarbeid, zowel in de vrouwen als in de mannen divisie. Geen enkel land heeft een aandeel deeltijd werkende mannen dat ook maar in de buurt komt. In totaal werk ongeveer de helft van de Nederlanders deeltijd. Daarnaast zijn er meer mensen met tijdelijke contracten, meer mensen die interimwerk doen, meer mensen die regelmatig in het weekend of s'avonds werken. Overigens, de verschillen tussen België en Nederland zijn niet zozeer omdat Nederland de grote Europese outlier is. Als we de EU-15 aan de vergelijking zouden toevoegen dan zien we dat veeleer België het buitenbeentje is.

Nederland heeft dus arbeidsdiversiteit omarmd. Lagergeschoolden vinden er vaker werk. Dat is dan in sectoren zoals horeca, retail, persoonlijke dienstverlening en zorg. Dat zijn sectoren waarin niet-standaard werktijden een belangrijke rol spelen dus het is plausibel dat er hier een verband is. Daar wordt ook inderdaad vanuit gegaan (SCP & CBS, 2015; ROA, 2017; WRR, 2017). Er is in Nederland een vrij brede consensus dat een aanzienlijke graad van (sociaal gereguleerde) flexibiliteit op vlak van arbeidstijden onontbeerlijk is. De Nederlandse vakbonden plaatsen terecht vraagtekens bij aspecten van die flexibiliteit. Toch worden deze niet fundamenteel in vraag gesteld. Het wordt eerder aanzien als een maatschappelijk vraagstuk hoe sociale rechten effectief meer toegankelijk kunnen worden gemaakt voor mensen in diverse arbeidsrelaties.

Kaderstuk 3: Is flexibiliteit in Nederland doorgeslagen?

De Nederlandse arbeidsmarkt heeft duidelijk zijn schaduwkanten. Men kan terecht de vraag stellen of de flexibiliteit er niet is doorgeslagen. Over exact die vraag is er veel maatschappelijk debat in Nederland.

Met name de kwestie van de zelfstandigen zonder personeel is een belangrijk issue. Nederland heeft ook aanzienlijk meer van zulke zelfstandigen, de zogenaamde ZZP'ers. Dit segment van de arbeidsmarkt is heel sterk gegroeid. Nederland telde in 2019 bijna 1,1 miljoen ZZP'ers. Ze werken niet voor werkgevers, ze doen opdrachten, die ze zelf kiezen. Ze zijn flexibel, ze hebben een hoge graad van autonomie, zeker op vlak van arbeidstijden. Ze zijn niet onderhevig aan vele aspecten van arbeidsregulering of aan collectieve akkoorden.

Het is een segment waarover wel wat controverse bestaat, precies deels om deze redenen. In tegenstelling tot bij ons zijn ze bijvoorbeeld niet verplicht sociaal verzekerd. Dat maakt dat sommigen in de problemen komen in geval van ziekte of indien ze zonder opdrachten vallen. Interessant genoeg zijn daarom zogenaamde "broodfondsen" ontstaan. Een Broodfonds bestaat uit minimaal twintig tot maximaal vijftig ondernemers, die elkaar kennen en steunen bij ziekte. Daarvoor zetten ze elke maand een vast bedrag opzij. Wie dan langdurig ziek is, krijgt van de anderen schenkingen om van te leven. Die kunnen ze maximaal twee jaar achtereen krijgen. Er zijn geen controlerende artsen; het systeem werkt op vertrouwen en sociale controle.

Dit is natuurlijk een suboptimale regeling. Zelfstandigen die echte sociale verzekering willen betalen hoge premies omdat het klassieke probleem van "adverse selection" zich voordoet. Dat is een klassieke vorm van "marktfalen" die ontstaat doordat vooral de 'slechte' risico's en de mensen met de minste financiële buffer geneigd zijn zich aan te sluiten. Resultaat is dat premies veel hoger zijn dan moest iedereen zich verplicht aansluiten. Het roept de eeuwenoude vraag op hoe paternalistisch een overheid mag zijn, zeker als er daarvoor zowel goede economische efficiëntie als rechtvaardigheidsredenen voor zijn.

Een recent rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid onder de titel "Voor de zekerheid" suggereert dat de flexibiliteit in Nederland op bepaalde vlakken is doorgeslagen. Bij sommige mensen brengt het psychologische onzekerheid (stress, gebrek aan erkenning) en levenslooponzekerheid. Dat is soms problematisch voor jonge mensen als ze een huis willen kopen of een gezin willen stichten. Dat neemt niet weg dat het WRR rapport laat zien dat de meeste ZZP'ers geen wens hebben om terug te keren naar een klassiek werknemersstatuut.

In 2020 leverde een commissie onder leiding van voormalig topambtenaar Hans Borstlap een rapport af over de toekomst van het Nederlandse arbeidsbestel. Het rapport stelt dat de huidige Nederlandse wet- en regelgeving niet toekomstbestendig is. Grote verschillen in bescherming tussen verschillende categorieën werkenden zorgen er volgens de commissie voor dat groepen werkenden structureel in de knel raken en dat het draagvlak voor de financiering van publieke uitgaven afneemt. Ze stelt daarom fundamentele aanpassingen voor. Met name zouden de verschillen in bescherming tussen de verschillende categorieën van werkenden moeten afnemen, te weten tussen gewone werknemers en zelfstandigen zonder personeel. De commissie adviseert bijvoorbeeld voor alle werkenden een arbeidsongeschiktheidsverzekering op basisniveau, eventueel aangevuld met regelingen op cao- of individueel niveau.

Zoals eerder in dit paper al werd aangeven is er ook een groot verschil als we naar het aandeel mensen kijken in een relatief lager betaalde baan zoals de OESO dat definieert. Het gaat grofweg om jobs waarin mensen meer dan het minimumloon verdienen (ongeveer 1600 euro in beide landen) maar minder 2/3de van de mediaan. Volgens OESO gegevens ligt in Nederland dat aandeel met bijna 15% veel hoger dan in België (4-5%), het resultaat van een bewust overheidsbeleid om de laagste cao lonen dichter bij het wettelijk minimumloon te brengen (cfr. bijlage 1).

Die totaal verschillende organisatie van de arbeidsmarkt zal zeker niet het hele verhaal zijn. België en Nederland verschillen ook sterk op vlak van regulering van diensten en productmarkten. De OESO en de Europese Commissie formuleren al veel jaren lang aanbevelingen om zwaar gereguleerde (lees: afgeschermde) sectoren en beroepen in België te hervormen. De detailhandel is één sector die vaak wordt genoemd als overgereguleerd. Mensen uit die sector geven zelf aan dat er lang te weinig concurrentie en daarom ook te weinig innovatie is geweest.

Nederland heeft natuurlijk ook verregaand hervormd in de sociale zekerheid en bijstand, met een heel sterke nadruk op activering (Hemerijck & Marx, 2010; Eleveld & Van Vliet, 2013). Er zijn verschillende grote en grondige hervormingen geweest, van de werkloosheidsverzekering, de VUT, de bijstand en uiteraard de arbeidsongeschiktheid. Het verbeteren van arbeidsprikkels en het verbeteren van transparantie waren daarbij prominente objectieven. Dat geldt ook voor fiscale hervormingen, die degelijk doordacht waren in functie van daarvan (Jongen et al., 2015).

Nederland heeft niet alleen meer werkenden, maar ook minder armoede en deprivatie

Als Nederland die hogere tewerkstelling had gerealiseerd door sociale afbraak dan zou er allicht weinig wervende kracht van de vergelijking uitgaan. Maar, hier ligt precies de reden waarom Nederland enige aandacht verdient. Er is namelijk ook minder armoede dan bij ons. Dit zien we op basis van de verschillende indicatoren (zie vb. supra deel 2: figuur 8). Vergelijkende cijfers van Eurostat die in meer directe zin kijken naar materiële deprivatie (gezinnen die dus essentiële voorzieningen missen) laten een nog grotere kloof zien tussen België en Nederland. De ernstige materiele deprivatie ligt dubbel zo hoog in België, zoals we eerder in dit CSB Bericht illustreerden.

Wanneer we verder onder de oppervlakte kijken, zien we dat bij de 18-64 jarigen de armoedekloof tussen Nederland en België vooral erg frappant is voor laaggeschoolden. De armoedegraad bij die groep ligt in België bijna dubbel zo hoog (zie figuur 28).

Figuur 28. Armoederisico laaggeschoolden op actieve leeftijd (18-64 jaar), België en Nederland 2003-2018.

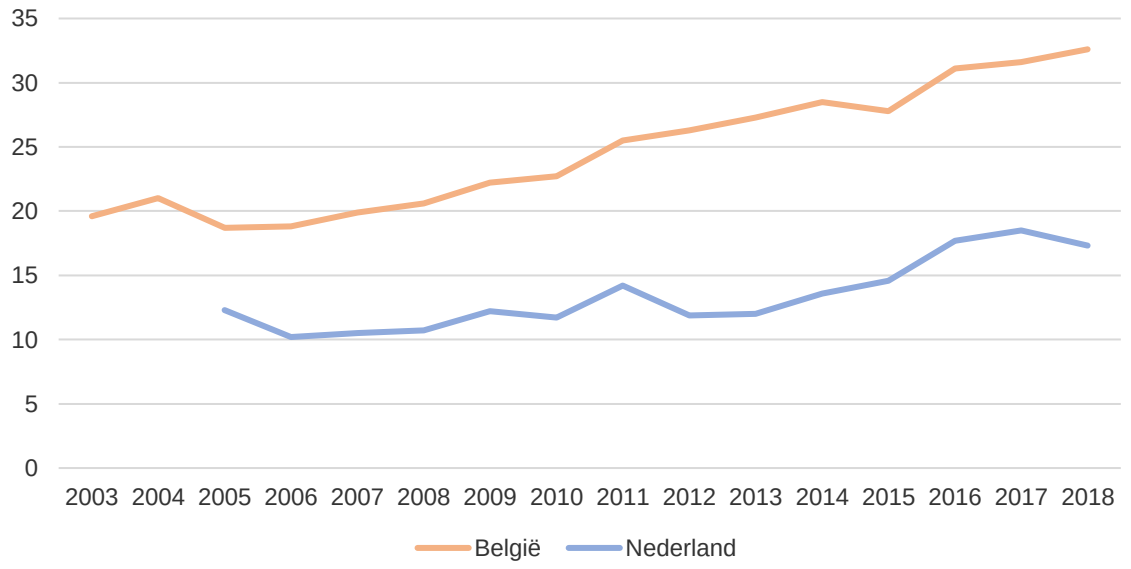

Bron: Eurostat: EU-SILC

Meer 'atpische', zelfs laagbetaalde arbeid en toch minder armoede, hoe kan dat?

Op die vraag is het niet gemakkelijk een volledig antwoord te geven. Armoedecijfers worden door heel wat factoren beïnvloed en het is onmogelijk landenverschillen te herleiden tot een handvol factoren. Maar, er zijn een aantal belangrijke aanwijzingen. De reden waarom Nederland het beter doet lijkt vooreerst te maken te hebben met het feit dat ze een sterker combinatiemodel hebben, en dat in twee opzichten.

Ten eerste, als je kijkt naar wie deeltijdse dan wel tijdelijke of relatief lagerbetaalde banen hebben dan zijn dat vaak jongeren of volwassenen die samenwonen met iemand anders met een baan, vaak een stabielere, voltijdse baan (Horemans, 2018 & 2018b). Die mensen situeren zich doorgaans aanzienlijk boven de armoedelijn zoals grafiek 29 illustreert. In het tweeverdienerstijdperk is een tweede inkomen vaak essentieel om een behoorlijke levensstandaard te realiseren. Dat extra inkomen moet niet noodzakelijk een voltijdse (stabiele) job zijn. Het is althans vanuit het perspectief van financiële welvaart beter dat een koppel een inkomen uit een voltijdse baan kan combineren met een inkomen uit een deeltijdse of zelfs tijdelijke baan dan helemaal geen tweede inkomen te hebben. Een kritiek hierop kan zijn dat dit genderongelijkheid in de hand werkt, omdat het nog steeds voornamelijk vrouwen zijn die zorgtaken uitvoeren. De combinatie van twee (grote) deeltijdse banen kan echter ook volstaan. In Nederland zijn er in elk geval veel meer gezinnen meer diverse combinaties hebben dan ofwel geen werk dan wel twee voltijdse banen. Dat gezegd zijnde, er is een grote feitelijke genderongelijkheid.

Door de combinaties van inkomens op gezinsniveau, zien we bijvoorbeeld dat mensen met een lager betaalde job zich in Nederland vaker boven de armoederisicodrempel bevinden (figuur 29). Zoals aangehaald in het stuk rond de werkende armen is een laag loon niet de belangrijkste oorzaak van armoede bij werkenden. Om armoede bij werkenden te begrijpen met het volledige inkomenspakket van het gezin in rekening worden gebracht.

Figuur 29. Aandeel werknemers (y-as) in de inkomensverdeling met een laag uurloon en in totaal, 18-64 jarigen België en Nederland.

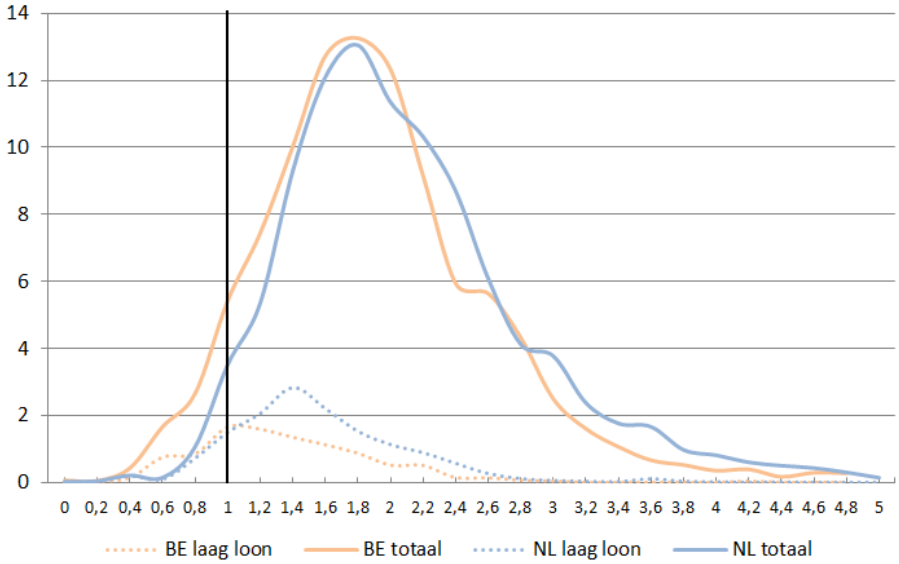

Bron: EU SILC 2018, eigen verwerking

Noot: 1 op de x-as = de armoederisicodrempel; Om een laag uurloon te berekenen (< 0,66 van het mediane uurloon), werd enkel gekeken naar werknemers die een volledig jaar consistent ofwel deeltijds ofwel voltijds aan de slag waren én slechts één job uitoefenden.

Ten tweede lijkt het erop dat Nederlanders op actieve leeftijd vaker een uitkering met een arbeidsinkomen combineren (figuur 30). Nederland lijkt minder gepolariseerd tussen mensen die alleen van arbeidsinkomen rondkomen en mensen die enkel van vervangingsinkomen rondkomen of geen noemenswaardig persoonlijk inkomen hebben. Let wel: we bekijken hier jaarinkomens. Dus dat kan komen omdat men vaker een uitkering met een arbeidsinkomen combineert op hetzelfde moment dan wel omdat mensen sneller wisselen tussen een arbeidsinkomen en een vervangingsinkomen. We zien dat in alle uitkeringsstelsels dergelijke combinaties vaker voorkomen in Nederland (figuur 31). Elk van deze stelsel verdient een meer diepgaande beleidsanalyse om eventuele lessen te trekken voor het Belgische systeem, maar het is opvallend dat de combinaties in elk systeem vaker voorkomen[15].

[15] Mogelijks speelt hier een data-artefact omdat de Belgische data op surveygegevens berusten voor 2018 en de Nederlandse op administratieve gegevens, die dergelijke combinaties vaak beter capteren. Dit zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat in Nederland meer “kleine” sommen aan uitkeringen opneemt in combinatie met een arbeidsinkomen. Dit zien we echter niet in de meer gedetailleerde analyses (resultaten niet getoond).

Figuur 30. Individuele inkomenssamenstelling op jaarbasis voor 18-64 jarigen in België en Nederland.

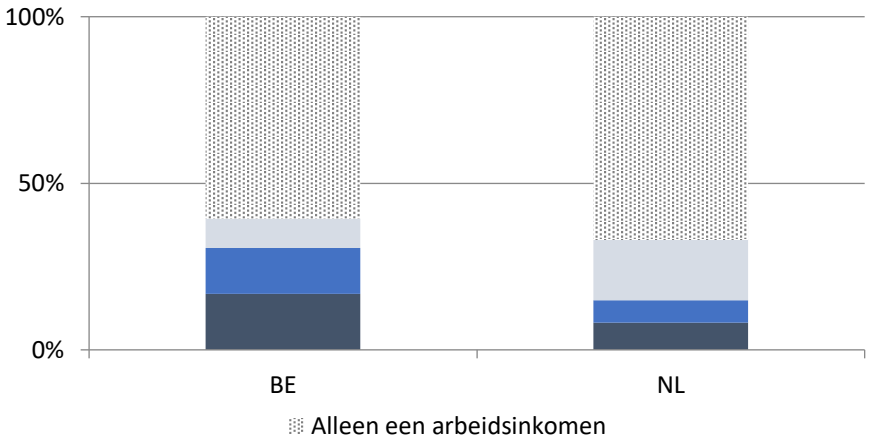

Bron: EU SILC 2018, eigen verwerking

Figuur 31. Aandeel 18-64 jarigen dat een vervangingsinkomen met een arbeidsinkomen combineert over de duur van een jaar, per uitkeringstype.

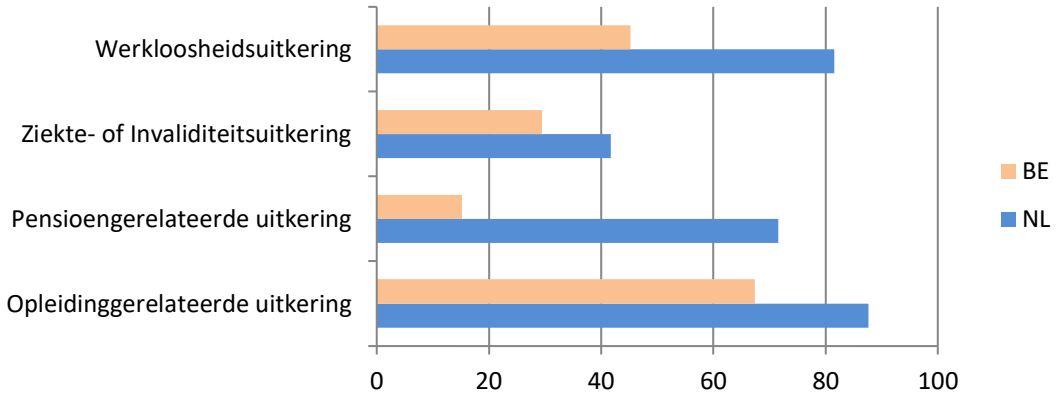

Bron: EU SILC 2018, eigen verwerking

Te derde is de bescherming niet werkenden adequater in Nederland (zie ook supra: figuren 22 en 23). Nederland heeft zowat van de hoogste niveaus van minimuminkomensbescherming in Europa. Dat komt niet alleen door de hogere uitkeringen maar met name ook door tal van selectieve toeslagen zoals de huursubsidie (grafiek 34). Dat dit niet enkel een situatie op papier is zien we ook in figuur 32. We tonen daar de inkomensverdeling voor 18-64 jarigen die leven in quasi-jobloze huishoudens (werkintensiteit <0,2). We zien dat in België deze mensen niet alleen een groter aandeel uitmaken, maar tegelijk dat deze mensen hun inkomen zich gemiddeld genomen veel vaker onder de armoederisicodrempel bevindt. Nederland kent een kleiner aandeel quasi-jobloze huishoudens, en bovendien bevindt het grootste aandeel zich niet onder, maar rond of boven de armoederisico drempel.

Figuur 32. Aandeel mensen (y-as) in de inkomensverdeling in Quasi-jobloze huishoudens (werkintensiteit (< 0,2)) en in totaal, 18-64 jarigen België en Nederland.

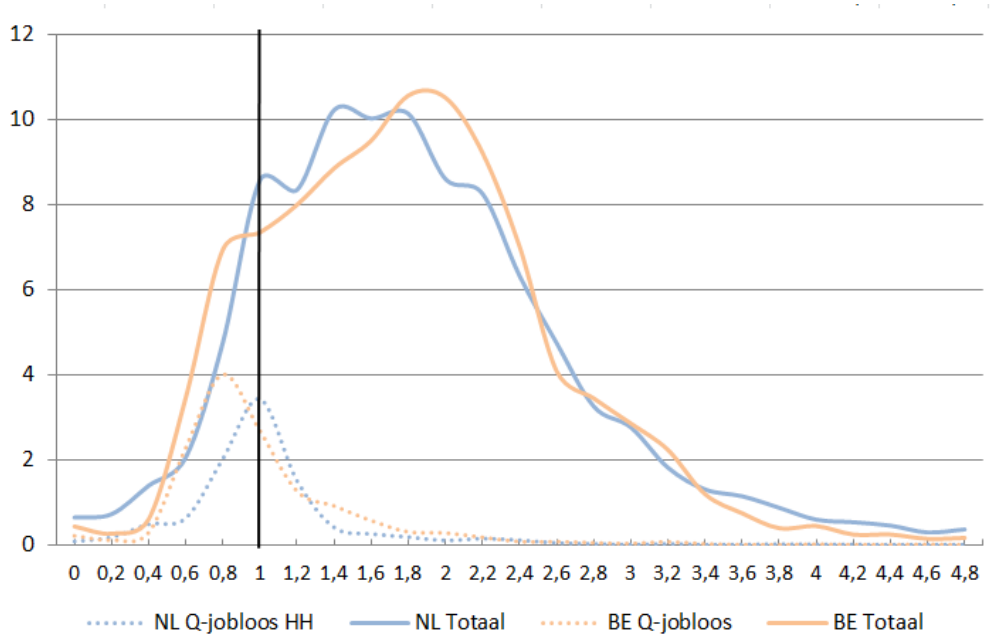

Noot: 1 op de x-as = de armoederisicodrempel
Bron: EU SILC 2018, eigen verwerking

Ten vierde, gezinnen die enkel van een laag arbeidsinkomen moeten rondkomen genieten een betere bescherming. Nederlandse gezinnen met een laag arbeidsinkomen hebben hogere netto-inkomens, wat een betere bescherming tegen werkende armoede betekent. Dat is belangrijk want als je meer mensen aan het werk wil, mogelijk ook in andere dan voltijdse, relatief goedbetaalde jobs, dan moet je er ook voor zorgen dat er nodige garanties zijn naar minimum inkomensbescherming. Nederland doet het op dat vlak een stuk beter. Een alleenstaande ouder die werkt voor het minimumloon (ongeveer 1600 Euro zowel in België als in Nederland) heeft in Nederland in principe maar liefst 563 euro meer netto inkomen. Dat is een enorm verschil. Dat komt niet door het verschil in belastingdruk of parafiscale druk. Die is in beide landen voor een alleenstaande ouder in deze situatie welhaast nihil. Het verschil komt vooral door de verhoogde kinderbijslag voor alleenstaande ouders met laag inkomen (kindgebonden budget) en door de huursubsidie (zie figuur 33).

Figuur 33. Netto beschikbaar inkomen van iemand die voor het minimumloon werkt in 2018, voor verschillende gezinstypes.

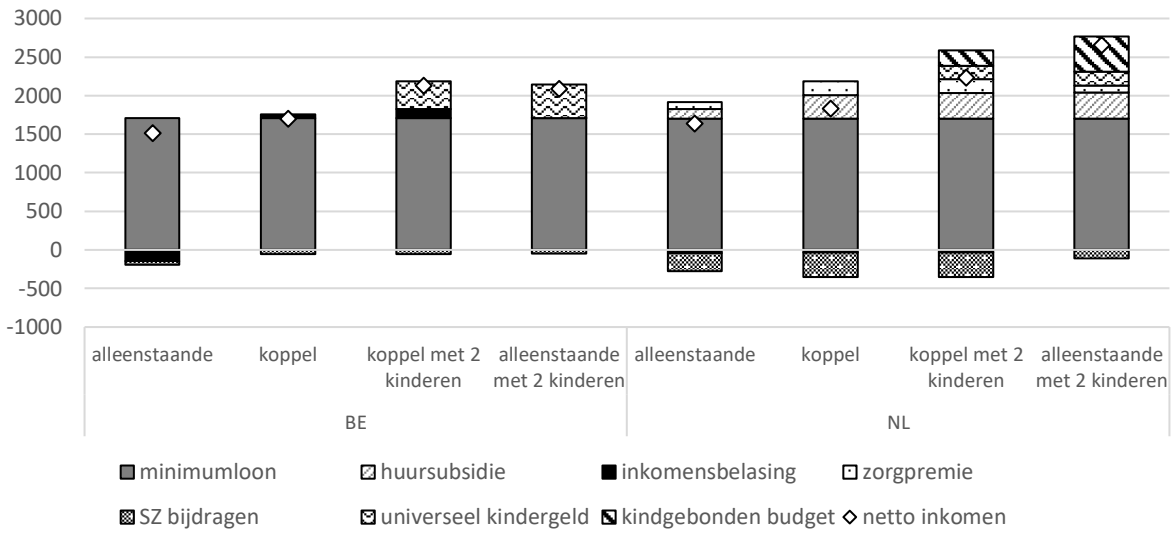

Bron: Berekening door Sarah Marchal op basis van MIPI-HHoT, Marchal et al. (2018)

Figuur 34. Netto beschikbaar inkomen aan een bijstandsuitkering als % van de EU armoedelijn, 2018.

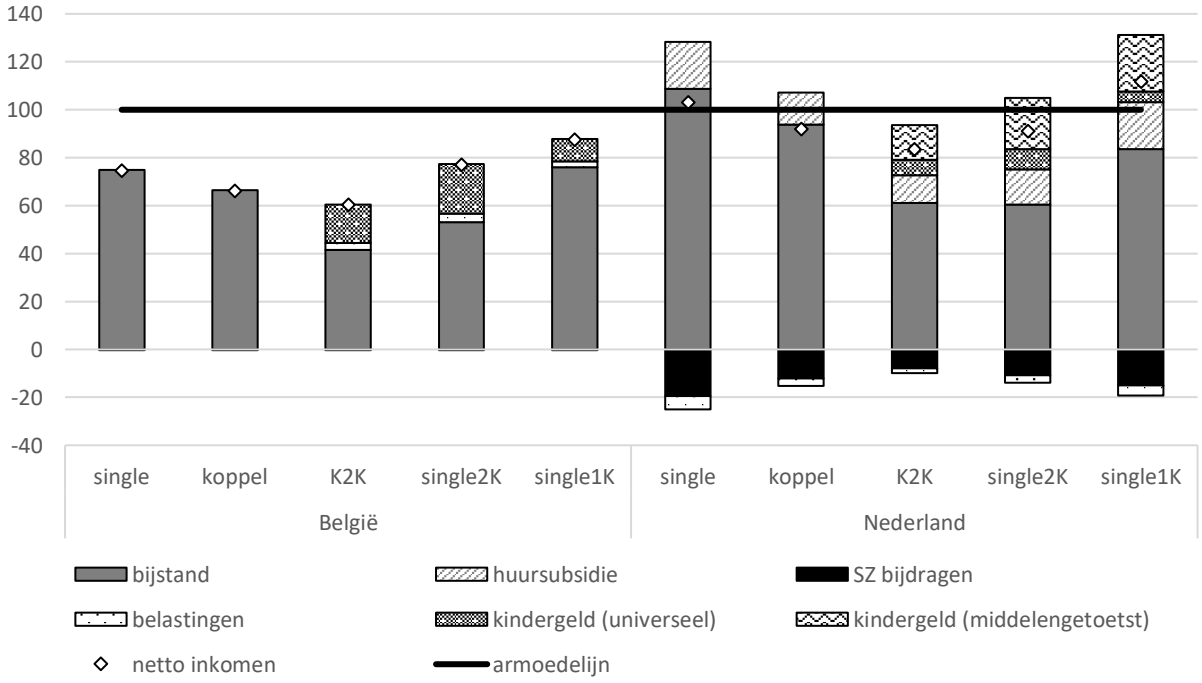

Noot: EU armoedelijn op basis van inkomens van 2015, uprated naar 2017 op basis van HICP. Geen onderscheid tussen universele deel kinderbijslag en sociale toeslag in België. Huursubsidies berekend op mediane huur op basis van de EUSILC2015, uprated naar 2017 met HICP.

Bron: berekeningen door Sarah Marchal op EUROMOD/HHOT. Armoedelijn en HICP van Eurostat (2018).

Lessen uit Nederland?

Het punt is hier niet om Nederland kritiekloos als voorbeeld te nemen. Men kan met recht argumenteren dat Nederland op punten is doorgeslagen in de arbeidsmarktflexibiliteit (cfr. Kaderstuk 3) en de vermarkting van sociale voorzieningen. Nederland heeft vermoedelijk ook harder bespaard dan wenselijk was.

De armoedegraad bij de bevolking op actieve leeftijd is in Nederland toegenomen. Er blijft wel aanzienlijk meer materiële deprivatie in België dan in Nederland. Ook het aantal mensen dat zegt moeilijk rond te komen blijft aanzienlijk hoger hier.

Maar als we het totaalbeeld maken biedt Nederland een meer duurzaam en inclusief model. De totale hoeveelheid werk in Nederland is niet veel hoger dan hier, maar ze is aanzienlijk beter gespreid over de bevolking en ook over de levensloop. Er is minder een tweedeling tussen mensen die werken en mensen die helemaal buiten de arbeidsmarkt staan. Nederlanders combineren vaker een uitkering en een arbeidsinkomen. Ze maken vaker transities tussen werk en niet-werk. Ondanks de hoge graad van flexibiliteit ligt de arbeidstevredenheid in Nederland niet lager en algemene levenstevredenheid hoger.

Dat alles moet bovendien gezien worden tegen een achtergrond van enorme verschillen op vlak van overheidsschuld, overheidsuitgaven, begrotingstekort en belastingdruk. Op dat vlak is Nederland in een aanzienlijk betere positie, ook om een sociale inhaalbeweging te maken mocht de politieke wil er zijn. Nederland kijkt ook tegen een aanzienlijk lagere vergrijzingskost aan, ten minste wat de overheidsuitgaven betreft.

België heeft die ruimte niet. Ons bestel loopt tegen zijn grenzen. Er zijn inherente beperkingen om significante sociale vooruitgang te boeken.

KRIJTLIJNEN VOOR HERVORMINGEN

De crux: mobiliseren, laten inspireren, niet kopiëren

Het punt is niet dat we van andere landen moeten kopiëren, of dat zelfs zouden kunnen. Van de internationale vergelijking moet bovenal een mobiliserende en inspirerende kracht uitgaan. Het moet de overtuiging voeden dat het echt wel beter kan. Het moet inspiratie bieden voor heroriëntaties.

De internationale vergelijking biedt, denken we, de inspiratie voor een aantal krijtlijnen. We noemen er hier vijf. Daarmee zijn we natuurlijk allesbehalve exhaustief. In de domeinen van economisch beleid, onderwijs- en opleidingsbeleid, huisvestingsbeleid, zorgbeleid en noem maar op zijn er tal van lessen te trekken uit de buitenlandse ervaring. We beperken ons hier tot vijf krijtlijnen die zich in de intersectie van arbeidsmarkt- en inkomensbeleid situeren:

1. Meer kansen op werk door meer openheid ten aanzien van diverse vormen van arbeid;
2. Arbeidsinkomen en uitkeringen meer complementair te maken;
3. Sterkere ondersteuning van mensen die van werk alleen niet rondkomen;
4. Meer adequate uitkeringen voor mensen zonder werk;
5. Meer rationeel en lerend beleid

Krijtlijn 1. Werk ontsluiten door meer arbeidsdiversiteit

We stappen best af van het idee dat alleen voltijdse, stabiele, negen tot vijf jobs goede jobs zijn, als leefden we nog in het tijdperk waarin gezinnen afhankelijk waren van één (mannelijke) kostwinner en in een economische context waarin dergelijke jobs compatibel waren met productiebehoeften. We leven in een tijdperk waarin het belangrijker is dat een gezin meerdere inkomens heeft dan wel dat de kostwinner een goede job heeft. Dat hoeven niet allemaal inkomens uit één standaard vorm van werk te zijn. Wat telt is dat gezinnen meerdere inkomens kunnen cumuleren. Dat moeten niet steeds inkomens zijn uit één stabiele, voltijdse jobs.

Tegelijkertijd is er de realiteit dat we een in een post-industriële economie leven. De organisatie van ons arbeidsbestel is nog sterk op maat van een krimpend industrieel bestel. Veruit de meeste nieuwe jobs komen bij in de dienstensector. Er is daar bovendien nog een immens onontsloten potentieel. Zulke jobs vergen flexibiliteit. Ze vragen vaker wisselende uren, avondwerk of weekendwerk en een productieproces dat snel moet kunnen inspelen op de veranderende wensen van de consument. Dit, samen met de noden aan flexibiliteit voor tweeverdienersgezinnen en alleenstaande ouders om werk en gezin te combineren, vraag om nieuwe evenwichten en een sociaal overleg dat zich richt op deze kernproblematiek en niet louter op het loonkostvraagstuk.

Er zijn op dit vlak geen zekerheden, maar ceteris paribus lijkt het toch verstandiger inspiratie te halen in landen die het op vlak van tewerkstelling beter doen en ook betere sociale uitkomsten hebben, zeker als we naar armoede en andere dimensies van sociale uitsluiting kijken. Die landen worden globaal gekenmerkt door een hogere graad van arbeidsdiversiteit. Het zijn niet gewoon landen met meer flexibiliteit maar vooral met meer *sociaal genegotieerde en gereguleerde* arbeidsflexibiliteit.

Het gaat dan met name over flexibiliteit in arbeidsorganisatie en werktijden. Op dat vlak hebben de sociale partners reeds aanzienlijke mogelijkheden maar er is duidelijk nog ruimte om de onderhandelingsvrijheid te vergroten, zeker op bedrijfsniveau.

Om dezelfde reden verdient onze loonstructuur aandacht. We hebben een relatief gecomprimeerde en zeer rigide loonstructuur die mobiliteit tussen sectoren en jobs weinig aantrekkelijk maakt. We hebben, als de cijfers hierover juist zijn, nauwelijks een lagerbetaald segment in onze de arbeidsmarkt, althans in het reguliere contractuele circuit. Ter herinnering: het gaat hier over jobs die meer betalen dan het minimumloon maar qua beloning daar niet ver van af liggen. De kloof met bijvoorbeeld Nederland of Duitsland is enorm. Het is plausibel dat dit mee een rol speelt in het feit dat we bijzonder lage tewerkstelling hebben bij lagergeschoolde mensen of mensen met een migratieachtergrond, die vaak kwalificaties hebben die we niet erkennen. Die mensen hebben vaak moeilijk een eerste voet aan de grond te krijgen in onze arbeidsmarkt waar formele kwalificaties een toegangsvoorwaarde zijn voor vele jobs. Het lijkt het overwegen waard om, zoals men in Nederland heeft gedaan, de laagste CAO lonen wat dichter bij de (naar leeftijd gedifferentieerde) minimumlonen te brengen dan wel andere vormen van flexibiliteit te introduceren in de loonzetting (cfr. kaderstuk 1 voor een meer uitgebreide argumentatie).

Dit is niet de geprefereerde optie. We zouden liefst goedbetaalde, stabiele jobs willen voor iedereen. Maar, er zijn geen landen die een hoge tewerkstelling realiseren met alleen maar stabiele, goedbetaalde banen. Dat alles gezegd zijnde, meer arbeidsdiversiteit alleen zal geen wonderoplossing bieden voor onze massieve ondertewerkstelling bij lagergeschoolden of mensen met een migratieachtergrond. Geen enkel land slaagt erin bevredigende cijfers voor te leggen op dit vlak, hoe flexibel ook. Onze uitkomsten zijn echter wel uitzonderlijk problematisch.

Krijtlijn 2. Maak werk aantrekkelijker en maak vooral de combinatie van een uitkering met arbeid aantrekkelijker

De vraag of werk wel voldoende loont speelt een prominente rol in het maatschappelijke debat. Het is een legitieme vraag. Vlak voor de Coronacrisis had België één van de meest krappe arbeidsmarkten in Europa. Werkgevers vonden het moeilijk mensen te vinden voor tal van jobs, ook jobs die weinig kwalificaties of ervaring vereisen. Dit mag erg paradoxaal lijken gezien onze immense arbeidsreserve, die relatief gesproken veel groter is dan in de meeste andere Europese landen. Noodgedwongen wordt er massaal gebruik gemaakt van buitenlandse arbeidskrachten, bijvoorbeeld via het kanaal van detachering.

Loont werk dan onvoldoende? Het is een legitieme vraag in een land waar veel mensen niet werken en er tegelijkertijd een gebrek aan arbeidskrachten is. We hebben een werkelijk grondige analyse nodig van de daadwerkelijke werkprikkels in de diverse regelingen van de sociale zekerheid en de bijstand. Het is daarbij belangrijk dat we kijken naar hoe die systemen daadwerkelijk werken in al hun reglementaire en administratieve complexiteit en niet naar gestileerde versies. Het is belangrijk dat we een beter zicht krijgen op hoe mensen die prikkels daadwerkelijk percipiëren en welke eventueel andere (administratieve) drempels ze ervaren om snel opnieuw aan de slag te kunnen, in het bijzonder bij de groepen die nu duidelijk de aansluiting met de arbeidsmarkt missen.

We hebben die analyse nodig met het oog op werk lonender te maken zonder daarbij de eerste functie van sociale uitkeringen uit het oog te verliezen en die is: mensen die getroffen worden door een sociaal risico een adequate inkomensbescherming te bieden.

Mensen met een beperkte arbeidsgeschiktheid of een beperkt verdienpotentieel zouden beter in staat moeten zijn om uitkeringen en arbeidsinkomens te combineren, zeker bij een overgang van inactiviteit naar (deeltijds) werk. Er bestaan daarvoor regelingen zoals de Inkomensgarantie in de werkloosheidsverzekering of de Sociaal Professionele Integratievrijstelling in het leefloon. Mede omdat deze regelingen te complex zijn, wordt hier te weinig gebruik van gemaakt. Vereenvoudiging is essentieel. Men zou bepaalde stelsels, zoals de SPI regeling in de bijstand, kunnen uitbreiden. Bovendien zouden mensen op veel slimmere manieren geïnformeerd en geprikkeld kunnen worden dan nu het geval is.

De complexiteit en ondoorzichtigheid van onze uitkeringsstelsels drastisch verminderen is evident een eerste prioriteit. Maak ook niet-cash voordelen, zoals sociale tarieven, minder categoriaal maar meer inkomensgerelateerd. Nu verliezen mensen die soms omdat ze gebonden zijn aan het statuut van leefloontrekker of werkloze. Dat is niet bevorderlijk voor de overstap naar werk. Bovendien hebben ook mensen met een laag arbeidsinkomen vaak ook nood aan zulke voorzieningen.

Uitkeringsstelsels en andere voorzieningen moeten aanzienlijk eenvoudiger en bijgevolg begrijpelijker worden. Of duurtijdbeperkingen dan wel strengere voorwaarden in stelsels als de werkloosheidsverzekering een panacee zijn op korte termijn is zeer twijfelachtig. Voor een duurzamer model op langere termijn lijkt het niettemin logisch dat we bewegen in de richting van de beter presterende landen.

De verantwoordelijkheden in de uitvoering van de sociale zekerheid dienen grondig te worden bekeken. De verantwoordelijke actoren hebben onvoldoende prikkels om instroom te bewaken en herintegratie in de arbeidsmarkt te bewerkstellingen, al is het geleidelijk en partieel. Er is veel langdurige uitkeringsafhankelijk in ons land, of het nu over de werkloosheid of de arbeidsongeschiktheid gaat. Die situatie komt de mensen in die situatie niet ten goede. Hoe langer mensen inactief zijn hoe moeilijker ze weer aansluiting vinden bij de arbeidsmarkt. Hoe hoger ook hun risico op armoede en isolatie. Herintegratie bewerkstelligen vergt niet enkel responsabilisering van de actoren die verantwoordelijk zijn voor de uitkeringen. Het veronderstelt ook veranderingen in de wijze waarop werk wordt georganiseerd en de productiviteitsvereisten die aan mensen worden gesteld, zeker als ze ouder worden.

Krijtlijn 3. Met "jobs, jobs, jobs" alleen komen we er niet. Betere minimumbescherming voor mensen die werken.

Meer mensen aan de slag is belangrijk, maar het idee dat meer mensen aan het werk op zich volstaat voor minder armoede is aantoonbaar fout.

Om beter te kunnen beschermen moeten we het financieel draagvlak voor de sociale zekerheid verbreden. Meer mensen die bijdragen is daarvoor essentieel, naast het verbreden van de financieringskanalen en het aanboren van nieuwe. Dat betekent overigens niet alleen meer mensen aan het werk, maar ook meer mensen die daadwerkelijk bijdragen als ze werken. Dit impliceert de afschaffing van uitzonderingsregimes, gaande van topvoetballers tot flexijobs. Dat zal ruimte geven

voor hogere netto-inkomens voor iedereen (zeker voor laagbetaalde alleenverdieners) en (dus) ook voor hogere uitkeringen.

Het versterken de minimuminkomens van werkenden, of correcter gezegd mensen die in hoofdzaak van werk rondkomen, is een belangrijke prioriteit. We hebben nu al een aanzienlijk probleem van werkende armen. Twee derde van deze gezinnen hebben kinderen. Kinderarmoede gaat in belangrijke mate om armoede van werkende ouders.

Hoe kunnen we mensen die werken, of die aan het werk gaan, en toch niet rondkomen beter ondersteunen?

Dit is moeilijk. De grote vergissing die beleidsmakers vaak maken is "werkend arm" gelijk te stellen met een lager loon hebben. In realiteit is er weinig overlapping. De meeste mensen met een relatief laag loon leven in een gezin met meerdere inkomens. Vaak gaat het om het tweede of zelfs derde inkomens in het huishouden. Slechts een minderheid van de mensen die een lagerbetaalde job hebben leven in financiële armoede of zelfs op de rand daarvan. Alle maatregelen gericht op lage lonen, en dat zijn er ondertussen al heel wat, hebben daardoor een grote spillover naar gezinnen (ver) boven de armoedegrens leven.

Vooral de beperkte groep van mensen die van één laag arbeidsinkomen moeten rondkomen hebben het vaak moeilijk. Dat gaat zelfs op voor mensen die van een loon leven ver boven het minimumloon, zeker als er meerdere afhankelijke kinderen zijn. Bovendien zitten ze vaak in een structureel precaire positie. Het is voor velen van hen een chronische situatie waar moeilijk aan kunnen ontsnappen omdat hun arbeidsmarktpositie structureel zwak is. Ze kunnen niet zomaar overstappen naar een beter betaalde job. Of ze hebben een structureel probleem werk en zorg te combineren waardoor ze niet hun volle arbeidspotentieel realiseren. Dat is met name problematisch voor alleenstaande ouders.

Als het gaat over het verminderen van armoede bij werkende mensen dan wordt vaak gedacht aan hogere minimumlonen. Nu hebben we reeds gezien dat de feitelijke minimumlonen in België relatief hoog zijn. De meeste mensen die voor een lager loon werken leven niet in armoede of zelfs maar in de buurt van de armoedelijn. Dat komt, zoals gezegd, omdat ze vaak in een gezin leven met meerdere inkomens. Om de beperkte groep van mensen die moet rondkomen van een loon rond het minimumloon substantieel vooruit te helpen zouden werkelijk sterke verhogingen van de laagste lonen nodig zijn. Zulke verhogingen zijn allicht niet wenselijk gezien de reeds problematisch lage tewerkstelling bij lagergeschoolde mensen (cfr. kaderstuk 1). Het zou ook tot hogere looneisen leiden bij mensen boven het minimumloon die uiteraard een premie willen voor hun hogere opleiding of ervaring. Als men de vloer van het loongebouw wil verhogen dan moet het hele gebouw mee en dat is zeer kostelijk (nog los van de beperkingen die bijvoorbeeld de wet van 1996 oplegt).

Parafiscale lastenverlagingen die de netto-inkomens van mensen met een laag loon verhogen, zoals de federale werkbonus, zijn evenmin een kosteneffectief instrument van armoedebestrijding. Dat gaat ook op voor de voorgenomen Vlaamse jobbonus. De reden is dezelfde als voor het minimumloon. Er is een enorme spill-over naar mensen die niet in armoede leven of zelfs niet eens een lage levenstandaard hebben. Het rendement van dergelijke maatregelen vanuit oogpunt van armoedebestrijding is bijzonder klein.

Vanuit de optiek van werk financieel aantrekkelijker te maken zijn maatregelen zoals de federale werkbonussen of de geplande Vlaamse Jobbonus wel zinvol, hoewel de rol van financiële prikkels in de ondertewerkstelling van mensen met de grootste afstand tot de arbeidsmarkt vermoedelijk wordt

overschat. Veel van die mensen hebben eenvoudigweg geen uitkering en hebben dus nu al een grote prikkel om te werken. De drempels die ze ervaren liggen vaak op een ander vlak.

Wat is dan wel mogelijk? De crux van de kwestie is dat een doeltreffend beleid voor de werkende armen zich moet richten niet op *individuen* met een laag loon, maar wel *gezinnen* met een laag arbeidsinkomen. Vaak zijn dat éénverdienersgezinnen met kinderen.

Het groeipakket meer kunnen doen om werkende mensen die financieel niet rondkomen te ondersteunen, temeer omdat de meest acute nood zit bij gezinnen met kinderen. Dit is al langer geweten (Vinck et al., 2015; Van Lancker et al., 2016). De sociale toeslagen binnen het groeipakket zouden hoger kunnen en ook breder worden toegekend. Dat zou met name werkende alleenstaande ouders kunnen helpen. Een verhoging zou mogelijk een promotieval kunnen opleveren hoewel toeslagen doorgaans niet onmiddellijk wegvallen als iemand meer gaat verdienen.

Een radicaler spoor is sterker via de fiscaliteit te werken naar analogie van wat er in vele Angelsaksische landen bestaat. Daar is de fiscaliteit een belangrijk instrument van inkomensondersteuning geworden (Marchal & Marx, 2018; Marchal et al. 2018). Mensen met lage (arbeids)inkomens betalen geen belastingen maar ze krijgen integendeel geld bij aan het eind van de rit. Dat is wat het Earned Income Tax Credit in de VS doet. Het kan om heel substantiële bedragen gaan, van meerdere duizenden dollars per jaar. Nadeel van herverdeling via de fiscaliteit is dat het complex is, dat veel mensen hun rechten niet claimen en dat betalingen te laat komen. Het wringt ook met de tendens naar individualisering van fiscaliteit en sociale rechten. Maar het potentieel om te herverdelen naar de laagste inkomens is onmiskenbaar (Vandelannoote & Verbist, 2016).

Een totaal andere optie is een basisinkomen. Daarbij krijgt iedereen - arm of rijk, ziek of gezond, werkend of werkloos - maandelijks een gelijk, onvoorwaardelijk bedrag. Dat betekent dus dat mensen onbeperkt kunnen bijverdienen, wat mensen met laag verdienpotentieel zou kunnen helpen. Berekeningen laten zien dat een basisinkomen van enig substantieel niveau (denk enkele honderden Euro's) een onwaarschijnlijk dure optie is, tenzij men de klassieke sociale zekerheid grotendeels zou afschaffen, wat een massieve verarming zou impliceren bij wie nu oud, ziek of werkloos is. Wil men deze mensen ook nog adequaat beschermen dat zou dat vereisen dan zouden de belastingen en sociale bijdragen substantieel hoger moeten (Brown & Immervoll, 2017; Marx et al., 2018).

Krijtlijn 4. Een betere sociale bescherming voor mensen die niet kunnen werken

De uitkeringen in België zijn vaak te laag om ervan op een menswaardige wijze van rond te komen. Onze minimuminkomensbescherming ligt lager dan in de beter presterende landen. Oproepen om "uitkeringen op te trekken richting de armoedelijn" zijn in dat opzicht volledig terecht. Maar, dat veronderstelt de hervormingen die vervat zitten in krijtlijnen 1 tot 3. De sleutel tot betere uitkeringen is een vermindering van het aantal mensen dat uitsluitend van een uitkering moet rondkomen. Het woord "uitsluitend" is hier belangrijk (cfr. krijtlijn 2).

Een betere sociale bescherming zal een meer selectieve sociale bescherming vergen. Er zitten sterke Mattheuseffecten in onze sociale uitgaven. De Nederlandse case laat zien dat het mogelijk is om veel hogere minimuminkomens te garanderen zowel voor mensen die werken als voor mensen die niet werken. Men doet dat daar door een mix van universele voorzieningen en uitkeringen, die selectief

maar systematisch worden opgehoogd voor mensen met de laagste inkomens, of dat nu arbeidsinkomens zijn dan wel uitkeringen.

De kunst is de balans tussen universaliteit en selectiviteit "juist" te krijgen. Het blijft het belangrijkste vraagstuk van sociaal beleid. Hoe selectiever uitkeringen zijn hoe meer bureaucratie en hoe meer bureaucratische bemoeienis en mogelijk willekeur erbij komt kijken. Hoe meer ook er moet worden binnengedrongen in de privacy van mensen. Dat brengt het risico dat mensen hun rechten niet opnemen of dat ze niet op tijd krijgen wat ze nodig hebben. Om nog maar te zwijgen over het risico op terugvordering en de drama's die dit kan veroorzaken, zoals de Nederlandse toeslagenaffaire heeft geleerd. Maar tegelijkertijd leert de analyse dat de landen die een strategie van selectiviteit binnen de universaliteit hanteren eigenlijk het beste scoren als we kijken naar uitkomsten op vlak van armoede (Marx et al., 2016). Meer selectiviteit introduceren op een faire, haalbare en vooral politiek verkoopbare is niet makkelijk maar als we echt de armoede naar beneden willen is er weinig andere keuze.

Voor een beperkte groep van mensen blijft gesubsidieerde en publieke tewerkstelling de meest aangewezen optie, maar er zijn inherente beperkingen aan de omvang van een dergelijke gesubsidieerde sector. Die kan onmogelijk de oplossing bieden voor de massieve ondertewerkstelling waarmee ons land kampt. Gesubsidieerde tewerkstelling zou in de eerste plaats ten goede moeten komen aan mensen die echt het allerminste kans maken in niet gesubsidieerde banen. Dat vergt dus een veel grotere selectiviteit in allerlei subsidieregelingen. In het systeem van de dienstencheques bijvoorbeeld zouden er evident instroomcriteria moeten komen die maken dat deze jobs in de eerste plaats gaan naar mensen die langdurig werkloos of inactief zijn.

Krijtlijn 5. Meer lerend beleid. Te weten: beleid op basis van feiten, analyse, experimenten en evaluatie.

Zoals eerder gezegd, beleidsverbetering kan geen copy-paste zijn. Wat werkt elders kan niet meer zijn dan inspiratie voor wat hier kan werken. Daarom een laatste "proces-aanbeveling".

De meer algemene les uit de buitenlandse vergelijk is evident dat we sterker moeten inzetten op beleid dat daadwerkelijk bouwt feiten en analyse. Dat klinkt evident maar het gebeurt te weinig. We hebben geen sterke traditie op dat vlak. Er gebeurt gelukkig meer beleidsvoorbereidend onderzoek en er zij ook meer ex-post evaluaties. We hebben echter nog geen sterke traditie van daadwerkelijk conclusies trekken uit onderzoek en deze effectief in het beleid te integreren.

Er wordt weliswaar meer en meer beleid geëvalueerd, hoewel nog te weinig systematisch en rigoureus, maar men aarzelt vaak daar de nodige beleidsconclusies uit te trekken. Heel wat lastenverlagingen voor werkgevers, om maar één voorbeeld te nemen, waren al lang afgeschaft of verregaand teruggeschroefd als men de studies en rapporten terzake ernstig had genomen (cfr. literatuur geciteerd in Baert et al., 2020).

Tegelijkertijd moeten we meer inzetten op experimenteel beleid. Te weten: beginnen op kleine schaal, vervolgens degelijk evalueren en bijsturen tot de uitkomsten bevredigend zijn[16]. En vervolgens opschalen, blijven evalueren en bijsturen.

Dat is eigenlijk de kernboodschap van dit CSB-Bericht. Durven kijken naar wat écht werkt, daaruit inspiratie halen en dan een echte dialoog beginnen. Want blijvende inertie staat gelijk met blijvende achteruitgang.

[16] Het MISSION project is daarvan een mooi voorbeeld, cfr. Van Lancker et al. (2020).

Bibliografie

Alm, S., Nelson, K & R. Nieuwenhuis (2020). The Diminishing Power of One? Welfare State Retrenchment and Rising Poverty of Single-Adult Households in Sweden 1988–2011. European Sociological Review, 36(2), 198-217

Atkinson, A. B. (2015). Inequality. What can be done? Harvard: Harvard University Press.

Atkinson, A. B., L. Rainwater & T.M. Smeeding (1995). Income Distribution in OECD Countries: Evidence from the Luxembourg Income Study (US). Paris: OECD.

Autor, D. (2015). Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. Journal of Economic Perspectives, 29(3), 3-30.

Babcock, L., Congdon, W. J., Katz, L. F. & S. Mullainathan (2012). Notes on behavioral economics and labor market policy. IZA Journal of Labor Policy, 1(1), 1-14.

Baert, S. (2018). Meer degressiviteit in de werkloosheidsuitkeringen: een schot voor de boeg vanuit de ivoren toren. Mimeo.

Baert, S. (2018). Jobs, jobs, jobs! Heeft michel-I de mantra waargemaakt? Mimeo.

Baert, S., Cockx, B., Heylen, F. & G. Peersman (2020). Economisch beleid in tijden van corona: een kwestie van de juiste uitgaven te doen. Gentse Economische Inzichten, 1.

Baert, S., De Vos, A., Marx, I., Struyven, L., Vansteenkiste, S. & W. Van der Beken (2020). Expertenadvies relancebeleid Vlaamse Arbeidsmarkt. Brussel: WSE.

Bertrand, Marianne, Sendhil Mullainathan & Eldar Shafir (2004). A Behavioral-Economics View of Poverty, American Economic Review, 94(2), 419–23.

Biegert, T. (2017). Welfare Benefits and Unemployment in Affluent Democracies: The Moderating Role of the Institutional Insider/Outsider Divide. American Sociological Review, 82(5), 1037–1064.

Blau, Francine D., & Lawrence M. Kahn (1996). International differences in male wage inequality: institutions versus market forces. Journal of Political Economy 104(4), 791-837.

Bogaerts, K., Marx, I., Vandelannoote, D. & N. Van Mechelen (2010). Activering bij werkloosheid en recht op maatschappelijke integratie: eindrapport.

Boschman, S., Ineke Maas, J Cok Vrooman, Marcus H Kristiansen (2021), From Social Assistance to Self-Sufficiency: Low Income Work as a Stepping Stone, European Sociological Review, 2021;, jcab003,

Brady, D. (2019). Theories of the Causes of Poverty, Annual Review of Sociology, 45(1), 155-175.

Brown, J., & Immervoll, H. (2017a). Mechanics of replacing benefit systems with a basic income. Journal of Economic Inequality, 15(4), 325-344.

Brown, J., & Immervoll, H. (2017b). Basic income as a policy option: Can it add up? Policy brief on the future of work. OECD.

Bruttel, Oliver. (2019). The effects of the new statutory minimum wage in Germany: a first assessment of the evidence. Journal for Labour Market Research 53(1), 1-13.

Brynjolfsson, E. & A. McAfee (2014). The second machine age. New York: W.W. Norton and Company.

Buyst, E., Goos, M. & A. Salomons (2018). Job polarization: an historical perspective. Oxford Review of Economic Policy, 34(3), 461-474.

Buyst, E. & K. Smeyers (2016). Het gestolde land. Een economische geschiedenis van België. Antwerpen: Polis. 509 p

Cantillon, B. (1993). De beperkingen van de sociale zekerheid. Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 35(1), 3-43.

Cantillon, B. (1999). De welvaartsstaat in de kering, Kapellen, Pelckmans, 317 p.

Cantillon, B., Marx, I & K. Van den Bosch (1996). Armoede, arbeidsmarkten en sociale zekerheid in de landen van de OESO. CSB Berichten, Universiteit Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck, Universiteit Antwerpen.

Cantillon, B., Marx, I. & K. Van den Bosch (1997). The Challenge of Poverty and Social Exclusion. In OECD (ed.), Towards 2000: The New Social Policy Agenda, Paris: OECD.

Cantillon B., Marx I., Rottiers S. & T. Van Rie (2007). Een vergelijking van België met de Europese kopgroep: Postremus inter pares. CSB Berichten, Universiteit Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.

Cantillon, B. & N. Van Mechelen (2013). Armoedebestrijding en sociale zekerheid: barsten in een beleidsparadigma: BTSZ (3)

Cantillon, B. Van Mechelen, N., Frans, D., Schuerman, N. (2014). Het glazen plafond van de actieve welvaartsstaat: twee decennia ongelijkheid, armoede en beleid in België: Universiteit Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.

Cantillon, B., & Buysse, L. (2016). De staat van de welvaartstaat. Leuven/Den Haag: Acco.

Cantillon, B., Goedemé, T. & J. Hills (2019). Decent incomes for all: improving policies in Europe New York, N.Y., Oxford University Press, 314 p.

Cantillon B., Marchal, S., Peeters, N., Penne, T. & B. Storms (2020). Huishoudbudgetten en sociale minima in lockdown: nota in het kader van het COVIVAT-consortium COVIVAT - Corona Onderzoeksconsortium Voor InkomensVerdeling en sociAle effecTen, 10 p.

Cantillon, B. & F. Vandenbroucke (2014). Reconciling Work and Poverty Reduction: How Successful Are European Welfare States? Oxford: Oxford University Press.

Card, D., Kluve, J., & A. Weber (2018). Active labor market policy evaluation: a meta-analysis. Journal of the European Economic Association, 16(3).

Card, D. & Krueger, Alan B. (1995). Myth and Measurement: The New Economics of the Minimum Wage. Princeton: Princeton University Press.

Cassiers, I., P. De Villé & P. Solar (1996). Economic Growth in Post-War Belgium. In N. Crafts & G. Tonioli (eds.), Economic Growth in Europe since 1945. Cambridge: Cambridge University Press.

Centrale raad voor het bedrijfsleven (2014). Evaluatie van de startbaanovereenkomsten (Verslag CRB). Brussel: CRB.

Collado, D. (2018). Financial work incentives and the long-term unemployed: the case of Belgium, Ipswich WP 3.

Collado, D. et al (2018). The End of Cheap Talk About Poverty Reduction: The Cost of Closing the Poverty Gap While Maintaining Work Incentives, CSB Working Paper No. 17.05, University of Antwerp, Herman Deleeck Centre for Social Policy.

Cockx, B. & B. Van der Linden (2010). Flexicurity in Belgium: a reform proposal based on economic principles. International Labour Review, 149, 361–372.

Corluy, V. & F. Vandenbroucke (2017). Individual Employment, Household Employment and Risk of Poverty in the EU. A decomposition Analysis. In Anthony B. Atkinson, Anne-Catherine Guio & Eric Marlier (eds.), Monitoring Social Inclusion in Europe. Edition 2017, Statistical Books Eurostat, Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp. 279-297.

Dauth, W., S. Findeisen, J. Suedekum & N. Woessner (2017). "German robots – The impact of industrial robots on workers", CEPR Discussion Paper 12306.

De Beer, P., W. Been & W. Salverda (2017). The interplay between the minimum wage and collective bargaining in the Netherlands – a case study of three sectors.

Decoster, A. et al. (2019). Which way the pendulum swings? Equity and efficiency of three decades of tax-benefit reforms in Belgium, CSB Working Paper 19.07, University of Antwerp, Herman Deleeck Centre for Social Policy.

De Lathouwer, L. & I. Marx (2002). Werkgelegenheid en armoede. De prestaties van België en Nederland in vergelijkend perspectief. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 18 (4), 335-350.

De Vos, M. (2018). Toekomst van arbeid, toekomst van arbeidsrecht, Arbeidsrechtelijke annotaties. 12(2), 3-36.

De Wilde, M., Cantillon, B., Vandenbroucke, F. & M. De Bie (2016). 40 jaar OCMW en bijstand. Leuven: Acco.

De Wilde, M. & S. Marchal (2018). Weighing up work willingness in social assistance: a balancing act on multiple levels. CSB Working paper 18.08. University of Antwerp, Centre for Social Policy-Herman Deleeck.

De Wilde, M. (2018). Between legislation and realisation comes implementation: the effect of the multi-layered implementation process on social policy outcomes, Antwerp: Universiteit Antwerpen, Faculteit Sociale Wetenschappen

Deleeck, H. (1991). 7 lessen over sociale zekerheid, Acco, Leuven, 192 p.

Deleeck, H. & K. Van den Bosch (1992). Poverty and adequacy of social security in Europe: a comparative analysis. Journal of European Social Policy, 2(2), 107-120.

Dube, Arindrajit. (2019). Impacts of minimum wages: review of the international evidence. Independent Report. UK Government Publication.

Durazzi, N. (2017). Inclusive Unions in a Dualized Labour Market? The Challenge of Organizing Labour Market Policy and Social Protection for Labour Market Outsiders. Social Policy & Administration

Eleveld, R. & O. van Vliet (2013). The Dutch welfare state: recent reforms in social security and labour law.

Egdell, V. & V. Beck (2020). A capability approach to understand the scarring effects of unemployment and job insecurity: developing the research agenda. Work, Employment and Society, 34(5), 937-948.

European Commission (2018). Employment and Social Development in Europe - Quarterly Review - February 2018. Luxembourg: publications Office of the EU.

European Employment Policy Observatory (2014). Review Stimulating job demand: the design of effective hiring subsidies in Europe 2014, Brussels: European Commission.

European Commission (various years). Country Specific Recommendations, Belgium. Brussels: European Commission.

European Commission (2020a). Employment and Social Developments in Europe, Belgium. Brussels: European Commission.

European Commission (2020b). 2020 European Semester: Country Report - Belgium Brussels: European Commission.

Eurofound (2015). European working conditions survey 2015. Dublin: European Foundation.

FOD WASO (2018). Correcte uitkeringen in een activerend stelsel van werkloosheidsuitkeringen. Brussel: FOD WASO.

FOD WASO (2020). Memorandum van de Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg aan de federale regering voor het werkgelegenheidsbeleid in de periode 2019-2024.

FOD SZ (2019). Analyse van de evolutie van de sociale situatie en sociale bescherming in België Brussel: FOD WASO.

Frey, C.B. & A.M. Osborne (2013). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? Working paper - Oxford Martin School.

Garnero, A., Kampelmann, S. & F. Rycx (2014). Minimum wage systems and earnings inequalities: does institutional diversity matter? European Journal of Industrial Relations, 1-16.

Goedemé, T., Penne T., Hufkens T., Karakitsios A., Bernát A., Simonovits B. et al. (2017). What Does It Mean To Live on the Poverty Threshold? Lessons From Reference Budgets. CSB Working Paper 17.07. Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.

Goesaert, T., Vandekerkhove, T. & L. Struyven (2019). Transities op de arbeidsmarkt en dynamiek van loopbanen. Een ruimere analyse op basis van longitudinale steekproefdata (1996-2015). Leuven: HIVA

Goos, M. et al. (2009). Job polarization in Europe. American Economic Review P&P, 99(2), 58-63.

Goos, M., Manning, A. & A. Salomons (2014). Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring. American Economic Review, 140(8), 2509-2526.

Hohberger,S. Priftis, R. & L. Vogel (2020). The distributional effects of conventional monetary policy and quantitative easing: Evidence from an estimated DSGE model, Journal of Banking & Finance, Volume 113.

Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2021). Welke positie hebben de laaggeschoolden op de arbeidsmarkt in België? Brussel: HRW.

Horemans, J. & I. Marx (2017). Poverty and Material Deprivation among the Self-Employed in Europe: An Exploration of a Relatively Uncharted Landscape, IZA DP No. 11007.

Hussain, M. A., Ejrnæs, M. & J.E. Larsen (2020). Are benefit reductions an effective activation strategy? The case of the lowest benefit recipients in Denmark. Journal of Social Policy, 1-19.

Gornick, Janet C. & Timothy M. Smeeding (2018). Redistributional Policy in Rich Countries: Institutions and Impacts in Nonelderly Households, Annual Review of Sociology, 44(1), 441-468.

Guio, A. & F. Vandenbroucke (2018). Armoede en deprivatie bij Belgische kinderen. Een vergelijking van de risicofactoren in de drie gewesten en de buurlanden, Koning Boudewijnstichting, 13 december 2018.

Hemerijck, A., B. Unger & J. Visser (2000). How Small Countries Negotiate Change: Twenty-Five Years of Policy Adjustment in Austria, the Netherlands, and Belgium. In F.W. Scharpf & V. Schmidt (eds.), Welfare and Work in the Open Economy –Diverse Responses to Common Challenges, Oxford: Oxford University Press.

Hemerijck, A. & I. Marx (2010). Continental Welfare at a Crossroads: The Choice between Activation and Minimum Income Protection in Belgium and the Netherlands. In B. Palier (Ed.), A long goodbye to Bismarck? The politics of welfare reforms in continental Europe. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 129-155.

Hermans, K., Cantillon, B., Delanghe, H., Horemans, J., Marx, I. & W. Neelen (2021). De stijgende armoede bij quasi-jobloze huishoudens: in hoeverre is de sociale zekerheid verantwoordelijk? Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck, Universiteit Antwerpen.

Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2014). Advies over het verband tussen loon en anciënniteit.

Horemans, J. (2018). Atypical employment and in-work poverty: a different story for part-timers and temporary workers? CSB working paper 17.01. Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp, 32 p.

Horemans, J. (2018b). Atypical employment and in-work poverty. In Lohmann, Henning & Marx, Ive (eds.), Handbook on in-work poverty / - ISBN 978-1-78471-562-5 - Cheltenham, Edward Elgar, p. 146-170.

Horemans, J. & I. Marx (2017). Poverty and Material Deprivation among the Self-Employed in Europe: An Exploration of a Relatively Uncharted Landscape, IZA DP No. 11007, September 2017.

Horemans, J. & I. Marx (2018). Doesn't anyone else care? Poverty among working single parents across Europe. In Nieuwenhuis, Rense & Maldonado, Laurie C. (eds.), The triple bind of single-parent families: resources, employment and policies to improve well-being / - ISBN 978-1-4473-3364-7 - Bristol, Policy Press.

Horemans, J., Kuypers, S., Marchal, S. & I. Marx (2020). Een profielschets van armoede en financiële bestaanszekerheid bij werkende Belgen. https://sites.google.com/view/covivat/publicaties#h.592o7wvruvtq

Hufkens, T., & N. Van Mechelen (2014). Van arbeidsongeschiktheid naar werk: inactiviteitsvallen. CSB-Berichten. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

Hufkens T., Buysse L., Van Mechelen N. & G. Verbist (2016). Fit for the labour market? An effort to reduce inactivity traps in the transition from benefit to work in the Belgian sickness and disability system, Belgisch tijdschrift voor sociale zekerheid. België. Ministerie van Sociale Voorzorg; België. Federale Overheidsdienst Sociale Zekerheid - ISSN 0775-0234 - 4, p. 491-521.

Jongen, E., de Boer, H-W. & P. Dekker (2015). De effectiviteit van fiscaal participatiebeleid. CPB Policy Brief 2015-02.

Jovicic, S. (2016). Wage inequality, skill inequality, and employment: evidence and policy lessons from PIAAC. IZA J Labor Stud 5, 21. https://doi.org/10.1186/s40174-016-0071-4

Kenworthy, L. & I. Marx (2018). The Working Poor in the US, in Lohmann, H. and Marx, I. Handbook on In-Work Poverty, Edward Elgar.

Kolsrud, Jonas, Camille Landais, Peter Nilsson, & Johannes Spinnewijn (2018). The Optimal Timing of Unemployment Benefits: Theory and Evidence from Sweden. American Economic Review, 108(4-5), 985-1033.

Kremer, M., van der Meer, J. & M. Ham (2017). Werkt de zachte hand in de bijstand? Sociale vraagstukken.

Kuypers, S. & I. Marx (2016). Social concertation and middle-class stability in Belgium. In D. Vaughan-Whitehead (ed.), Europe's Disappearing Middle Class?: Evidence from the World of Work, Edward Elgar Publishing.

Kuipers, S. (2006). The Crisis Imperative. Crisis Rhetoric and Welfare State Reform in Belgium and the Netherlands in the early 1990s, Amsterdam: Amsterdam University Press.

Langenbucher, K. (2015). How demanding are eligibility criteria for unemployment benefits, quantitative indicators for OECD and EU countries. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 166, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/5jrxtk1zw8f2-en.

Leonard, J. & M. Van Audenrode (1993). Corporatism Run Amok, Job Stability and Industrial Policy in Belgium and the United States. Economic Policy 8: 355-400.

Lens, D., Mussche, N. & I. Marx (2020). De vele gezichten van nieuwe arbeidsmigratie: detachering en derdelanders Tijdschrift voor arbeidsvraagstukken - ISSN 0169-2216 – 36(2), 137-154.

Lenza, M. & J. Slacalek (2018). How Does Monetary Policy Affect Income and Wealth Inequality? Evidence from Quantitative Easing in the Euro Area. ECB Working Paper No. 2190.

Mani, A., Mullainathan, S., Shafir, E. & J. Zhao (2013). Poverty impedes cognitive function. Science, 341(6149), 976-980.

Manning, A. (2003). Monopsony in motion: Imperfect competition in labor markets. Princeton and Oxford, Princeton University Press.

Manning, A. (2011). Imperfect Competition in the Labor Market. In Handbook of Labor Economics, Elsevier. p. 973-1041.

Manning, A. (2016). The Elusive Employment Effect of the Minimum Wage. CEP Discussion Papers dp1428, Centre for Economic Performance, LSE.

Marchal, S. & N. Van Mechelen (2015). Nil novi sub sole? Actieve inclusie in Europese bijstandsstelsels. In D. Dierckx et al. (reds.), Armoede en Sociale Uitsluiting: Jaarboek 2015 (pp. 57-76). Leuven: Acco.

Marchal S. & N. Van Mechelen (2017). A new kid in town? Active inclusion elements in European minimum income schemes. Social policy and administration, 51(1), 171-194.

Marchal, S. & I. Marx (2018). Stemming the tide: What have European Union countries done to support low-wage workers in an era of downward wage pressures? Journal of European Social Policy, 28(1), 18-33.

Marchal, S., Marx, I. & G. Verbist (2018). Policy options for the Working Poor. In Lohmann, H. and Marx, I. (eds.), Handbook on In-Work Poverty, Edward Elgar.

Marchal, S., & W. Van Lancker (2018). The measurement of targeting intentions in complex welfare states: a proposal and empirical applications.

Marchal S. & L. Siöland (2019). A safety net that holds? Tracking minimum income protection adequacy for the elderly, the working and the non-working of active age, CSB Working Paper 19/09. Herman Deleeck Centre for Social Policy, University of Antwerp.

Marchal, S., Penne, T. & B. Storms (2020). De doeltreffendheid van ons sociaal vangnet in corona tijden (COVIVAT Beleidsnota 5), Leuven/Antwerpen, Covivat, 26 p.

Martinelli, L. (2017). Exploring the Distributional and Work Incentive Effects of Plausible Illustrative Basic Income Schemes, http://www.bath.ac.uk/publications/exploring-the-distributional-work-incentive-effects-of-plausible-illustrative-basic-income-schemes/attachments/Luke_WP2_Web.pdf

Marx, I. (2007). Tewerkstellingssubsidies en verlagingen van de sociale zekerheidsbijdragen van werkgevers: tussen theorie en realiteit. Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid, 49(3), 537-563.

Marx, I. (2009). Belgium: a post-Bismarckian welfare state looking for legitimacy, sustainability and a way out of 'welfare without work'. In Schubert et al. (eds.), European Welfare Systems. New York: Routledge.

Marx, I., Vanhille, J. & G. Verbist (2012). Combating in-work poverty in Continental Europe: an investigation using the Belgian case. Journal of Social Policy, 41(1), 19-41.

Marx, I., & D. Vandelannoote (2015). Matthew runs amok: The Belgian service voucher scheme. In C. Carbonnier & N. Morel (eds.), The political economy of household services in Europe. Basingstoke, UK: Palgrave-Macmillan.

Marx, I. & B. Nolan (2014). In-work poverty. In Cantillon, B. & F. Vandenbroucke (eds.). Reconciling work and poverty reduction: how successful are European welfare states? Oxford University Press, p.134-156.

Marx, I., Salanauskaite, L. & Verbist, G. (2016). For the Poor, but Not Only the Poor: On Optimal Pro-Poorness in Redistributive Policies. *Social Forces*, 95(1), 1-24.

Marx, I. & L. Van Cant (2017). Belgium: Robust Social Concertation Providing a Buffer against Growing Inequality? In D. Vaughan-Whitehead (ed.) 'Inequalities and the World of Work: What Role for Industrial Relations and Social Dialogue? Geneva: International Labour Office.

Marx. I & G. Verbist (2018). Belgium: the Poster Child for Inclusive Growth? In Nolan, B. (ed.), Inequality and Inclusive Growth in Rich Countries Shared Challenges and Contrasting Fortunes, Oxford: Oxford University Press.

Marx, I., Nolan, B. & J. Olivera (2014). The welfare state and anti-poverty policy. In Atkinson, A.B., F. Bourguignon, F. et al. (eds.), Handbook on income distribution: volume 2A / Amsterdam Elsevier, 2014-p.2063-2139.

Marx, I. & G. Verbist (2014). The policy response: boosting employment and social investment. In Salverda, W., Nolan, B., Checchi, D., Marx, I., McKnight, A., Tóth, I. & H. van de Werfhorst (eds.), Changing inequalities in rich countries: analytical and comparative perspectives, Oxford: Oxford University Press, 265-293.

Marx, I. & T. Van Rie (2014). The policy response to inequality: redistributing income. In Salverda, W. Nolan, B., Checchi, D., Marx, I., M cKnight, A. Tóth, I. & H. van de Werfhorst (eds.), Changing inequalities in rich countries: analytical and comparative perspectives, Oxford: Oxford University Press,, p.239-264.

Marx, I. et al (2018). Feit en fictie omtrent het basisinkomen in Nederland: een wetenschappelijke verkenning mogelijk gemaakt door Instituut Gak. Antwerpen, Universiteit Antwerpen, 168 p.

McLaughlin, M. & Rank, R. M. (2018). Estimating the Economic Cost of Childhood Poverty in the United States. Social Work Research, 42(2), 73–83.

Moffitt, R. (2014). Unemployment benefits and unemployment. IZA World of Labor: 13 doi: 10.15185/izawol.13

Morikawa, M (2017a). Firms' Expectations about the Impact of AI and Robotics: Evidence from a Survey. Economic Inquiry 55(2), 1054-1063.

Nationale Bank van België (meerdere jaargangen), Jaarverslag. Brussel: NBB.

Nationale Bank van België (2020). De economische impact van immigratie in België, Brussel: NBB.

Mussche, N., Corluy, V. & I. Marx (2018). The rise of the free movements - How posting shapes a hybrid single European labour market. European Journal of Industrial Relations.

Mullainathan, Sendhil; Shafir, Eldar (2013). Scarcity: why having too little means so much. London: Allen Lane.

Nedelkoska, L. & G. Quintini (2018). Automation, skills use and training. OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 202.

Neumark, D., Salas, J. M. I., & W. Wascher (2014). Revisiting the Minimum Wage—Employment Debate: Throwing Out the Baby with the Bathwater? ILR Review, 67(3_suppl), 608–648.

Neumark, D. & W. Wascher (2000). Minimum Wages and Employment: A Case Study of the Fast-Food Industry in New Jersey and Pennsylvania: Comment. American Economic Review, 90, 1362-1396.

OECD (2008). Growing Unequal: Income Distribution and Poverty in OECD Countries. Paris: OECD.

OECD (2011). Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising. Paris: OECD Publishing.

OECD (2011b). PISA in Focus 2011. How are schools adapting to increasing numbers of immigrant students? Paris: OECD Publishing.

OECD (2012). Settling. In OECD indicators of immigrant integration 2012. Paris: OECD Publishing.

OECD (2013). Employment Outlook 2013: Protecting jobs, enhancing flexibility: A new look at employment protection legislation in OECD. Paris: OECD Publishing.

OECD (2014). Employment Outlook 2014: Non-regular employment, job security and the labour market divide. Paris: OECD Publishing.

OECD (2015). Economic Survey of Belgium. Paris: OECD Publishing.

OECD (2015). In It Together: Why Less Inequality Benefits All. Paris: OECD Publishing.

OECD (2015). Recent labour market developments with a focus on minimum wages. Paris: OECD Publishing.

OECD (2016). How good is your job? Measuring and assessing job quality. Paris: OECD publishing.

OECD (2017). Education at a glance 2017. Paris: OECD Publications.

OECD (2017b). Economic Survey of Belgium. Paris: OECD Publishing.

OECD (2017c). Behavioural Insights and Public Policy: Lessons from Around the World, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/9789264270480-en.

OECD (2018). Good Jobs for All in a Changing World of Work: The OECD Jobs Strategy, Paris: OECD Publishing.

OECD (2019). Delivering Better Policies Through Behavioural Insights: New Approaches, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/6c9291e2-en

OECD (2019b). Under Pressure: The Squeezed Middle Class. Paris: OECD Publishing.

OECD (2019c). In-Depth Productivity Review of Belgium. Paris: OECD Publishing, https://doi.org/10.1787/88aefcd5-en.

OECD (2020). The Future for Low-Educated Workers in Belgium. Paris: OECD Publishing.

Pareliussen, J.K., Hwang, H. & H. Viitamäki (2018). Basic income or single tapering rule? Incentives, inclusiveness and affordability compared for the case of Finland. OECD Working Papers No. 1464, Paris: OECD.

Penne, T., Cornelis, I. & B. Storms (2019). All we need is… . Reference Budgets as an EU Policy Indicator to Assess the Adequacy of Minimum Income Protection (Vol. Social Indicators Research). Universiteit Antwerpen.

Penne, T. (2020). Decent incomes and the affordability of essential goods and services in Europe: the added value of reference budgets, Antwerpen, Universiteit Antwerpen, Faculteit Sociale Wetenschappen, Departement Sociologie,343 p.

Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. The American Political Science Review, 94(2), 251-267.

Plasman, R., M. Rusinek et al. (2007). Wages and the Bargaining Regime under Multi-level Bargaining: Belgium, Denmark and Spain. European Journal of Industrial Relations, 13(2), 161–180.

POD Maatschappelijke integratie (2017). Focus: de springplank.

Raz-Yurovich, L. & I. Marx (2017). What does state-subsidized outsourcing of domestic services do for women employment What does state-subsidized outsourcing of domestic work do for women's employment? The Belgian service voucher scheme. Journal of European Social Policy, 1-12.

Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) (2017). De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2022. Maastricht University.

Rifkin, J. (1995). The End of Work. New York: G. P. Putnam's Sons.

Rijksoverheid (2017). Tweede evaluatie Algemene wet inkomensafhankelijke regelingen: 2009-2016.

Rijksoverheid (2018). Uitkeringsbedragen per 1 januari 2018 [Press release]

Salverda, .W (2008). Labor Market Institutions, Low-Wage Work, and Job Quality. In Wiemer Salverda et al. (eds.), Low-Wage Work in the Netherlands. Russell Sage, New York, Chapter 3, 63–131.

Salverda, W. (2010). The Dutch minimum wage: Minimum wage fall shifts focus to part-time jobs. In Vaughan-Whitehead, Daniel (ed.), The Minimum Wage Revisited in the Enlarged EU: Issues and Challenges. (pp. 299–339). Edward Elgar and International Labour Organisation, Geneva/Cheltenham.

Salverda, W. (2016). Stagnating incomes and the middle class in the Netherlands: Running to stand still? In D. Vaughan-Whitehead (ed.), Europe's Disappearing Middle Class? Evidence from the World of Work. (pp. 396-440). Edward Elgar.

Salverda, W. (2017). The Netherlands: Is the Polder Model Behind the Curve with Regard to Growing Household Income Inequality? In D. Vaughan-Whitehead (ed.), Inequalities and the World of Work: What Role for Industrial Relations and Social Dialogue?. (pp. 265-303). Geneva: International Labour Organisation.

Salverda, W. (2017). Low-paid work in rich countries. In Lohmann, H. & Marx, I. (eds.), Handbook of Research on In-Work Poverty, Edward Elgar.

Salverda, W, Checchi, D. (2016). Labour-Market Institutions and the Dispersion of Wage Earnings. In A. Atkinson & F. Bourguignon (eds.), Handbook of Income Distribution, 2, 1535–1727.

SCP & CBS (2014). Armoedesignalement 2014. Den Haag.

SCP & CBS (2015). De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025, Den Haag.

Somers, M. (2018). Een nieuwe kwetsbaarheid. De lagere inkomensklassen in België (1985-2016). Een analyse op basis van het CeSO-rapport ‘De lage middenklasse in België’.

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2015). Publieke diensten en armoede. Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks Verslag 2014-2015

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2017). Burgerschap en armoede Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie.

Struyven, L. (2019). Langer doorwerken in een dynamische arbeidsmarkt. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 35(4): 367-369.

Struyven, L. (2019). De vergeten groep van langdurig werkzoekenden. Samenleving en Politiek, 26 (3), 6-10.

Tatsiramos, K. (2014). Unemployment benefits and job match quality. IZA World of Labor.

Tempelman, C. & A. Houkes-Hommes (2016). What Stops Dutch Households from Taking Up Much Needed Benefits? Review of income and wealth, 62(4): 685-705.

Van Belle, E., V. Di Stasio, R. Caers, M. De Couck & S. Baert (2018). Why Are Employers Put Off by Long Spells of Unemployment?, European Sociological Review, 34(6): 694–710, https://doi.org/10.1093/esr/jcy039

Vandekerckhove, S. & G. Van Gyes (2014). Minimum wages in Belgium: a maze, or amazing? Brussels: European Commission.

Vandekerckhove, S., Goos, M. & G. Van Gyes (2014). Reassessing the impact of minimum wages on wage dispersion and employment: evidence from an institutionalized wage bargaining system. PEAC Conference Brussels.

Vandekerckhove, S, Van Gyes, G. & M. Goos (2018). Minimum wages and low-wage work in Belgium: an exploration of employment effects and distributional effects, November 2018, IPSWICH Working Paper.

Vandekerckhove, S., Lenaerts, K., Horemans, J., Kampelmann, S. & M. Goos (2018). In-work poverty and shifts in work, income, and the composition of households. Final Report. Brussels: Belgian Science Policy Office 2018 – 66 p. (BRAIN-be – (Belgian Research Action through Interdisciplinary Networks)

Vandenkerckhove S., Desiere S. & K. Lenaerts (2020). Minimum wages and wage compression in Belgian industries, NBB Working Paper Research nr 387, juli.

Vandelannoote, D. & K. Bogaerts (2014). Het gebruik van lastenverlagingen in België en hun impact op het tewerkstellingsniveau. FLEMOSI Discussion Paper 30.

Vandelannoote, D. & G. Verbist (2016). The design of in-work benefits: how to boost employment and combat poverty in Belgium, ImPRovE Working Paper N°16/15. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp.

Vandenbroucke, F. (2018). Belgium and the Netherlands: Small Welfare States in the European Union, Ons Erfdeel, blog The Low Countries, 14 maart 2018.

Vandenbroucke, F & J. Vinck (2015). Child poverty risks in Belgium, Wallonia and Flanders: accounting for a worrying performance. Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid - 1e trimester.

Van den Bosch, K. (2001). Identifying the Poor. Using subjective and consensual methods. Aldershot: Ashgate.

Van Dam, R. & S. Bastaits (2019). De evolutie van de sociale situatie en sociale bescherming in België. Toenemende druk op de toereikendheid van de sociale bescherming. Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid

Van Klaveren, M., Salverda, W. & K. Tijdens, K. (2009). Retail jobs in the Netherlands: low pay in a context of long-term wage moderation. International Labour Review, 148(4):413-438. DOI: 10.1111/j.1564-913X.2009.00071.x [details]

Van Lancker W. (2018). Reducing inequality in childcare service use across European countries: what (if any) is the role of social spending?. Social Policy & Administration, 52(1):271-292. doi: 10.1111/SPOL.12311.

Van Lancker, W. (2019). Tewerkstelling en armoede: vier lessen om het aandeel baanloze gezinnen te verminderen. Over.Werk. Tijdschrift van het Steunpunt Werk 29(1):115-122.

Van Lancker, W., Cappelle, H., Cox, N., Decorte, A., Defossez, E., Denoo, H., Stevens, F. & Willems, A (2020). MISSION. Mobile Integrated Social Services Increasing employment Outcomes for people in Need. Final Report. Kortrijk: OCMW Kortrijk.

Van Lancker, W., Marchal, S., Schuerman, N., Van Mechelen, N., & P.V. Kerm (2015). Leven aan de dop. De impact van werkloosheid op het inkomen in België in vergelijkend perspectief (pp. 1-24). Antwerpen: Centrum voor Sociaal Beleid Herman Deleeck.

Van Lancker W. & J. Horemans (2018). Childcare policies and in-work poverty. In Lohmann, Henning & Marx, Ive [eds.], Handbook on in-work poverty / - ISBN 978-1-78471-562-5 - Cheltenham, Edward Elgar Publishing, p. 261-276.

Van Parijs, P. & Y. Vanderborght (2017). Basic Income: A Radical Proposal for a Free Society and a Sane Economy. Cambridge: Harvard University Press.

Van Rie, T. (2008). Sociaaleconomische uitkomsten in Nederland, België en zijn gewesten. CSB-Bericht. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

Van Rie, T., Marx, I. & J. Horemans (2011). Ghent revisited: Unemployment insurance and union membership in Belgium and the Nordic countries. European Journal of Industrial Relations, 17(2), 125-139.

Van Rie, T. & I. Marx (2014). Belgium: when growing background inequalities meet resilient institutions. In Nolan, Brian [ed.], Changing inequalities and societal impacts in rich countries: thirty countries' experiences Oxford University Press, p.126-151.

Van Ruysseveldt, J. a&nd J. Visser (n.d.). Weak Corporatisms Going Different Ways? Industrial Relations in the Netherlands and Belgium. In J. Van Ruysseveldt & J. Visser (eds.), Industrial Relations in Europe: Traditions and Transitions. London: Sage, 205-264.

Verbist, G. & F. Figari (2014). The redistributive effect and progressivity of taxes revisited: An international comparison across the European Union. FinanzArchiv: Public Finance Analysis, 70(3):405-429.

Vinck, J., Verbist, G. & W. Van Lancker (2015). Een empirisch onderzoek naar de betaalbaarheid en wenselijkheid van hervormingen in de toekomstige Vlaamse kinderbijslag. Fase 1: sociale toeslagen gebaseerd op inkomen. Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

Visser, J., & A. Hemerijck. (1997). “A Dutch Miracle”: Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Vinck, J., Verbist, G., Van Lancker, W., Hufkens, T. & D. Vandelannoote (2015). Een empirisch onderzoek naar de betaalbaarheid en wenselijkheid van hervormingen in de toekomstige Vlaamse kinderbijslag: fase 1: sociale toeslagen gebaseerd op inkomen. Leuven: Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin.

WRR (2017) Voor de zekerheid. De toekomst van flexibel werkenden en de moderne organisatie van arbeid. Den Haag: WRR.